

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

І. А. Островський, С. Б. Тимофієва, Н. М. Сіренко

МАКРОЕКОНОМІКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів 2 курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного
рівня «бакалавр» за галузями знань 0305 «Економіка і підприємництво» і
0306 «Менеджмент і адміністрування» і слухачів другої вищої освіти
за спеціальностями 7.03050901 «Облік і аудит» і
7.03050401 «Економіка підприємства»)*

**Харків
ХНАМГ
2011**

Островський І. А. Макроекономіка: конспект лекцій (для студентів 2 курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за галузями знань 0305 «Економіка і підприємництво» і 0306 «Менеджмент і адміністрування» і слухачів другої вищої освіти за спеціальностями 7.03050901 «Облік і аудит» і 7.03050401 «Економіка підприємства») / І. А. Островський, С. Б. Тимофієва, Н. М. Сіренко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 136 с.

Автори: І. А. Островський,
С. Б. Тимофієва,
Н. М. Сіренко

Рецензент: А. Є. Ачкасов, д.е.н., проф.

Рекомендовано кафедрою економіки підприємства міського господарства факультету післядипломної освіти і заочного навчання,
протокол № 10 від 7 червня 2010 р.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	4
Тема 1. Макроекономіка як наука	5
Тема 2. Макроекономічні показники в системі національних рахунків	13
Тема 3. Ринок праці	23
Тема 4. Товарний ринок	32
Тема 5. Грошовий ринок	40
Тема 6. Інфляційний механізм	51
Тема 7. Споживання домогосподарств	59
Тема 8. Приватні інвестиції	69
Тема 9. Сукупні витрати і ВВП	80
Тема 10. Економічна динаміка	91
Тема 11. Держава в системі макроекономічного регулювання	106
Тема 12. Зовнішньоекономічна діяльність	123
Список джерел	135

ВСТУП

Макроекономіка як частина загальної економічної теорії розглядає розвиток економічної системи країни в цілому. Вона досліджує сукупну (агреговану) поведінку всіх суб'єктів національної економічної системи, а також вплив державної політики на її розвиток.

Основною метою викладання нормативної дисципліни «Макроекономіка» є формування системи знань з теоретичної макроекономіки, які відображають сукупні результати економічної діяльності країни та теоретичний інструментарій ринкового державного регулювання національної економіки. Предметом викладання є механізм функціонування і розвитку національної економіки. Для досягнення вказаної мети студенти виконують наступні завдання вивчення курсу:

- вивчення ключових положень базових макроекономічних теорій;
- розуміння ринкових механізмів макроекономічної політики щодо регулювання економіки;
- набуття вміння аналізувати результати функціонування національної економіки та оцінювати ефективність економічної політики держави.

Конспект лекцій з дисципліни «Макроекономіка» охоплює усі теми, передбачені освітньо-професійними програмами підготовки бакалаврів за галузями знань 0305 «Економіка і підприємництво» і 0306 «Менеджмент і адміністрування» і слухачів другої вищої освіти за спеціальностями 7.03050901 «Облік і аудит» і 7.03050401 «Економіка підприємства». Після викладення кожної теми пропонуються ключові категорії, що допоможуть узагальнювати навчальний матеріал. Список літератури дозволяє знайти додаткові дані щодо визначення макроекономічних категорій, формул та іншого матеріалу.

Тема 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

ПЛАН

1. Короткий огляд історії розвитку макроекономіки.
2. Суперечності між суспільними потребами й економічними ресурсами.
Основні макроекономічні цілі.
3. Змішана економічна система як об'єкт макроекономіки.
4. Завдання та інструментарій макроекономічної політики.

1.1. Макроекономіка – це частина економічної теорії, що вивчає процеси в масштабах народного господарства, тобто досліджує сутність, результати і наслідки загальної діяльності всіх учасників національної економіки.

Предмет науки – функціонування і розвиток національної економіки.

Об'єкт макроекономічного аналізу – економічна система в цілому та її агреговані параметри, тобто укрупнені загальнонаціональні показники (ВВП, ВНП, сукупні попит та пропозиція і т.д.).

Функції макроекономіки:

- 1) пізнавальна, або світоглядна;
- 2) виховна, або ідеологічна.
- 3) практична, або рекомендаційна.

Визначають два рівні досліджень:

- позитивна макроекономіка (ex post) – вивчення національної економіки за фактичних даних;
- нормативна макроекономіка (ex ante) – розробка рекомендацій і прогностичних моделей.

Термін “макроекономіка” використовується з 30-х років XX ст. Але й раніше вчені приділяли увагу економічним явищам на загальнонаціональному рівні.

Ще в XVI ст. французький учений Жан Боден описав інфляцію як невідповідність грошової і товарної маси.

Меркантилісти (XVI – XVIII ст.) підкреслювали активну роль держави в регулюванні загальноекономічних процесів, наприклад, за допомогою політики протекціонізму.

У XVIII ст. лідер школи фізіократів Франсуа Кене запропонував “Економічну таблицю”, в якій зробив перший аналіз взаємодії натуральних і грошових потоків, починаючи з руху сільськогосподарських продуктів.

Представники класичної політекономії (А.Сміт, Д.Рікардо та ін.) віддавали пріоритет ринковому саморегулюванню, у тому числі і на національному рівні. Роль держави обмежувалася так званими виключними функціями.

Карл Маркс у «Капіталі» проаналізував схеми суспільного відтворення (простого і розширеного).

Джон Мейнард Кейнс у 1936 р. видав книгу «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», в якій системно обґрунтував активну участь держави в економіці і запропонував систему інструментів макроекономічного регулювання. Його теорія домінувала до середини 70-х років XX ст.

Німеччина спиралася на теорію неолібералізму, що також базується на приматі саморегулюючого ринку, але при активній державній політиці в кризові періоди, а також при захисті конкуренції. Наприкінці 70-х років XX ст. на провідні ролі вийшли інші неокласичні теорії (монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції), що віддавали пріоритет ринковому саморегулюванню при адресній участі держави в пріоритетних сферах економіки.

Теорія інституціоналізму підкреслила важливість спільного вивчення економічних і неекономічних явищ, зокрема на державному рівні.

1.2. Економічними називаються обмежені ресурси, альтернативне використання яких дозволяє одержувати різні за ефективністю показники.

Висновок: необхідно шукати оптимальне сполучення ресурсів, яке максимізує показники ефективності. Графічно обмеженість ресурсів аналізується за допомогою кривої виробничих можливостей (КВМ).

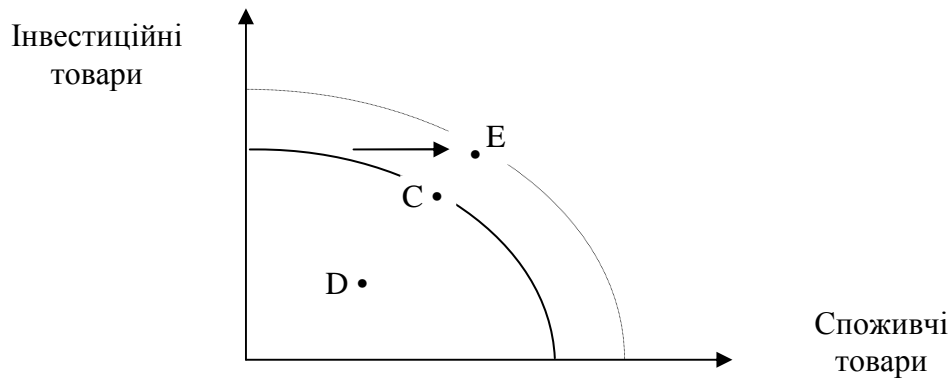

Рис. 1.1 – Крива виробничих можливостей

КВМ – це безліч точок, що представляють різні комбінації одночасного виробництва двох альтернативних товарів при повному використанні обмежених ресурсів. Якщо по осях координат розташувати обсяги виробництва інвестиційних або споживчих товарів, то КВМ буде являти собою увігнуту опуклу криву, що ілюструє чинність закону зростання альтернативних витрат.

Закон зростання альтернативних (вменених) витрат наголошує: кожна додаткова одиниця виробництва одного товару веде до все більш увігнутого виробництва іншого товару.

Точка С на лінії КВМ визначає ситуації при повному використанні ресурсів. При неповному використанні ресурсів точка спільного виробництва товарів D лежатиме нижче КВМ, а недосяжний рівень спільного виробництва при дефіциті ресурсів буде ілюструватися точкою E вище КВМ. Правобічне зрушення КВМ означає економічне зростання при наступних ресурсних передумовах:

- 1) збільшення обсягів національних ресурсів;
- 2) більш ефективне використання наявних національних ресурсів;
- 3) імпорт ресурсів.

Суперечності між ресурсами й потребами приводить до суперечливості в досягненні наступних основних макроекономічних цілей:

- 1) економічне зростання;
- 2) ефективне використання ресурсів;
- 3) повна зайнятість;

- 4) стабільність цін;
- 5) соціальна справедливість;
- 6) позитивні торговельний і платіжний баланси;
- 7) стабільність національної грошової одиниці.

1.3. Об'єкт макроекономіки – це економічна система в цілому.

Економічна система – це впорядкована система прямих і зворотних зв'язків між виробниками і споживачами, тобто сукупність виробничих відносин в єдності з продуктивними силами і системою управління економікою.

Визначимо основні типи економічних систем:

- 1) традиційні (патріархальні);
- 2) командно-адміністративна;
- 3) ринкова вільної конкуренції;
- 4) змішана;
- 5) перехідні.

У сучасному світі перевага віддається *змішаній економіці*. Не переступаючи певних меж, держава відіграє у сучасному суспільстві значну роль. Вона не тільки визначає митну й податкову політику, але й регулює діяльність монополій на ринку, має власний сектор в економіці. Тобто держава бере участь у виробництві, а в деяких випадках у розподілі товарів і послуг, навіть контролює деякі ціни (наприклад, на енергоносії).

Основні суб'єкти змішаної економічної системи:

- домашні господарства;
- підприємницький сектор;
- державний сектор;
- іноземні суб'єкти в національній економіці.

Макроекономічний кругообіг – процес безперервного руху факторів і результатів виробництва, продуктів і доходів, натуральних одиниць і грошей, що обслуговують взаємодію всіх ринкових суб'єктів.

Той самий суб'єкт на різних стадіях оперує ресурсами, кінцевими товарами і послугами, а також грошовими активами, що приводить до висновку: макроекономічна рівновага можлива при рівності усіх видаткових складових, з одного боку, і дохідних складових, з іншого. Таким чином, рівновага можлива при збігу величин сукупних попиту і пропозиції.

Три основні моделі макроекономічного кругообороту:

- 1) проста або двосекторна, з урахуванням взаємодії домогосподарств, що поставляють ресурси, і підприємницького сектора, що виробляє кінцеві товари;
- 2) закрита, або трисекторна, в якій до двох попередніх суб'єктів додається держава з податковими, грошово-кредитними й іншими важелями впливу;
- 3) відкрита, або повна, чотирисекторна, коли до трьох зазначених суб'єктів приєднуються іноземні учасники (нерезиденти країни).

Загальна (макроекономічна) рівновага поєднує рівновагу на трьох укрупнених ринках:

- 1) ринку ресурсів (факторів);
- 2) ринку кінцевих товарів і послуг;
- 3) грошовому ринку.

1.4. Макроекономіка використовує загальнонаукові й спеціальні методи досліджень.

Загальнонаукові методи містять такі складові:

1. Структурно-функціональний аналіз, що передбачає розгляд явища як складної системи з обов'язковим розглядом функцій елементів. Вказані функції об'єднуються такими угрупованнями взаємозв'язків:

- *координаційні*, що пов'язані з узгодженістю структурних елементів системи;
- *субординаційні*, що підкреслюють ранжирування елементів за пріоритетністю;
- *генетичні*, що аналізують історію розвитку зв'язків.

2. Поєднання кількісного і якісного аналізу з використанням математичного моделювання соціально-економічних процесів.

3. Метод наукової абстракції з виділенням істотних рис явищ з одночасним уникненням від розгляду другорядних процесів. Істотні, глибинні характеристики є науковими абстракціями, які не існують у чистому вигляді, але дозволяють описати суть явищ з подальшим доповненням новими формами. Найбільш характерним є дослідження рис ідеального газу у фізиці.

4. Аналіз і синтез, що поєднують початкове розчленування явища на окремі частини з подальшим розглядом кожної з них і складанням різних елементів у цільну систему.

5. Індукція і дедукція, які вибирають протилежні підходи до взаємодій часткового і загального. Індуктивний метод дозволяє робити загальні висновки після знаходження закономірностей рис часткового. Дедуктивний підхід спочатку надає загальний алгоритм, а часткові висновки є тільки окремими випадками вихідного положення.

6. Поєднання логічного й історичного.

Спеціальні методи в політичній економії містять такі основні форми:

- 1) економічний експеримент;
- 2) використання економетричних інструментів;
- 3) використання вихідних принципів поведінки економічних суб'єктів:
 - кожний поводить себе раціонально, наприклад, мріє про максимізацію доходів при мінімізації витрат;
 - принцип “за інших рівних умов”, коли взаємодії двох параметрів розглядаються в динаміці при незмінності інших величин;
- 4) паралельне використання словесного(вербального), графічного і аналітичного методів аналізу економічних процесів з отриманням однакових висновків.

Аналітичний метод або макроекономічне моделювання – це рівняння або нерівність, в якому реальні процеси представлені у формальному або спрощеному вигляді. Будь-яка модель представляє функцію, що випробує вплив зовнішніх (екзогенних) і внутрішніх (ендогенних) факторів.

Екзогенні фактори – величини за межами досліджуваних взаємозв'язків (взаємодія цін і сукупного попиту визначається законом попиту; дохід як зовнішній фактор здатний вплинути на взаємодію ціни й величини попиту).

Ендогенні фактори – величини, що існують усередині досліджуваного взаємозв'язку.

Ендогенні зв'язки класифікують по функціях:

- 1) поведінкові функції з урахуванням переваг учасників, наприклад, інвестор прагне до максимального прибутку;
- 2) технологічні, наприклад, виробнича функція $Y = f(K, L, \dots, N)$;
- 3) інституціональні – ступінь впливу інститутів, тобто співтовариств людей (держави, класів, груп);
- 4) дефініційні – залежності, що виходять з визначень, наприклад, ефект витиснення зв'язаний зі скороченням приватних інвестицій при збільшенні державних витрат.

Макроекономічні моделі підрозділяються також на статичні й динамічні.

Змінні, що включаються в модель, характеризують певні явища й процеси кількісно. Слід розрізняти два типи кількісних змінних: запас і потік. *Запас* — це кількість будь-чого, витрачена в даний момент. *Потік* — це кількісна визначеність зміни будь-чого за певний проміжок часу. Так, наявний в економіці на певну дату обсяг капіталу — це запас, а обсяг інвестицій за певний проміжок часу — це потік.

Фактор часу виявляється в особливостях динаміки параметрів у наступних періодах:

- миттєвий (при повній незмінності параметрів);
- короткостроковий (із сполученням постійних і перемінних параметрів);
- довгостроковий (із змінністю всіх параметрів).

Ключові поняття

Агреговані показники. Головна суперечність суспільного розвитку. Домашні господарства. Екзогенні змінні. Ендогенні змінні. Економічні ресурси. Змішана економіка. Командно-адміністративна економіка. Крива виробничих

можливостей. Макроекономіка. Мегаекономіка. Мікроекономіка. Моделі. Закриті, відкриті, статичні, динамічні моделі. Нормативна функція макроекономіки. Перехідна економіка. Позитивна функція макроекономіки. Предмет макроекономіки. Ринкова економіка. Функції макроекономіки.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Які історичні особливості Ви виділяєте в поглядах відомих вчених на макроекономічні проблеми минулого?
2. Сформулюйте головну суперечність суспільного економічного розвитку.
3. Які висновки можна зробити з випуклого і спадаючого характеру кривої виробничих можливостей?
4. Які основні макроекономічні цілі Ви знаєте? У чому проявляється їх суперечлива єдність?
5. Дайте визначення економічної системи.
6. Охарактеризуйте особливості основних економічних систем. Які особливості має змішана економічна система?
7. Охарактеризуйте деякі національні особливості змішаної економіки.
8. Наведіть приклади позитивної і нормативної макроекономіки.
9. Охарактеризуйте основні методи макроекономічного аналізу.
10. У чому виявляється сучасна економічна політика держави?

Тема 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

ПЛАН

1. Система національних рахунків (СНР) як нормативна база макроекономічного рахівництва.
2. Методика розрахунку макроекономічних показників у СНР.
3. Показники динаміки ВВП. Номінальний і реальний ВВП.
4. Інші показники макроекономічних вимірювань.

2.1. Макроекономіка вивчає процеси в їхній безперервній динаміці, тобто розглядає кругообіг ресурсів (факторів), кінцевих товарів і доходів.

Визначають систему оціночних показників, що історично поєднувалися в дві основні системи:

- 1) система балансу народного господарства (СБНГ);
- 2) система національних рахунків (СНР).

СБНГ домінувала в економіці СРСР до кінця 80-х років XX ст. Її основні риси:

- сукупність показників згрупована балансовим методом по матеріальному, фінансовому і трудовому критеріях;
- головний показник СБНГ – сукупний суспільний продукт (ССП), або валовий випуск, як сума зроблених за рік матеріальних благ і послуг, тобто не враховувалися послуги нематеріального характеру;
- ССП включав так званий повторний рахунок, тобто неодноразово враховувалися сировина, матеріали та інші проміжні продукти.

СНР уперше була розроблена статичною комісією при ООН у 1953р. Її основні риси такі:

- в основі розрахунків лежить економічний кругообіг ресурсів, товарів, доходів;
- у залік йдуть всі економічні операції з виробництва всіх товарів і послуг, що приносять дохід;

- виключається повторний рахунок, складаються нові, або додані, вартості;
- використовується система консолідованих рахунків;
- застосовується принцип подвійного запису: та сама операція враховується двічі - за видатковою і дохідною складовими.

Суб'єктами СНР є інституціональні одиниці, тобто економічні агенти, які володіють активами, товарами, мають економічні зобов'язання (по договорах) і від свого імені здійснюють угоди з іншими одиницями.

Виділяють п'ять основних груп інституціональних одиниць:

- 1) домогосподарства;
- 2) не фінансові підприємницькі суб'єкти;
- 3) фінансові установи;
- 4) державні установи;
- 5) неприбуткові інститути, засновані на добровільній участі фізичних осіб.

У СНР виділяють наступні групи рахунків:

- поточні;
- накопичувальні;
- балансові, тобто на початок і кінець періоду.

Поточні рахунки:

- 1) виробництва;
- 2) створення і розміщення доходів (податки, відсотки, дивіденди, рента, зарплата);
- 3) розподілу доходів (податки на дохід і майно);
- 4) використання доходів, тобто споживання, заощадження, нагромадження і т.д.

Накопичувальні рахунки:

- 1) операцій з капіталом;
- 2) фінансових операцій;
- 3) інших змін в активах;
- 4) переоцінений рахунок.

Балансові рахунки:

- 1) початковий (вихідний);
- 2) проміжний;
- 3) кінцевий.

Інституціональні одиниці підрозділяються на резидентів і нерезидентів.

Резиденти – це суб'єкти, які постійно діють на території країни, або діючі за рубежом на базі національного законодавства.

Нерезиденти – це суб'єкти, які діють за межами країни або на її території, на основі законодавства інших держав.

2.2. Головний показник СНР – валовий внутрішній продукт (ВВП (**GDP**)), тобто сукупність кінцевих товарів і послуг, створених протягом визначеного періоду на території країни її резидентами та нерезидентами.

ВВП може бути розрахований трьома методами:

- 1) виробничим;
- 2) видатковим;
- 3) дохідним.

За *виробничим методом*, складаються всі додані вартості, що створені резидентами в країні:

$$\text{ВВП} = \text{ВВ} - \text{МВ} + \text{НП} - \text{С}, \quad (2.1)$$

де ВВ – валовий випуск;

МВ – матеріальні витрати (повторний рахунок);

НП – непрямі (продуктові) податки;

С – субсидії.

За *видатковим методом*, розрахунок йде шляхом складання чотирьох величин:

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{I}_g + \text{G} + \text{X}_n, \quad (2.2)$$

де С – споживчі витрати домогосподарств;

I_g – валові внутрішні приватні інвестиції;

G – державні витрати;

X_n – чистий експорт.

Валові внутрішні приватні інвестиції I_g :

$$I_g = I_n + A, \quad (2.3)$$

де I_n – чисті внутрішні приватні інвестиції;

A – амортизація.

Співвідношення I_g і A є індикатором стану економіки, зокрема:

- 1) якщо $I_g > A$, то в економіці підйом, що забезпечує залучення нових інвестицій;
- 2) якщо $I_g = A$, то в економіці застій (стагнація), при якому інвестиції направляються тільки на відшкодування зносу діючого основного капіталу;
- 3) якщо $I_g < A$, то в економіці спад, причому інвестицій недостатньо навіть для підтримки стану існуючих фондів.

Чистий експорт X_n :

$$X_n = Ex - Im, \quad (2.4)$$

де Ex – національний експорт;

Im – імпорт на територію країни.

За дохідним методом, процедура розрахунку здійснюється шляхом підсумовування всіх дохідних складових:

$$ВВП = A + T_p + W + r + R + PR_g, \quad (2.5)$$

де A – амортизація основного капіталу;

T_p – непрямі (продуктові) податки на бізнес;

W – зарплата найманих робітників;

R – рента та інші доходи від власності;

r – відсотки;

PR_g – валовий прибуток, що включає податок на прибуток, дивіденди і чистий прибуток.

Розглянемо похідні показники на підставі ВВП.

$$\text{Чистий внутрішній продукт ЧВП (NDP)} = \text{ВВП} - \text{А.} \quad (2.6)$$

$$\text{Валовий національний дохід ВНД (GNI)} = \text{ВВП} + \text{ЧФД}, \quad (2.7)$$

де ЧФД – чистий факторний дохід країни, тобто різниця доходів резидентів, які використовують економічні фактори за кордоном, і доходів нерезидентів, які використовують національні фактори даної країни.

$$\text{Валовий національний наявний дохід ВННД (GNDI)} = \text{ВНД} + \text{ЧТ}, \quad (2.8)$$

де ЧТ – чисті трансферти, тобто різниця між трансфертами, переданими нерезидентами даної країни її резидентам, і трансфертами, переданими резидентами нерезидентам.

Трансферти – це суми, які одержані від перерозподілу результатів виробничої діяльності (пенсії, допомога та інші соціальні платежі).

$$\text{Особисті доходи ОД (PI)} = \text{ВННД} - \text{ПП} - \text{ЧП} + \text{НТ}, \quad (2.9)$$

де ПП – податок на прибуток;

ЧП – чистий прибуток;

НТ – національні (внутрішні) трансферти.

Дохід кінцевого використання ДКВ (DI) = ОД – індивідуальні податки й збори. (2.10)

До 1993 року основним показником СНР був **валовий національний продукт – ВВП (GNP)**, тобто сума кінцевих товарів, зроблених за визначений період національними економічними суб'єктами незалежно від місця діяльності.

Розглянемо похідні показники на базі ВВП.

$$\text{Чистий національний продукт ЧНП (NNP)} = \text{ВВП} - \text{А.} \quad (2.11)$$

$$\text{Національний дохід НД (NI)} = \text{ЧНП} - \text{НП} = \text{ЗП} + \text{Р} + \text{В} + \text{ВП}. \quad (2.12)$$

$$\text{Особистий дохід ОД (PI)} = \text{НД} - \text{ПП} - \text{ЧП} + \text{НТ}. \quad (2.13)$$

Особистий дохід після сплати податків ОДПСП (DI)= ОД- індивідуальні податки й збори. (2.14)

2.3. Фактор часу дозволяє розрахувати величини абсолютного приросту, а також темпів зростання і приросту ВВП.

Абсолютний приріст ВВП, тобто Δ ВВП, розраховують за формулою

$$\Delta \text{ВВП} = \text{ВВП}_t - \text{ВВП}_{t-1}, \quad (2.15)$$

де ВВП_t – продукція поточного періоду t ;

ВВП_{t-1} – продукція попереднього періоду $t-1$.

Розрахунок T_3 , тобто *темпу зростання* ВВП, спирається на формулу:

$$T_3 = \frac{\text{ВВП}_t}{\text{ВВП}_{t-1}} \cdot 100\% \quad (2.16)$$

Якщо $T_3 > 100\%$, тоді маємо збільшення ВВП. При $T_3 < 100\%$ ВВП зменшується.

Темп приросту $T_{\text{пр}}$ визначаємо так:

$$T_{\text{пр}} = T_3 - 100\% = \frac{\Delta \text{ВВП}}{\text{ВВП}_{t-1}} \cdot 100\% . \quad (2.17)$$

Ціновий фактор дозволяє ввести наступні категорії:

1) номінальний ВВП;

2) реальний ВВП.

Номінальний ВВП_н – обсяг продукції в поточних (діючих) цінах.

Реальний ВВП_р – обсяг продукції в базисних, тобто незмінних (фіксованих) цінах. Відношення номінального ВВП до реального називається дефлятором I , або сукупним індексом національних цін:

$$I = \text{ВВП}_n / \text{ВВП}_p. \quad (2.18)$$

Між сукупних національних індексів виділяють:

- ІСЦ (індекс споживчих цін, включаючи тарифи на послуги населенню);
- ІПЦ (індекс промислових цін товарів).

Для сполучення двох індексів використовують таку формулу:

$$I (\text{дефлятор}) = Ч \bullet \text{ІСЦ} + (1-Ч) \bullet \text{ІПЦ}, \quad (2.19)$$

де Ч – частка споживчих цін у сумі всіх цінових параметрів.

За експертними оцінками, величина Ч складає в Україні 0,6-0,7.

ІСЦ розраховують за допомогою індексу Ласпейреса, тобто за формулою

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \times Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^0}, \quad (2.20)$$

де P_i^0 і P_i^1 – ціни і-го блага, відповідно, в базисному (0) і поточному (1) періодах;

Q_i^0 – кількість благ у базисному періоді.

Дефлятор національних цін спирається на індекс Пааше:

$$I_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \times Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^1}, \quad (2.21)$$

де P_i^0 і P_i^1 – ціни і-го блага відповідно в базисному (0) і поточному (1) періодах;

Q_i^1 – кількість благ у поточному періоді.

Індекс Фішера усереднює значення індексів Ласпейреса і Пааше:

$$I_F = \sqrt{(P_L * P_p)}. \quad (2.22)$$

Дефлювання – процедура використання індексу цін при їхньому збільшенні (при інфляції), тобто при $I > 1$.

Інфлювання – процедура використання дефлятора при зниженні цін (при дефляції), тобто при $I < 1$.

2.4. ВВП є сукупним показником і не враховує:

- перепадів у виробництві різних галузей і територій (середня величина);

- екологічних втрат у виробничій діяльності;
- якісних характеристик окремих товарів
- змін у використанні вільного часу;
- обсягів тіньового виробництва (бізнесу);

У зв'язку із зазначеними недоліками з початку 70-х років XX ст. використовується умовний розрахунковий показник ЧЕД (чистого економічного добробуту):

$$\text{ЧЕД (NEW)} = \text{ВВП} - E + \text{ВЧ} + \text{ТБ} + \text{ЯХ}, \quad (2.23)$$

де E – екологічні втрати;

ВЧ – грошовий еквівалент зростання вільного часу;

ТБ – доходи від тіньового бізнесу;

ЯХ – грошовий еквівалент зростання якісних характеристик товару.

Крім того, великого поширення набули розрахунки індексів (рейтингів) різних країн за методиками впливових міжнародних організацій. Зазначені індекси спираються на відомі міжнародні індикатори, кожен з яких представлений в інтервалі від 0 (найгірший) до 1 (найкращий). Такий підхід дозволяє розрахувати кожен з індексів у вигляді усередненої суми складових з відповідними ваговими коефіцієнтами. Визначимо найбільш відомі:

1. *Індекс глобальної конкурентоспроможності*, розроблений Всесвітнім економічним форумом у Давосі, що включає індикатори технологічного розвитку, громадських інститутів, макроекономічного середовища. Усі індикатори розраховуються на підставі понад 40 наборів даних про стан інноваційного розвитку країни, міжнародного трансферу технологій, розвитку інформаційних і телекомунікаційних мереж, рівні витрат на НДДКР, іноземного інвестування, незалежності бізнесу від уряду, корупції та ін.

2. *Індекс економічної свободи*, розроблений інтелектуальним центром Heritage Foundation і враховуючий індикатори торговельної політики країни, фіскального навантаження з боку уряду, урядового втручання в економіку, монетарної політики, потоків капіталів та іноземних інвестицій, банківської та

фінансової діяльності, ціноутворення, оплати праці, прав приватної власності та ін. Розрахунки вказаних індикаторів отримують, використовуючи понад 50 наборів даних фінансово-економічного, адміністративного й законодавчого характеру.

3. *Індекс ESI (Environmental Sustainability Index)*, що розраховується Центром з екологічного законодавства і політики Йельського університету США і включає 21 екологічний індикатор, узагальнюючий понад 75 наборів даних стану природних ресурсів у країні, рівня забруднення навколишнього середовища в динаміці, зусиль держави в управлінні екологічними питаннями, її здатності поліпшити екологічні характеристики та ін. Індекс ESI визначає здатність країни захищати навколишнє середовище як у поточному періоді, так і у довгостроковій перспективі.

4. *Індекс людського розвитку* (індекс розвитку людського потенціалу), що розраховується Програмою розвитку ООН (ПРООН) і є простим середньоарифметичним індексів реального ВВП на душу населення, досягнутого рівня освіченості та середньої тривалості життя.

5. *Індекс якості й безпеки життя*, що використовується міжнародною організацією Economist Intelligence Unit з урахуванням ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, рейтингу політичної стабільності й безпеки країни, різниці між кліматично більш теплими й більш холодними регіонами держави, співвідношенням між середньою зарплатою чоловіків і жінок та інших індикаторів:

6. *Індекс суспільства, що ґрунтується на знаннях, або К-суспільства*, запропонований департаментом ООН з економічного і соціального розвитку – UNDESA і враховує індикатори інтелектуальних активів, перспективності й якості розвитку суспільства, додає до традиційних соціальних показників дані про охоплення молоді освітою та інформацією, розповсюдження Інтернету та ін.

Ключові поняття

Амортизація. Валовий випуск. Валовий внутрішній продукт. Валовий національний дохід. Валовий національний продукт. Валові приватні внутрішні

інвестиції. Валовий прибуток корпорацій. Виробничий метод розрахунку ВВП. Державні закупівлі. Дефлювання. Дефлятор ВВП. Додана вартість. Інституціональна одиниця СНР. Інфлювання. Кінцева продукція. Метод видатків (кінцевого використання). Національний дохід. Непрямі (продуктові) податки. Номінальний ВВП. Особистий дохід. Особистий дохід після оподаткування. Реальний ВВП. Розподільчий метод (метод доходів). СБНГ. СНР. Споживчі видатки. Субсидії. Трансфертні платежі. Чистий ВВП. Чистий економічний добробут (ЧЕД). Чистий експорт. Чисті приватні внутрішні інвестиції.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки.

1. Які загальні й особливі риси СБНГ і СНР Ви знаєте?
2. Дайте порівняльний аналіз сукупного суспільного продукту (ССП) і валового внутрішнього продукту (ВВП).
3. Охарактеризуйте особливості трьох методів розрахунку ВВП.
4. Чому співвідношення валових приватних внутрішніх інвестицій та амортизації є індикатором стану національної економіки?
5. Проілюструйте співвідношення валової, проміжної, кінцевої продукції і доданої вартості.
6. Кого відносять до резидентів або нерезидентів країни?
7. Коли чистий експорт є від'ємною величиною?
8. Які недоліки має ВВП? У чому полягають категорії “інфлювання” і “дефлювання”?
9. Охарактеризуйте найбільш відомі індекси (рейтинги) країн за розрахунками впливових міжнародних організацій.

Тема 3. РИНОК ПРАЦІ

ПЛАН

1. Механізм ринку праці.
2. Зайнятість і безробіття.
3. Втрати від безробіття.

3.1. Ринок праці - це система економічних механізмів і суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями й покупцями на ринку праці. Основними суб'єктами зазначеного ринку є наймані робітники й роботодавці.

Головними суб'єктами інфраструктури трудового ринку є правові засади функціонування, державні й недержавні служби, фонди, курси, об'єднання працівників і підприємців.

Специфікою ринку праці є існування таких рис:

- він є ринком недосконалої конкуренції, зокрема білатеральною монополією, тобто ареною відносин об'єднань роботодавців і робітників (профспілок);
- він є регульованим ринком з боку держави, яка встановлює деякі правові обмеження;
- він є ринком трудових контрактів (договорів, угод).

Функціями ринку праці є:

- забезпечення оптимального розвитку зайнятості та економіки в цілому;
- раціональне розміщення трудових ресурсів;
- узгодження інтересів усіх соціальних груп.

В умовах ринкової економіки наймана праця є товаром з відповідним формуванням ціни (зарплати) на підставі взаємодій факторів пропозиції та попиту.

Пропозиція праці характеризується чисельністю людей, які потребують працевлаштування за умов певної оплати.

Визначають три основні джерела трудової пропозиції:

- демографічне з урахуванням молоді, що працевлаштується вперше;
- соціальне з урахуванням колишніх незайнятих у працездатному віці;

- економічне з урахуванням тих, хто вивільнюється з інших галузей або країн.

Фактори пропозиції праці поділяються на цінові, тобто залежні від рівня зарплати, й нецінові (традиції, допомога по безробіттю, податки, тіньова зайнятість та ін.).

Попит на працю – це платоспроможна потреба роботодавців щодо отримання трудових послуг з боку найманих працівників. Як і у випадку з пропозицією, визначають цінові й нецінові фактори трудового попиту.

Збіг величин попиту і пропозиції дає ринкову рівновагу на ринку праці. Перевищення попиту обумовлює дефіцит робочої сили, домінування пропозиції існування безробіття.

Економісти по-різному пояснюють механізм функціонування ринку праці. Розглянемо відмінності поглядів представників двох ключових теорій: неокласичної і кейнсіанської.

Неокласична теорія спирається на тезу, що на ринку праці панує досконала конкуренція з абсолютно гнучкою заробітною платою, а критерієм попиту підприємств на працю є максимізація прибутку. Тому згідно з неокласичною теорією попит на працю є спадною функцією від реальної зарплати:

$$L^D = -f\left(\frac{W}{P}\right), \quad (3.1)$$

де L^D - попит на працю;

W - номінальна зарплата;

P – дефлятор.

Реальна зарплата лежить в основі й неокласичної функції пропозиції праці. Чим вища реальна зарплата, тим більшою є пропозиція робочої сили. Тому пропозиція праці є зростаючою функцією реальної зарплати:

$$L^S = f\left(\frac{W}{P}\right), \quad (3.2)$$

де L^S - пропозиція праці;

W - номінальна зарплата;

P – дефлятор.

Залежність попиту і пропозиції на ринку праці від реальної зарплати в інтерпретації неокласичної теорії можна виразити за допомогою рис. 3.1.

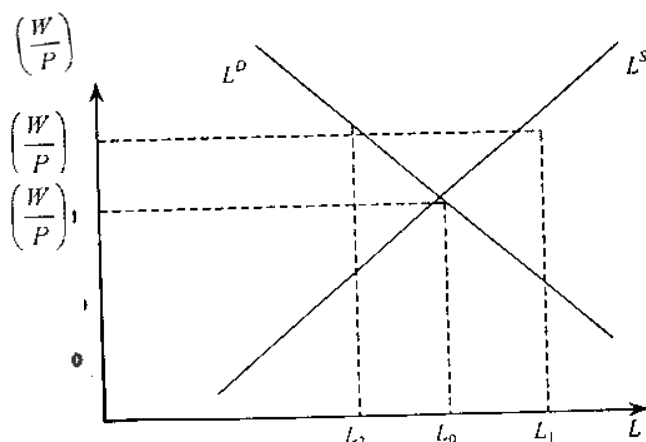

Рис. 3.1 - Неокласична модель ринку праці

На рис. 3.1 при реальній зарплаті $\left(\frac{W}{P}\right)_0$ на ринку праці забезпечується рівновага: $L^D = L^S$

Припустимо, що реальна зарплата зросла до $\left(\frac{W}{P}\right)_1$. Згідно з неокласичною теорією пропозиція праці зросте до L_1 а попит на працю впаде до L_2 , що викличе циклічне безробіття, яке вимірюється відрізком $L_1 - L_2$. За даною теорією його причиною є надмірна зарплата, яка перевищила рівноважний рівень. Але за неокласичною теорією ринок здатний швидко усувати нерівновагу на ринку праці. Надмірна зарплата не лише викликає безробіття, а й одночасно породжує конкуренцію між робітниками за дефіцитні робочі місця, яка примушує їх погодитися па зниження номінальної зарплати. Вона буде зменшуватися доти, доки реальна зарплата не досягне рівня $\left(\frac{W}{P}\right)_0$. Це буде супроводжуватися поверненням попиту і пропозиції до рівноважних величин, тобто до L_0 . Якщо певна частка робітників не захоче найматися на роботу за низької (рівноважної) зарплати, то за неокласичною теорією таке безробіття є добровільним і тому не є безробіттям.

Згідно з кейнсіанською теорією номінальна зарплата не змінюється під впливом попиту на ринку праці в бік зниження. На думку кейнсіанців, попит на

працю залежить від сукупного попиту. Це означає, що сукупний попит обумовлює не тільки обсяг виробництва товарів і послуг, а й ту кількість праці, яка необхідна для його забезпечення. Тому згідно з кейнсіанською теорією попит на працю є зростаючою функцією від сукупного попиту:

$$L^D = f(AD), \quad (3.3)$$

де AD — сукупний попит.

При визначенні функції пропозиції праці прихильники кейнсіанської теорії спираються не на реальну, а на номінальну зарплату, яка, на їхню думку, може змінюватися лише в бік зростання. Якщо номінальна зарплата зростає, то пропозиція праці збільшується. Отже, в кейнсіанському варіанті пропозиція праці є зростаючою функцією від номінальної зарплати:

$$L^S = f(W) \quad (3.4)$$

Для ілюстрації кейнсіанської теорії ринку праці звернемося до рис. 3.2.

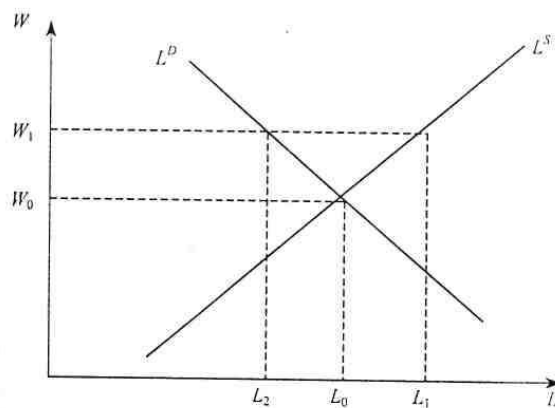

Рис. 3.2 - Кейнсіанська модель ринку праці

На рис. 3.2 кількість зайнятих, яка узгоджується з природним безробіттям, становить L_0 , пропозиція праці в обсязі L_1 перевищує попит на працю в обсязі L_2 , а циклічне безробіття вимірюється відрізком $L_1 - L_2$. При цьому номінальна зарплата вища рівноважного рівня, тобто $W_1 > W_0$.

Якщо у неокласиків за такої ситуації (неповна зайнятість, циклічне безробіття, $W_1 > W_0$) конкуренція між робітниками примушує їх погоджуватися на зниження номінальної зарплати, то в кейнсіанців вона не може змінюватися у бік зниження. Тому не може зменшитися і пропозиція

праці. Попит на працю теж не здатний збільшитися, оскільки він є функцією лише сукупного попиту. У такому стані ринок праці може перебувати доти, доки не відбудеться зростання сукупного попиту, що відповідно збільшить попит на працю до її пропозиції. Щоб прискорити виведення економіки зі стану неповної зайнятості, кейнсіанці пропонують застосовувати державну політику стимулювання сукупного попиту.

3.2. Одним із головних чинників пропозиції на ринку праці є чисельність населення. Все населення країни можна поділити на дві групи: інституціональне та неінституціональне.

Інституціональне населення об'єднує осіб, які не досягли працездатного віку (в Україні – 16 років), та тих, що вийшли на пенсію за віком або на пільгових умовах, знаходяться в тривалій ізоляції, інваліди I та II груп та інші групи населення, що різних причин не можуть працювати. Слід зазначити, що до інституціонального населення не відносяться ті особи, що могли б не працювати із зазначених вище причин, але мають роботу, що приносить їм дохід, тобто відносяться до категорії зайнятих.

Неінституціональне населення – це працездатні й дієздатні особи, тобто ті, які не ввійшли до складу інституціонального населення, і яких також можна розбити на дві групи: економічно активне та економічно неактивне. *Економічно неактивне населення* об'єднує осіб, які не відносяться до групи інституціонального і не працюють, не шукають роботу, не готові до неї приступити. *Економічно активне населення* включає осіб, які бажають працювати, як тих, хто має роботу (зайнятих), так і тих, що зараз роботи не мають, але шукають її та готові до неї приступити (безробітних).

За методологією Міжнародної організації праці, зайнятими й безробітними є особи у віці 15-70 років, тоді як законом Закону України «Про зайнятість» йдеться про осіб у працездатному віці (жінки у віці 16-55 років, чоловіки – 16-60 років).

Зайнятість – це форма реалізації здібностей сукупного працівника, тобто діяльність з метою задоволення потреб за певний дохід. До зайнятих

відносяться особи, які працюють повний або неповний робочий день чи тиждень, а також самозайнятих (підприємців, людей вільних професій та членів виробничих кооперативів).

Визначимо основні форми зайнятості:

- повна, пов'язана з існуванням природного безробіття;
- раціональна при відповідності структури національної економіки;
- ефективна, що забезпечує оптимальний соціально-економічний результат сукупної трудової діяльності;
- гнучка, що припускає певні форми комбінування організаційних форм;
- примусова або добровільна залежно від соціального статусу працівника.

Безробітними, з точки зору статистики, вважаються люди з наступними особливостями:

- працездатні у працездатному віці;
- зареєстровані в державній службі зайнятості;
- отримують грошову допомогу;
- активно шукають роботу і здатні приступити до неї.

Різні економічні напрямки по-різному обґрунтовували причини виникнення безробіття:

- Т.Р.Мальтус підкреслював існування закону народонаселення з проблемою у вигляді демографічного вибуху;
- К. Маркс пов'язував закон народонаселення зі зростанням органічної будови капіталу, тобто технічної будови, яка викликана науково-технічними змінами;
- класичний погляд визначає надмірно високу зарплату;
- кейнсіанський погляд підкреслює пріоритет недостатнього сукупного попиту, який робить недостатньою сукупну пропозицію;
- інституціональна точка зору віддає перевагу недостатності інституціональних складових, наприклад, нестачі інформації, недолікам роботи відповідних державних установ.

Визначають такі основні види безробіття:

- *циклічне (кон'юнктурне)*, пов'язана з її динамікою на різних фазах економічного циклу;
- *фрикційне*, пов'язана з механічною міграцією населення;
- *структурне*, пов'язана з нерівномірністю розвитку галузей і територій, а також з необхідністю перекваліфікації працівників.

Єдність фрикційного і структурного безробіття називається *природним безробіттям*.

Крім того, визначають деякі інші форми:

- інституціональне безробіття, пов'язане з недосконалістю діяльності державних служб зайнятості або недоліком інформації в людей;
- приховане безробіття при формальній зайнятості на непрацюючих об'єктах;
- сезонне безробіття;
- застійне безробіття протягом тривалого і не зареєстрованого періоду часу.

Основні показники безробіття і зайнятості:

1. Рівень безробіття P_6 :

$$P_6 = \frac{K_6}{K_n - K_{in} - K_{en}} \cdot 100 = \frac{K_{ф6} + K_{с6} + K_{ц6}}{K_{pc}} \cdot 100 = \frac{K_{pc} - K_3}{K_{pc}} \cdot 100, \quad (3.5)$$

де K_6 – кількість офіційно зареєстрованих безробітних;

$K_{ф6}$ – кількість фрикційно безробітних;

$K_{ц6}$ – кількість циклічно безробітних;

$K_{с6}$ – кількість структурно безробітних;

K_3 – кількість зайнятих;

K_n – кількість населення;

K_{in} – кількість інституціонального населення;

K_{en} – кількість економічно неактивного населення;

K_{pc} – кількість офіційно зареєстрованої робочої сили (економічного активного населення), тобто $K_{pc} = K_6 + K_3$.

2. Рівень зайнятості P_3 :

$$P_3 = 100 - P_6 = \frac{K_3}{K_{pc}} \cdot 100 \quad (3.6)$$

3. Природний рівень безробіття $P_{пб}$:

$$P_{пб} = \frac{K_{фб} + K_{сб}}{K_{pc}} \cdot 100, \quad (3.7)$$

4. Рівень повної зайнятості $P_{пз}$:

$$P_{пз} = 100 - P_{пб} = \frac{K_3 + K_{цб}}{K_{pc}} \cdot 100 \quad (3.8)$$

3.3. Безробіття має соціальні й економічні наслідки.

Визначимо *соціальні* негативні наслідки безробіття:

1. Зниження рівня життя населення;
2. Декваліфікація робочої сили;
3. Підриг стереотипів трудової поведінки, коли людина втрачає мотиви і прагнення повернутися на ринок праці.
4. Зростання показників "соціальної патології" (психічні захворювання, злочинність, самогубства і вбивства, хвороби і т.п.);
5. Негативні зміни демографічної ситуації (зниження народжуваності, підвищення смертності, зменшення кількості шлюбів та зростання кількості розлучень);
6. Підвищення соціальної та політичної нестабільності.

Економічні негативні наслідки безробіття:

1. Зменшення податкових надходжень до державного бюджету;
2. Збільшення державних витрат на утримання безробітних.
3. Зниження обсягів ВВП і відставання реального ВВП від потенційного.

Потенційний ВВП – це реальний обсяг виробництва при природному рівні безробіття. Відставання реального ВВП від потенційного описується

законом Оукена: один відсоток перевищення фактичного рівня безробіття над природним приводить до відставання реального ВВП від потенційного на 2,5%.

На підставі відставання ВВП можна обчислити потенційний ВВП (Y_p) і втрати ВВП від циклічного безробіття (ΔY):

$$Y_p = \frac{Y \cdot 100}{100 - \Delta Y} = \frac{Y \cdot 100}{100 - (Y_p - Y)} \quad (3.9)$$

Ключові поняття

Безробіття. Відставання ВВП. Закон Оукена. Повна зайнятість. Потенційний ВВП. Природний рівень безробіття. Рівень безробіття. Рівень зайнятості. Рівень повної зайнятості. Структурне безробіття. Фрикційне безробіття. Циклічне безробіття.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Охарактеризуйте сутність, головні риси й функції ринку праці.
2. Визначте основні риси неокласичного і кейнсіанського поглядів на функціонування ринку праці.
3. Охарактеризуйте головні види зайнятості.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні види безробіття.
5. Що визначають терміни “повна зайнятість”, “неповна зайнятість”?
6. Що таке природне безробіття і природний рівень безробіття?

Тема 4. ТОВАРНИЙ РИНОК

ПЛАН

1. Сукупний попит: сутність і чинники.
2. Сукупна пропозиція та її чинники
3. Модель AD - AS як базова модель економічної рівноваги

4.1. Сукупний попит (AD) – це обсяг продукції, який споживачі готові придбати за даною ціною в даний момент часу.

Закон попиту наголошує: за інших рівних умов ціни і величина сукупного попиту мають зворотну, або негативну залежність.

Визначимо передумови дії закону попиту.

1. Ефект процентної ставки припускає, що з підвищенням цін зростає попит на гроші. При незмінній грошовій масі зростання попиту підвищує ціну за одержання грошей, тобто процентну ставку. Із зростанням процентної ставки зменшуються можливості реальних витрат на споживчі й інвестиційні товари, тобто скорочується сукупний попит.

2. Ефект імпортних закупівель виражається в тому, що зростання цін у країні зменшує сукупний попит на вітчизняні товари і підвищує привабливість імпортової продукції, яка заміняє національну.

3. Ефект багатства (ефект реальних касових залишків) виявляються в тому, що при більш високому рівні цін падає купівельна спроможність споживачів з фіксованими доходами, тобто попит знижується.

Усі три зазначених ефекти є ціновими факторами, тобто впливають на сукупний попит через зміну цін. Ціни впливають на обсяг сукупного попиту шляхом руху по кривій AD.

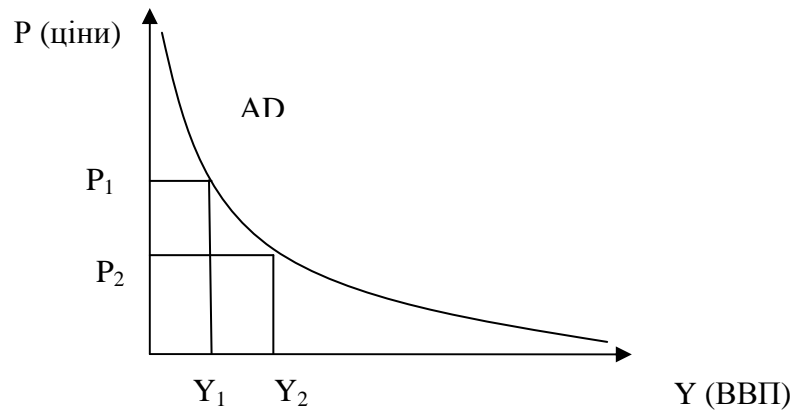

Рис. 4.1 - Крива сукупного попиту

Нецінові фактори AD діють незалежно від динаміки цін і зміщують вихідну криву паралельно праворуч або ліворуч відповідно при зростанні попиту і при його зниженні.

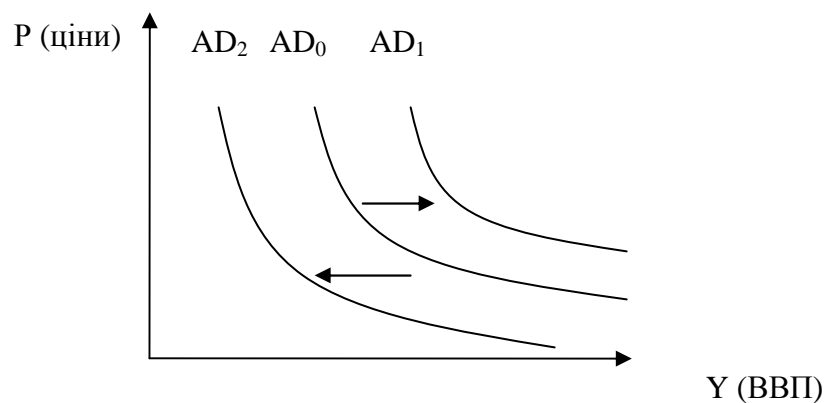

Рис. 4.2 - Вплив нецінових факторів сукупного попиту

Складові сукупного попиту – це елементи формули 2.2 (ВВП по витратах): $Y = C + I_g + G + X_n$,

де C – споживчі витрати домогосподарств;

I_g – валові внутрішні приватні інвестиції;

G – державні витрати;

X_n – чистий експорт.

Це дозволяє зробити таку класифікацію нецінових факторів AD:

1. *Зміни в споживчих витратах*, зокрема:

- рівень доходів;
- очікування споживачів;

- заборгованість споживачів;
- податки й субсидії споживачам.

2. *Зміни в інвестиційних витратах, зокрема:*

- процентні ставки;
- очікувані прибутки від інвестицій;
- податки й дотації підприємцям;
- рівень технологій;
- наявність запасів і надлишкових потужностей.

3. *Зміни в державних витратах:*

- соціальні (споживчі) витрати;
- інвестиційні витрати.

4. *Зміни у витратах на зовнішньоекономічну діяльність:*

- більш високий рівень життя в інших країнах;
- валютні курси.

4.2. Сукупна пропозиція (AS) – це рівень реального ВВП при даному рівні цін у даний момент часу.

Закон пропозиції наголошує: за інших рівних умов ціна й обсяг пропозиції мають прямий (позитивний) зв'язок.

На характер графіка AS впливають фактор часу і фаза економічного циклу.

У *короткостроковому* періоді підвищення цін стимулює зростання сукупної пропозиції. Теорія короткострокової сукупної пропозиції спирається на дві моделі. Одна з них називається крайнім випадком. Згідно з цією моделлю ціни і зарплата тимчасово є абсолютно негнучкими, тобто не реагують на збурення в економіці. Такий випадок Дж. Кейнс припускав в умовах глибокого спаду виробництва порівняно зі станом повної зайнятості. У цій ситуації, незважаючи на збільшення сукупного попиту, робітники можуть бути зацікавлені утримуватися від вимог щодо збільшення зарплати, а підприємці - від бажання підвищувати ціни.

Основна модель короткострокової сукупної пропозиції спирається на негнучкість цін і зарплати. Поняття «негнучкість» не означає незмінності. Негнучкі ціни й зарплата змінюються, але достатньо адекватно для швидкого відновлення повної зайнятості. Економісти по-різному пояснюють негнучкість цін і заробітної плати. Але, незважаючи на ці розбіжності, прихильники основної моделі одностайні в тому, що короткострокова сукупна пропозиція залежить від того, як фактичний рівень цін відхиляється від очікуваного рівня.

Згідно з основною моделлю очікуваний рівень цін - це рівень цін повної зайнятості. Очікуваний рівень цін лежить в основі ухвалення рішень підприємцями щодо визначення обсягів виробництва та рівня номінальної зарплати, яка має врівноважувати ринок праці і забезпечувати повну зайнятість. Якщо фактичний рівень цін відхиляється від очікуваного їх рівня, то в такому ж напрямі з певною чутливістю обсяг виробництва відхиляється від потенційної величини.

У довгостроковому ж періоді зростання цін більше не є стимулом подальшого приріст виробництва.

На фазах кризи й депресії ціни можуть залишатися незмінними при мінливому обсязі ВВП, тобто можливість реалізувати залежані на складі товари не стимулює зростання цін. Тому на зазначених фазах циклу графік являє собою лінію, яка наближається до горизонталі, а горизонтальний відрізок називається кейнсіанським.

На фазі підйому стимулом зростання ВВП є підвищення цін (інфляція), а відрізок називається висхідним (проміжним).

На фазі піка (бума) економіка цілком використовує всі потужності при повній зайнятості, що робить відрізок графіка лінією, що наближається до вертикалі (класичний відрізок).

Ціновим фактором сукупної пропозиції є власні ціни товарів. Вплив цін товарів на обсяг ВВП ілюструється за допомогою руху по кривій AS.

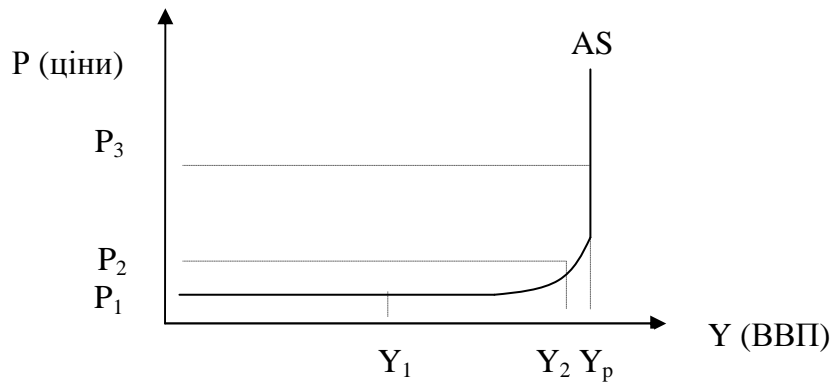

Рис. 4.3 - Крива сукупної пропозиції

Визначимо нецінові фактори сукупної пропозиції AS:

1) *зміни цін на ресурси, зокрема:*

- наявність внутрішніх (власних) ресурсів;
- ціни на імпортовані ресурси;
- панування на ринку, тобто монополія на ринку;

2) *зміни в ефективності використання ресурсів;*

3) *зміни правових норм:*

- державне регулювання адміністративними й економічними методами;
- податки й субсидії виробникам.

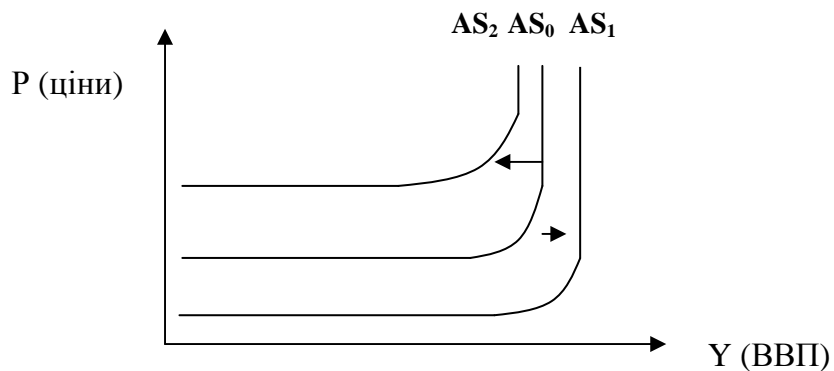

Рис. 4.4 - Вплив нецінових факторів сукупної пропозиції

Нецінові фактори AS діють незалежно від динаміки цін і зміщують вихідну криву паралельно праворуч або ліворуч відповідно при зростанні пропозиції і при її зниженні.

4.3. Макроекономічна рівновага – це збіг величин AD і AS.

Графічне зображення кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції в одній системі координат є моделлю “AD-AS”.

Динаміка рівноваги має особливості на різних відрізках кривої AS.

На кейнсіанському відрізку в періоди спаду і стагнації ціна не змінюється, а ВВП може стимулюватися шляхом збільшення сукупного попиту.

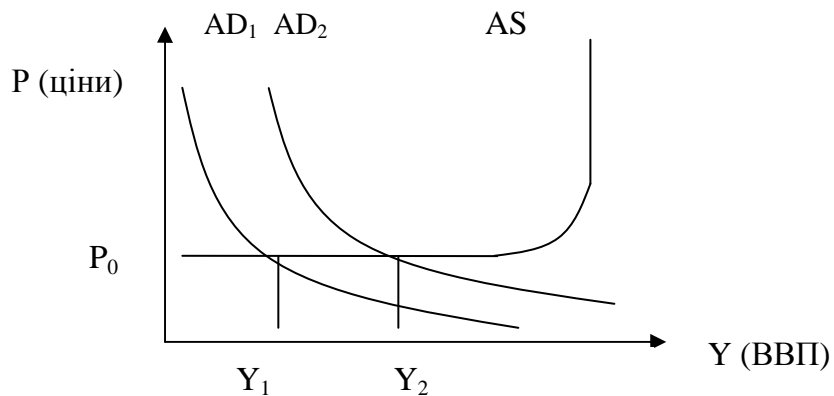

Рис. 4.5 - Рівновага на кейнсіанському відрізку кривої сукупної пропозиції

На фазі піднесення стимулювання попиту збільшить не тільки ВВП, але і ціни, тобто інфляція супроводжує зростання ВВП.

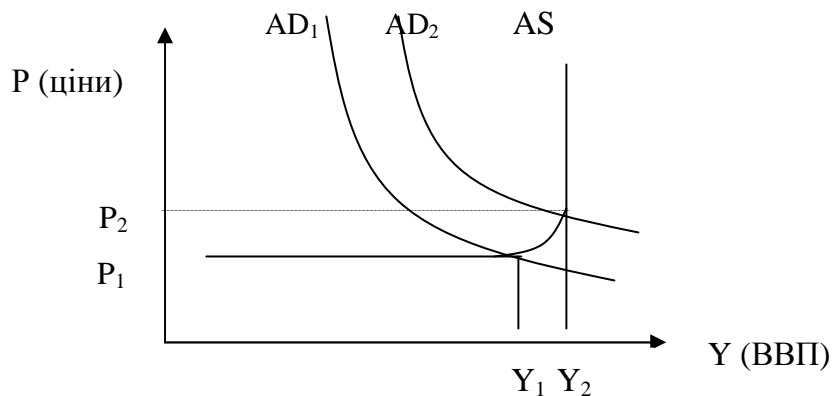

Рис. 4.6 - Рівновага на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції

На фазі піка, тобто на класичному відрізку, стимулювання попиту спровокує подальшу інфляцію і не вплине на обсяг ВВП, що досяг своєї потенційної величини при повній зайнятості працівників.

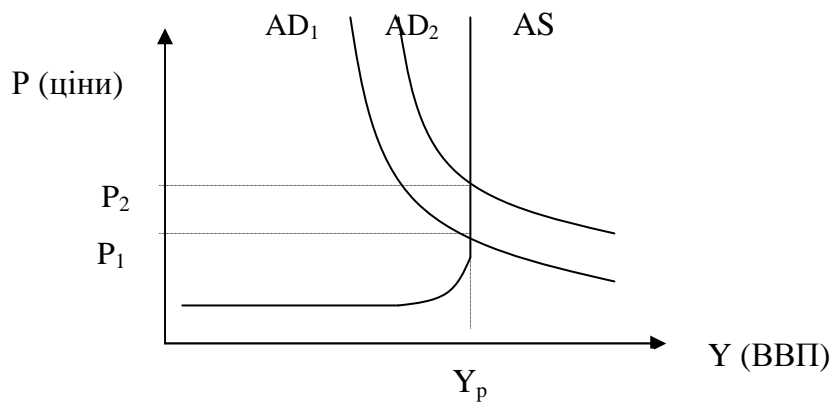

Рис. 4.7 - Рівновага на класичному відрізку кривої сукупної пропозиції

Слід розрізняти короткострокову й довгострокову рівновагу. Короткострокова рівновага відображає рівновагу між сукупним попитом і короткостроковою сукупною пропозицією в умовах повної або надмірної зайнятості. Довгострокова рівновага - рівновага між сукупним попитом і короткостроковою і довгостроковою сукупною пропозицією одночасно. Між сукупним попитом і сукупною пропозицією постійно виникає розбіжність, яка також усувається ринком.

Інколи довгострокова рівновага в економіці може порушуватися несподіваними збуреннями сукупної пропозиції. Особливі загрозливими для економіки є порушення довгострокової рівноваги, пов'язані із скороченням сукупної пропозиції порівняно з потенційним рівнем. За таких умов обсяг виробництва стає меншим за потенційний ВВП, а ціни зростають. Під впливом зростання цін сукупний попит зменшується до врівноваження з новою короткостроковою сукупною пропозицією. Це короткострокова рівновага в умовах неповної зайнятості і стагфляції (поєднання скорочення обсягів виробництва та інфляції).

Яким чином може відновлюватися довгострокова рівновага в умовах стагфляції? Згідно з класичною теорією номінальна зарплата є абсолютно гнучкою і тому має зменшуватися у відповідь на скорочення обсягів виробництва та падіння попиту на ринку праці. Але така поведінка номінальної зарплати не є реалістичною. Практика не має доказів того, що номінальна

зарплата коли-небудь зменшувалася у разі зростання цін. На несприятливі шоки сукупної пропозиції ринок праці реагує в інший спосіб - збільшенням безробіття. Це дає підстави стверджувати, що інструментарій класичної теорії не придатний для пояснення механізму відновлення повної зайнятості в економіці, яка потрапляє в стан стагфляції.

Механізм відновлення довгострокової рівноваги, порушеної стагфляцією, залежить від стійкості чинників, які спричинили це порушення. Якщо ці чинники є стійкими, то вони зменшують потенційний ВВП. За цих умов крива довгострокової сукупної пропозиції зміститься вліво. За рахунок цього крива сукупного попиту перетнеться з кривою короткострокової сукупної пропозиції на вертикальній кривій довгострокової сукупної пропозиції. Якщо чинники, що викликали скорочення сукупної пропозиції, і нестійкими, то відновлення довгострокової рівноваги в економіці відбудеться після самоусунення цих чинників. Прискорити відновлення довгострокової рівноваги в економіці за таких умов може також держава, якщо застосує ефективні заходи, спрямовані на зменшення середніх витрат або, в окремих випадках, збільшення сукупного попиту.

Ключові поняття

Вертикальна (класична) ділянка кривої сукупної пропозиції. Висхідна (проміжна) ділянка кривої сукупної пропозиції. Горизонтальна (кейнсіанська) ділянка кривої сукупної пропозиції. Довгостроковий період. Ефект багатства. Ефект відсоткової ставки. Ефект чистого експорту. Кейнсіанська модель сукупної пропозиції. Класична модель сукупної пропозиції. Короткостроковий період. Кругообіг у ринковій економіці. Кругообіг у закритій економіці за участю держави. Кругообіг у відкритій економіці. Нецінові чинники. Сукупна пропозиція. Сукупний попит.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Як визначити категорії «сукупний попит», «сукупна пропозиція»?
2. У чому полягає ефект багатства?
3. У чому полягає ефект відсоткової ставки?

4. У чому полягає ефект чистого експорту?
5. Як зсувається крива сукупного попиту при впливі нецінових чинників?
6. Чому в кейнсіанській моделі сукупної пропозиції її крива близька до горизонталі?
7. Як аргументують вертикальний характер кривої пропозиції представники класичної теорії?
8. Розкрийте ринковий механізм відновлення ринкової рівноваги при змінах сукупного попиту або сукупної пропозиції.

Тема 5. ГРОШОВИЙ РИНОК

ПЛАН

1. Пропозиція грошей. Грошові мультиплікатори.
2. Попит на гроші.
3. Сутність і механізм грошового ринку.
4. Процентна ставка та її види.

5.1. Ринок грошей - це система економічних механізмів та суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями та покупцями. Головними суб'єктами ринку грошей є центральний банк країни, комерційні й спеціалізовані банки, небанківські фінансові установи, населення, підприємницькі структури.

Грошова пропозиція (грошова маса) – сукупність коштів, що перебувають у народному господарстві в готівковій та безготівковій формах і виконують функції грошей. Залежно від рівня ліквідності всі грошові активи в Україні групуються зростаючим підсумком в окремі грошові агрегати:

- M_0 – готівка;
- $M_1 = M_0 +$ поточні депозити (внески) до запитання і розрахункові рахунки підприємств у національній валюті;
- $M_2 = M_1 +$ строкові вклади у національній валюті й усі валютні депозити; агрегат M_2 представляє гроші в широкому змісті; різниця $M_2 - M_1$ називається квазігрішми;

- $M_3 = M_2 +$ кошти за трастових операцій клієнтів у банках і цінні папери власного боргу банків, а відношення M_3 до ВВП країни називається *рівнем монетизації* (якщо M_3 мале, рівнем монетизації є відношення M_2 до ВВП).

В інших країнах визначають деякі інші грошові агрегати, зокрема:

- $L = M_3 +$ короткострокові державні цінні папери;
- $D = L +$ інші низколіквідні цінні папери та ін.

Грошова пропозиція прямо не залежить від номінальної процентної ставки, тобто графічно грошова пропозиція M_s є вертикальною прямою.

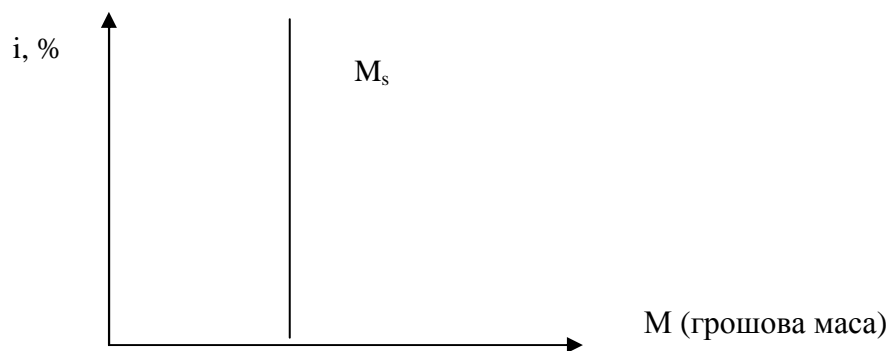

Рис. 5.1 - Графік грошової пропозиції

Гроші, залучені на депозит, формують загальні резерви банків:

$$RR = LR + ER, \quad (5.1)$$

де LR - обов'язкові резерви, що розраховуються шляхом множення нормативу обов'язкових резервів lr на величину депозитів D ;

ER - надлишкові резерви, що розраховуються як різниця між сумою притягнутих депозитів і обов'язкових резервів LR .

Надлишкові резерви використовуються для проведення активних операцій по наданню позичок і інвестуванню. Фактично це означає послідовний процес створення нових депозитів аж до вичерпання надлишкових резервних сум. Інакше кажучи, існує *мультиплікаційний ефект* між початковим приростом депозитів ΔD_0 і наступним приростом активів, тобто фактично банки створюють нові гроші.

Депозитний мультиплікатор m_d розраховують за формулою

$$m_d = \frac{1}{rr} = \frac{1}{lr + er}, \quad (5.2)$$

де rr – загальний норматив резервів;

lr - норматив обов'язкових резервів комерційних банків;

er - норматив надлишкових резервів, причому найчастіше $er = 0$.

Таким чином, приріст грошової пропозиції дорівнює загальному приростові депозитів, тобто

$$\Delta M_s = \Delta D = \Delta D_0 \cdot m_d \quad (5.3)$$

Остання формула справедлива для ситуації, коли джерелом приріст депозитів є додаткова грошова емісія.

Приклад 1

Обчисліть приріст грошової пропозиції, якщо вихідний приріст депозитів за рахунок грошової емісії склав 200 тис. грн, норматив обов'язкових резервів – 10%, або 0,1.

$$m_d = 1 : rr = 1 : 0,1 = 10.$$

$$\Delta M_s = \Delta D = \Delta D_0 \cdot m_d = 200000 \cdot 10 = 2 \text{ млн. грн.}$$

Якщо приріст депозитів здійснюють фізичні особи, то фактично готівка перетворюється в безготівкові гроші без зміни грошової маси. Тоді з урахуванням мультиплікаційного ефекту загальний приріст депозитів буде більше приріст пропозиції грошей на величину вихідного приріст депозитів, тобто

$$\Delta M_s = \Delta D - \Delta D_0 = \Delta D_0 \cdot m_d - \Delta D_0 = \Delta D_0 \cdot (m_d - 1). \quad (5.4)$$

Приклад 2

Фізичні особи поклали на депозит 10 тис. грн. Як збільшиться грошова пропозиція при нормативі обов'язкових резервів 5%?

$$m_d = 1 : rr = 1 : 0,05 = 20.$$

$$\Delta M_s = \Delta D_0 \cdot (m_d - 1) = 10000 \cdot (20 - 1) = 190 \text{ тис. грн.}$$

Дотепер ми зводили приріст пропозиції грошей тільки до зміни депозитів, тобто безготівкових грошей. Але грошова база H включає також готівкові грошові кошти CU , тобто

$$M_s = H = D + CU. \quad (5.5)$$

Приріст загальної грошової бази збільшує цифру пропозиції грошей з мультиплікаційним ефектом:

$$\Delta M_s = \Delta H \bullet m_m, \quad (5.6)$$

де m_m - грошовий (монетарний) мультиплікатор, що визначається за формулою

$$m_m = \frac{1 + cr}{cr + rr}, \quad (5.7)$$

де cr – коефіцієнт готівки, що відображає відношення кількості готівки до суми депозитів, тобто $cr = CU / D$;

rr – загальний резервний норматив, як правило, що збігається з нормативом обов'язкових резервів комерційних банків.

Приклад 3

Як зміниться грошова пропозиція, якщо активи комерційних банків збільшилися на 10 млн. грн., норматив обов'язкових резервів – 10%, а коефіцієнт готівки – 0,2?

$$m_m = (1 + cr) / (cr + rr) = (1 + 0,2) / (0,1 + 0,2) = 4.$$

$$\Delta M_s = \Delta H \bullet m_m = 10 \text{ млн. грн.} \bullet 4 = 40 \text{ млн. грн.}$$

Визначимо головні фактори зростання грошової пропозиції:

- збільшення грошової бази H ;
- зниження нормативу обов'язкових резервів lr ;
- зменшення надлишкових резервів комерційних банків ER і відповідно нормативу надлишкових резервів er ;
- зменшення частки готівки в обігу, тобто коефіцієнта готівки cr .

5.2. Попит на гроші - це сукупність грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в даний період.

За кількісною теорією грошей Фішера, гроші потрібні людям лише для здійснення купівельних операцій. Тому попит на гроші є виключно функцією доходу:

$$M_D = \frac{1}{V} \cdot P \cdot Y, \quad (5.8)$$

де M^D - попит на гроші;

$\frac{1}{V}$ - коефіцієнт, що показує на скільки одиниць збільшується попит на гроші у разі збільшення номінального доходу ($P \cdot Y$) на одиницю;

V — фіксована швидкість обігу грошей, тому $\frac{1}{V}$ - постійна величина.

Економісти кембриджської школи змінили уявлення про мотиви попиту на гроші, запропонувавши таке рівняння:

$$M_D = k \cdot P \cdot Y, \quad (5.9)$$

Відмінність полягає в тому, що у кембриджських економістів k є не постійною, а змінною величиною. Вона може коливатися під впливом доходу від фінансових активів (наприклад, цінних паперів), що залежать від процентної ставки. Якщо процентна ставка зростає, то попит на неї падає, тому k зменшується, і навпаки.

Кейнсіанська теорія попиту на гроші спирається на принцип переваги ліквідності й виділяє три мотиви, що викликають у людей бажання тримати гроші: трансакційний, застережний, спекулятивний. *Трансакційний* і *застережний* мотиви Кейнс пов'язує з потребою людей у грошах для фінансування купівельних операцій. При цьому перший з них стосується запланованих витрат, інший - непередбачуваних витрат. *Спекулятивний* мотив пов'язується з використанням грошей для здійснення заощаджень. Крім цього, у Кейнса попит на гроші - це попит на реальні грошові запаси (залишки). Тому в нього ціни не є чинником попиту на гроші.

Виходячи з цього, Кейнс доказав, що попит на гроші залежить як від доходу, так і від процентної ставки. Грошовий попит M_D складається з двох елементів:

- 1) M_D^1 , або попит на гроші для угод (операційний, або трансакційний попит);
- 2) M_D^2 , або попит на гроші як на активи (спекулятивний попит).

Таким чином, $M_D = M_D^1 + M_D^2$.

M_D^1 у першу чергу визначається цінами на товари, або величиною номінального ВВП. Тому використовується така формула:

$$M_D^1 = k \cdot Y, \quad (5.10)$$

де k – коефіцієнт реакції грошового попиту на зміну доходу;

Y – номінальний ВВП.

Ціна грошей (процентна ставка) відіграє другорядну роль, тому графік M_D^1 виглядає вертикальною прямою.

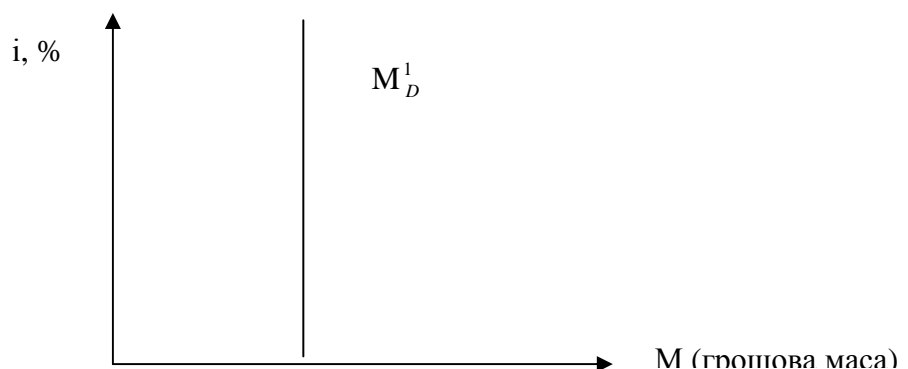

Рис. 5.2 - Графік попиту на гроші для угод (операційного попиту)

За моделлю У. Баумоля і Дж. Тобіна, попит на гроші пов'язаний з альтернативними витратами утримування готівкової каси, що визначає оптимальний обсяг попиту на гроші для угод з урахуванням ставки відсотку і витрат, пов'язаних з отриманням готівки у банку:

$$M_D^1 = \sqrt{\frac{t_c \cdot Y_n}{2i}}, \quad (5.11.)$$

де M – попит на гроші для трансакцій;

t_c – витрати кожної операції по отриманню грошей у банку;

i – ставка відсотку;

Y_n – дохід суб'єктів за певний термін.

Спекулятивний попит M_D^2 у першу чергу визначається процентною ставкою. Графіком є традиційна спадна крива попиту.

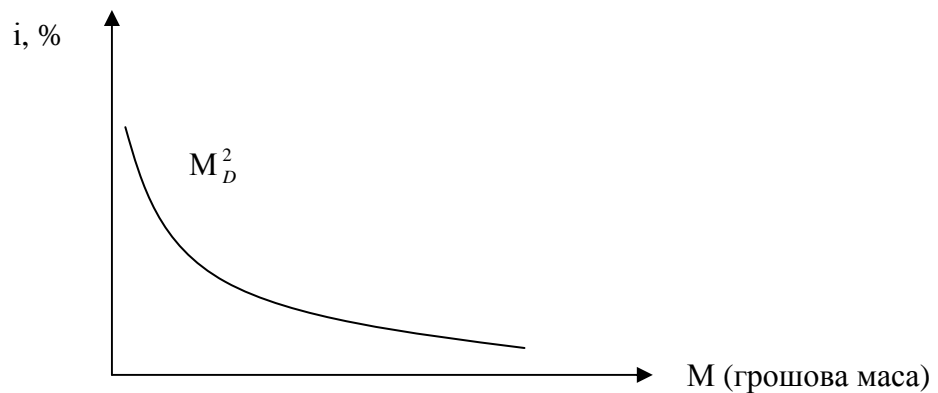

Рис. 5.3 - Графік попиту на гроші як на активи (спекулятивного попиту)

Існують два способи заощадження вартості: у формах грошей та цінних паперів цінних паперів. Перевагою грошової форми заощаджень є їхня висока ліквідність, а недоліком – відсутність доходу при простому заощадженні. Перевагою збереження активів у виді цінних паперів є можливість одержання додаткового доходу у формі відсотка (дивіденду), а недоліком – низька ліквідність.

Вибір власника заощаджень орієнтується на рівень процентної ставки. Її зростання – це стимул для заощадження у вигляді цінних паперів і антистимул для простого заощадження грошей. Таким чином, спекулятивний попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від рівня процентної ставки, що можна виразити у вигляді формули

$$M_D^2 = -h \cdot i, \quad (5.12)$$

де h – коефіцієнт реакції грошового попиту на зміну процентної ставки;

i – процентна ставка.

Портфельний підхід вирішує питання, яку частину доходу тримати у різних формах фінансових активів. Наприклад, попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від дохідності цінних паперів. Загальні розміри багатства індивідів будуть визначати обсяг і структуру портфеля активів. Підвищення рівня інфляції призводить до знецінення готівки та зниження попиту на неї.

Таким чином, попит на гроші є функцією від очікуваних доходів за іншими видами фінансових активів, очікуваного рівня інфляції, розміру багатства.

$$M_D = f(d_s, d_b, \pi, W), \quad (5.13.)$$

де d_s – імовірний дохід на акції;

d_b – імовірний дохід на облігації;

π – імовірна інфляція;

W – розмір багатства.

Існує рівень процентної ставки i_1 , при якому економічні суб'єкти перестають вкладати ліквідні гроші в цінні папери, що призводить до необмеженого зростання спекулятивного грошового попиту, тобто ліквідної пастки.

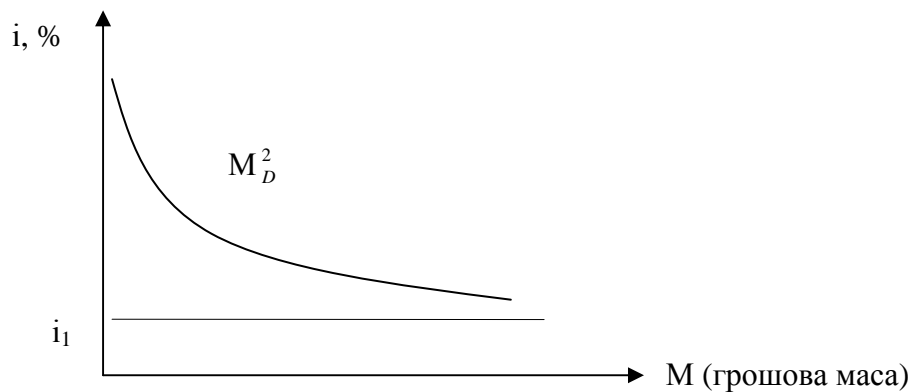

Рис. 5.4 - Ліквідна пастка

Загальний грошовий попит M_D підсумовує M_D^1 і M_D^2 , а його графік виглядає як крива, паралельна M_D^2 і зрушена праворуч на величину M_D^1 .

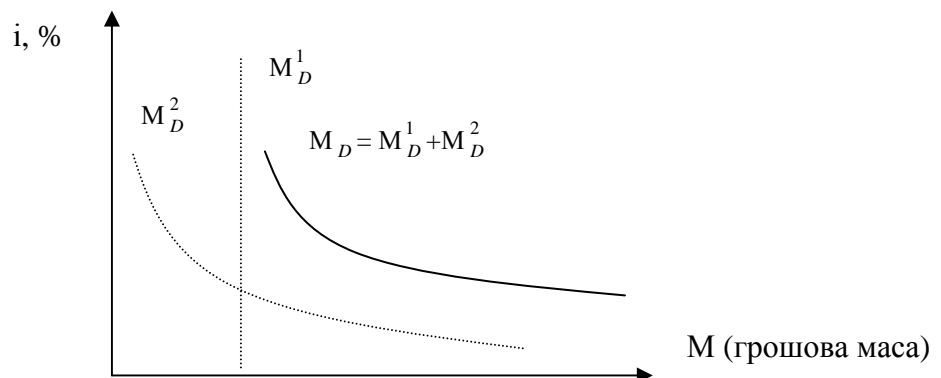

Рис. 5.5 - Графік загального грошового попиту

5.3. Рівновага на грошовому ринку – це збіг величин загального попиту і пропозиції грошей. На графіку це точка перетину відповідних ліній з рівноважними грошовою масою грошей M_0 і процентною ставкою i_0 .

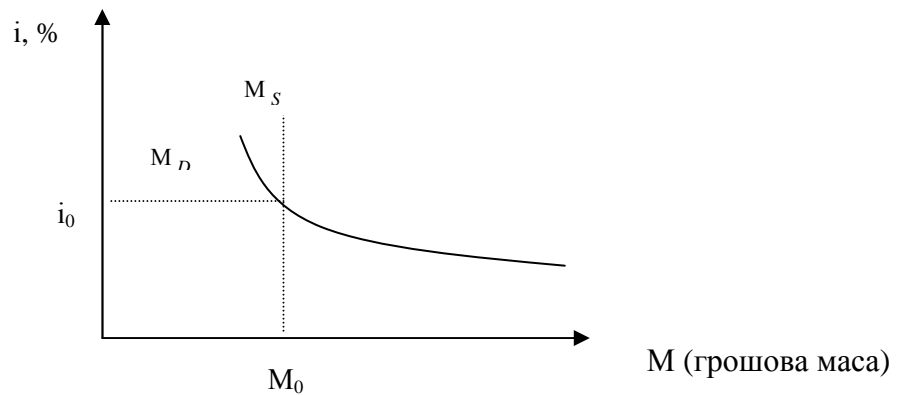

Рис. 5.6 - Графік рівноваги на грошовому ринку

Рівновага на грошовому ринку постійно порушується. Але вона постійно відновлюється за допомогою процентної ставки. Щоб показати роль процентної ставки в урівноваженні грошового ринку розглянемо кілька варіантів порушення рівноваги на грошовому ринку.

1. *Збільшення доходу за умов, що центральний банк не змінює грошової бази.*

За кейнсіанською функцією попиту на гроші збільшення доходу викликає зростання попиту на гроші, що за даної пропозиції грошей викликає нестачу грошей. Щоб усунути нестачу грошей, економічні суб'єкти намагатимуться конвертувати гроші в інші активи, наприклад облігації. Це збільшить пропозицію облігацій на ринку фінансових активів, що викличе зниження цін на облігації і зростання процентної ставки. Процентний дохід, який нараховується за облігаціями, є фіксованою величиною. Тому в разі зниження ціни облігації процента ставка зростає. І навпаки. У даному варіанті зростання процентної ставки спричиняє два наслідки: 1) зменшення попиту на гроші; 2) підвищення грошового мультиплікатора, що збільшить пропозицію грошей:

2. *Центральний банк збільшує грошову базу при незмінності доходу.* Згідно з функцією пропозиції грошей емісія грошової бази мультиплікативно збільшує пропозицію грошей.

За даної процентної ставки це викликає надлишок грошей. Щоб позбутися цього надлишку, економічні суб'єкти намагатимуться купувати облігації. Це збільшує попит на облігації, викликає зростання їх цін і, як наслідок, зменшення процентної ставки. Одночасно зі зменшенням процентної ставки на грошовому ринку мають такі зміни: 1) зростає попит на гроші; 2) зменшується грошовий мультиплікатор, що зменшить пропозицію грошей. Процентна ставка буде зменшуватися доти, доки грошовий ринок не врівноважиться.

3. У разі зростання доходу центральний банк збільшує грошову базу з метою утримання процентної ставки на незмінному рівні. Якщо дохід зростає на величину, то попит на гроші збільшується. Щоб урівноважити грошовий ринок пропозиція грошей має бути збільшена на таку саму величину.

5.4. Ставка відсотку - це плата за право користуватися грошовими коштами. Інакше кажучи, це вартість позички, або ціна, яку потрібно заплатити за користування позиченими грошми. У ринковій економіці існує багато видів відсоткових ставок: відсоткові ставки за вклади, відсоткові ставки за векселі державної скарбниці, відсоткові ставки за довгострокові облігації державної позики, облікові відсоткові ставки та ін.

Рівень різних відсоткових ставок неоднаковий і зумовлюється такими строком надання позики, ризиками, особливостями оподаткування та ін.

Номінальна процентна ставка - це ставка процента, що формується ринком з урахуванням реальної ставки процента та інфляції, що очікується протягом терміну використання позики. Номінальна процентна ставка встановлюється до надання позики. Тому при визначенні її рівня можна врахувати лише очікувану інфляцію, використовуючи рівняння Фішера:

$$i = r + \pi^e, \quad (5.13.)$$

де r - реальна процентна ставка;

π^e - очікуваний темп інфляції.

Реальна процентна ставка - це ставка процента, яка спирається на порівнянні ціни. Вона визначає реальну кількість грошей, яку може отримати

позикодавець за свою послугу, або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. Рівень реальної процентної ставки залежить від адміністративних витрат позикодавців, попиту і пропозиції на ринку позичкових грошей, кредитних ризиків тощо.

Треба відрізнити очікувану і фактичну реальні процентні ставки, кожна з яких має практичний зміст і спирається на використання рівняння Фішера. Очікувана реальна ставка похідна від формули 5.13:

$$r = i - \pi^e, \quad (5.14)$$

Фактична реальна ставка враховує фактичний темп інфляції π :

$$r = i - \pi \quad (5.15)$$

Номінальна і реальна ставки процента виконують різні функції. Якщо номінальна процентна ставка - це інструмент, що регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником, то реальна процентна ставка обумовлює мотивацію до отримання та надання позик. Чим вища реальна ставка процента, тим більший прибуток отримує позикодавець, і навпаки. Коли реальні ставки процента низькі, то існують більші стимули для отримання позик і менші - для надання позик.

Ключові категорії

Банківські гроші, банківські резерви, грошова маса, грошова база, грошові агрегати, грошовий мультиплікатор, депозитні гроші, депозитний мультиплікатор, ліквідність, номінальна відсоткова ставка, облікова ставка, обов'язковий норматив резервів, операції на відкритому ринку, політика "дешевих грошей" (кредитна експансія), "політика дорогих грошей" (кредитна рестрикція), попит на гроші для угод, попит на гроші як активи, пропозиція грошей, реальна відсоткова ставка, швидкість обігу грошей.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Назвіть функції грошей.
2. Що таке ліквідність грошових активів?
3. Дайте визначення грошової бази і грошової маси.
4. Від яких чинників залежить попит на гроші для угод і попит як на активи?

5. Поясніть показники грошового і депозитного мультиплікаторів.
6. Проаналізуйте модель грошового ринку і поясніть механізм досягнення рівноваги на ньому з точки зору альтернативних концепцій.
7. Поясніть механізм створення нових грошей банківською системою.
8. Прокоментуйте основні методи грошово-кредитної політики держави.
9. Як впливає грошова пропозиція на рівень ВВП?

Тема 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

ПЛАН

1. Сутність і види інфляції;
2. Причини й наслідки інфляції;
3. Взаємозв'язок інфляції і безробіття.

6.1. Цінова нестабільність характеризується наступними ключовими категоріями:

- 1) *інфляція*, тобто зростання цін;
- 2) *дефляція* при зниженні цінового рівня;
- 3) *дезінфляція* як процес штучного зменшення темпів зростання цін;
- 4) *рефляція* як штучне провокування інфляції;
- 5) *стагфляція* як поєднання інфляції та стагнації виробництва.

Визначимо головні *види* інфляції:

1) *інфляція попиту*, пов'язана із зростанням грошових доходів, які випереджають збільшення товарної маси, що порозумівається трьома причинами:

- збільшення реальних споживчих доходів;
- збільшення індивідуального попиту в умовах економічного буму;
- так зване порожнє друкування грошей – сеньйораж;

- 2) *інфляція пропозиції, або інфляція витрат виробництва*, коли збільшення витрат змушує підвищувати ціни на товари з метою недопущення збитковості або не зниження рентабельності;
- 3) *відкрита* інфляція, що поєднує інфляцію попиту та пропозиції і виражається в публічному підвищенні цін;
- 4) *прихована (подавлена)* інфляція викликається державним стримуванням (фіксацією) цін і виявляється в зростання тіньових продажів, дефіциті;
- 5) за темпами виділяють:
- *помірну інфляцію* (до 10 % на рік);
 - *галоупуючу* (до 200 %);
 - *гіперінфляцію* (понад 200 %);
- 6) за ступенем збалансованості:
- *збалансована*, тобто таку, що супроводжується зростанням якісних характеристик товару;
 - *незбалансована*;
- 7) *неочікувана й очікувана*;
- 8) *регульована й нерегульована* та ін.

6.2. За *теорією адаптивних очікувань* економічні суб'єкти при формуванні своїх інфляційних прогнозів спираються на стан інфляції в найближчому минулому періоді, скориговану на помилковість інфляційного прогнозування. Тому інфляційні очікування на прогнозний період дорівнюють скоригованим інфляційним очікуванням у передпрогнозному періоді. При цьому помилковість ураховується за допомогою коефіцієнта корекції, рівень якого залежить від швидкості перегляду очікувань.

За *теорією раціональних очікувань* економічні суб'єкт при формуванні своїх інфляційних прогнозів використовують усю наявну інформацію про майбутні зміни в економіці та економічній політиці держави. Тому раціональні очікування інколи називають очікуваннями, які спрямовані вперед, а адаптивні очікування, що повернуті назад.

Представники *кейнсіанської теорії* розглядають лише інфляцію попиту, яка, на їх погляд, виникає в умовах повної зайнятості. За цих умов збільшення сукупного попиту означає утворення надмірного попиту, який спричиняє зростання цін. Сучасна практика засвідчує, що інфляція попиту спостерігається не лише в умовах повної зайнятості, а й за неповної зайнятості. Крім того, інфляція не обмежується лише інфляцією попиту. Важливим елементом загальної інфляції є інфляція витрат. Велике значення мають також інфляційні очікування.

Монетаризм вважає, що причиною інфляції є надмірна кількість грошей в обігу порівняно з вартістю товарів та послуг. Теоретичною базою монетаристської теорії є рівняння кількісної теорії грошей, згідно з яким заданий рівень цін в економіці можна виразити такою перетвореною формулою (5.8):

$$P = \frac{M \bullet V}{Y}, \quad (6.1)$$

Монетаристи виходять з двох передумов:

- 1) швидкість обігу грошей (V) є стабільною;
- 2) обсяг виробництва (Y) визначається не монетарними, а реальними чинниками, тобто факторами виробництва. За цих передумов надмірне збільшення грошової маси викликає зростання сукупного попиту і цін.

Інфляцію не можна пояснити тільки надмірним сукупним попитом в умовах повної зайнятості або надмірною грошовою масою. Вона є наслідком поєднання великої кількості різноманітних чинників.

До чинників *інфляції попиту* можна віднести такі, які зумовлюють надмірність трьох його складових: урядового, приватного, іноземного попиту.

1. Урядовий попит проявляється через бюджетний дефіцит. Але інфляція виникає лише у тому разі, коли бюджетний дефіцит фінансується за рахунок грошово-кредитної емісії. За цих умов підвищення урядового попиту не забезпечується адекватним зростанням реального ВВП, тобто сукупної пропозиції. Отже, чинником інфляції є емісійне фінансування бюджетного дефіциту.

2. До чинників, що зумовлюють надмірний приватний попит, можна віднести надмірне інвестування приватної економіки, випереджувальне зростання доходів населення порівняно зі зростанням ВВП, ажіотажний попит тощо.

3. Чинники, що спричиняють надмірний іноземний попит на вітчизняні товари і послуги. Такий попит виникає у зв'язку з випереджальним зростанням експорту (сукупного попиту) порівняно з імпортом (сукупною пропозицією).

Чинники *інфляції пропозиції (витрат)* можна поділити на внутрішні й зовнішні. Серед *внутрішніх* розрізняють: зростання цін на продукцію проміжного споживання, зменшення продуктивності ресурсів, випереджувальне зростання заробітної плати порівняно з продуктивністю праці, підвищення продуктових податків. До внутрішніх чинників можна також віднести підвищення цін підприємствами-монополістами та адміністративне (державне) регулювання цін. *Зовнішні* чинники інфляції витрат реалізуються через імпорт. Якщо зростають ціни на імпортні товари, то одночасно з товарами країна імпортує інфляцію витрат. Складовими останньої є зростання митної вартості, зниження курсу національної валюти, підвищення імпортного мита тощо.

Інфляційні очікування є самостійним чинником інфляції. Економічні суб'єкти, фіксуючи загальне зростання цін у минулому періоді або прогнозуючи несприятливу економічну кон'юнктуру, приймають рішення про зростання цін у майбутньому періоді: наймані працівники наперед вимагають збільшення заробітної плати, підприємства заздалегідь підвищують ціни на свої товари та послуги, банки упереджено підіймають проценти за кредит тощо.

До основних *показників* цінової динаміки можна віднести вже відомі дефлятор, індекси Ласпейреса (споживчих цін), Пааше, Фішера (див. формули 2.18, 2.20-2.22). У макроекономічному прогнозуванні використовують також темп інфляції та кількість років, необхідних для подвоєння цін.

Темп інфляції T_1 розраховують за формулою

$$T_1 = \frac{I_2 - I_1}{I_1} \cdot 100\%, \quad (6.2)$$

де I_1, I_2 – дефлятори відповідно попереднього і поточного періодів.

Кількість років, необхідне для подвоєння цін, (K_I), або правило «величини сімдесят», розраховується шляхом ділення константи 70 на темп інфляції:

$$K_I \approx \frac{70}{T_I} . \quad (6.3)$$

Визначимо основні наслідки інфляції:

- знецінення грошових доходів;
- перерозподіл доходів і багатства, тобто програш кредиторів і виграш дебіторів;
- матеріалізація коштів, тобто їхнє вкладення в нерухомість, дорогоцінні метали й каміння і т.д.;
- падіння інтересу до довгострокових виробничих цілей;
- прихована конфіскація коштів через податки і падіння реального відсотка (ефект Танзі-Олівера) через існування так званого інфляційного податку ІТ, що визначається за формулою

$$IT = \frac{P_2 - P_1}{P_1} \cdot \frac{M_2}{P_2} , \quad (6.4)$$

- де P_2 і P_1 – ціни відповідно поточного і базисного періодів;
- M_2 – грошова маса поточного періоду
- погіршення керованості народним господарством;
- стагфляція, тобто одночасне існування стагнації (застою) і інфляції.

Виграш від інфляції одержують:

- галузі з швидким оборотом капіталу, в тому числі через спекулятивні операції;
- галузі з продукцією, що не реалізована і знаходиться на складах; зростання грошових доходів (попиту) може в короткостроковому періоді стимулювати виробництво і збут продукції, яка раніше не продавалася через низькі ціни.

Антиінфляційні заходи використовують тільки при відкритій інфляції. У випадку подавленої інфляції спочатку домагаються відкритої форми і тільки потім застосовують відповідні інструменти регулювання.

Виділяють два основних види антиінфляційної політики:

- 1) адаптаційна;
- 2) активна, або шокова терапія.

Адаптаційна політика виявляється в поступовому пристосуванні до умов інфляції з наступним зм'якшенням її негативних наслідків. Основні методи адаптаційної антиінфляційної політики:

- поступове обмеження грошової пропозиції;
- стабілізація інфляційних чекань;
- індексація грошових доходів населення;
- висновок договорів з роботодавцями і профспілками про темпи зростання цін і зарплати.

Адаптаційна політика ефективна в умовах зростання цін не більш 20-30% у рік.

При гіперінфляції перевага віддається так називаній шоковій терапії з наступними основними рисами:

- контроль над грошовою масою, аж до її скорочення (грошова рестрикція);
- широке використання державних цінних паперів для зв'язування зайвої грошової маси;
- підвищення облікової і ломбардної ставок;
- збільшення нормативу обов'язкових резервів комерційних банків;
- заборона додаткової грошової емісії для фінансування державного бюджету;
- проведення конфіскаційної грошової реформи;
- стабілізація інфляційних чекань;
- структурна перебудова економіки;
- регулювання валютного курсу;
- розширення масштабів приватизації з метою зниження навантаження на державний бюджет;
- збільшення норми заощаджень;
- зменшення державних витрат;

- збільшення податків;
- стримування зростання цін і факторних доходів (зарплати, відсотка, ренти, прибутку).
- прискорення процедури банкрутства збиткових підприємств.

6.3. Одним з головних завдань економічної політики держави є підтримання інфляції на низькому рівні. Але це суперечить іншому завданню - зниженню безробіття. Виділяють три основних підходи до зазначеної проблеми: кейнсіанський з використанням кривої Філіпса; з позицій теорії адаптивних очікувань; з позицій теорії раціональних очікувань.

А. Філіпс узагальнив статистику по Великобританії з кінця 19 до середини 20 ст. Після узагальнення був зроблений висновок: між динамікою безробіття і зміною цін існує зворотна залежність. Цей висновок ілюструє кейнсіанський погляд на стимулювання економічного зростання і скорочення безробіття. Помірна інфляція шляхом додаткової грошової емісії є стимулом підвищення сукупного попиту, пропозиції, зайнятості. Ранній варіант кривої Філіпса відображав обернену залежність між номінальною зарплатою та безробіттям. Але з часом її стали використовувати для визначення співвідношення між інфляцією і безробіттям.

Крива Філіпса являє собою спадну лінію.

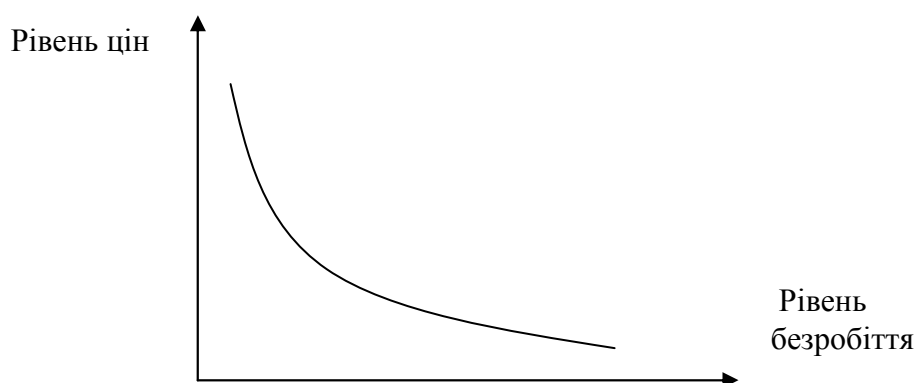

Рис. 6.1 - Крива Філіпса

Спираючись на криву Філіпса, уряд може в короткостроковому періоді робити вибір між інфляцією і безробіттям. Цього він може досягти за допомогою заходів, які здатні впливати на циклічне безробіття. Наприклад,

якщо уряд стимулюватиме сукупний попит, то безробіття зменшується. Проте ціною його зниження є прискорення інфляції. Якщо уряд стримуватиме сукупний попит, то безробіття зростатиме, що уповільнить інфляцію. При цьому окремо були визначені інфляція попиту, яка залежить від циклічного безробіття, інфляція витрат, що спричиняється збуреннями сукупної пропозиції, та інфляційні очікування.

Компромісний вибір між інфляцією і безробіттям існує лише в короткостроковому періоді. У довгостроковому можливість такого вибору зникає. Це пояснюється тим, що тільки у короткостроковому періоді фактичний рівень цін може відхилятися від їх очікуваного рівня під впливом неочікуваних коливань сукупного попиту. У довгостроковому періоді цінові очікування пристосовуються до динаміки фактичних цін, а рівень номінальної зарплати — до очікуваного рівня цін. Унаслідок цього рівень безробіття повертається до стартової позначки при більш високих цінах. За таких умов, згідно з теорією довгострокової сукупної пропозиції її крива набуває вигляд вертикальної лінії АСЕГ, що починається в точці потенційного ВВП. Це означає, що в довгостроковому періоді крива Філіпса перетворюється у вертикальну лінію Фелпса за ім'ям американського економіста, лауреата Нобелівської премії Едвіна Фелпса.

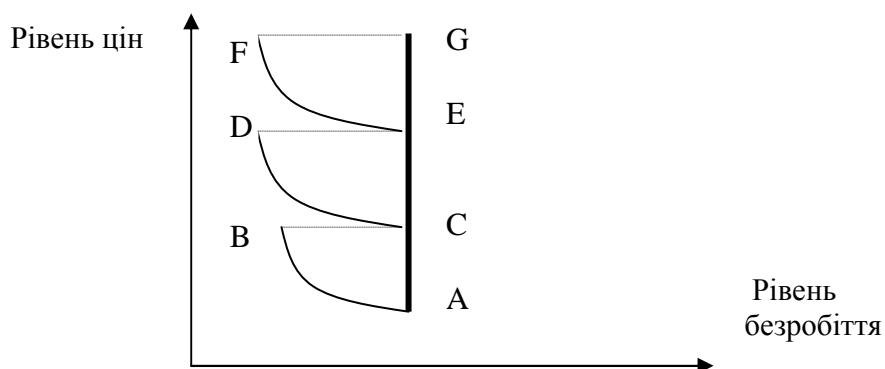

Рис. 6.2 - Крива Фелпса

Теорія адаптивних очікувань вважає інфляційні стимули і криву Філіпса ефективною тільки в короткостроковому періоді, у довгостроковому ж періоді безробіття все рівно зростає при вже більших цінах.

Теорії раціональних очікувань заперечує і короткостроковий, і довгостроковий ефекти інфляційного стимулювання зайнятості, тобто додаткова грошова емісія є передумовою інфляції, при якій раціонально діючі суб'єкти заздалегідь не будуть стимулювати зайнятість, тобто скорочувати безробіття.

Ключові поняття

Дезінфляція; галопуюча інфляція; гіперінфляція; дефлятор ВВП; дефляція; інфляційний податок; інфляція; інфляція витрат; інфляція попиту; крива Фелпса; крива Філіпса; помірна інфляція; прихована інфляція; рефляція; сеньйораж; стагфляція.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Дайте визначення ключових категорій цінової нестабільності (інфляція, дефляція, рефляція, дезінфляція, стагфляція та ін.).
2. У чому відмінність між інфляцією попиту і інфляцією пропозиції?
3. Проаналізуйте наслідки інфляції для різних економічних суб'єктів.
4. Що ілюструє крива Філіпса?
5. У чому полягає специфіка кривої Фелпса?
6. Визначте причини інфляції.
7. Як обчислюють основні показники інфляції?

Тема 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

ПЛАН

1. Споживання і заощадження як функції доходів домогосподарств.
2. Кейнсіанська функція споживання.
3. Функції споживання з урахуванням фактора часу.

7.1. Згадаємо рівняння ВВП по витратах для відкритої економіки (див. формулу 2.2):

$$\text{ВВП} = Y = C + I_g + G + X_n,$$

де C – споживчі витрати домогосподарств;

I_g – валові внутрішні приватні інвестиції;

G – державні витрати;

X_n – чистий експорт.

Чисто ринкова економіка закритого типу припускає відсутність втручання держави і зовнішньої торгівлі, тобто державні витрати і чистий експорт дорівнюють нулеві, тобто $G = X_n = \text{const} = 0$. Тому ВВП буде складатися з двох величин: $Y = C + I$.

Споживання домогосподарств — це їх поточні витрати на споживчі товари й послуги. Джерелом споживання домогосподарств є їхні доходи. Формування таких доходів відбувається в процесі економічного кругообороту, в межах якого домогосподарства взаємодіють з підприємствами через ринок ресурсів і ринок продуктів. При цьому домогосподарства виходять на ринок ресурсів як продавці, а підприємства — як покупець. На ринку продуктів усе навпаки: підприємства є продавцями споживчих товарів та послуг, а домогосподарства — їх покупцями. Відомо також, що $D = C + S$, де C – особисте споживання домогосподарств, S – заощадження.

Відсутність податків, субсидій, експорту й імпорту робить рівної величину отриманих доходів домогосподарств і підприємств, з одного боку, і ВВП, з іншого боку, тобто $D = Y$.

Дохід споживачів є головною змінною при зміні поточного споживання і заощаджень, тобто $C = f(Y) = f(D)$ і $S = f(Y) = f(D)$. Споживання є пріоритетним напрямом використання особистого означеного доходу. На заощадження спрямовується та частина особистого наявного доходу, що не витрачається на споживання. Інакше кажучи, *заощадження* – це частина наявного доходу після відрахування споживання, тобто $S = D - C$. Таким чином, C і S залежать від величини доходу і пропорції його розподілу на зазначені доданки.

Індукованим є споживання, яке фінансується за рахунок поточного доходу. *Автономним* називається споживання, що залежить від недоходних факторів (активи, нагромаджені за рахунок доходів попереднього періоду;

очікування споживачів; податки, субсидії та інші форми державного регулювання; процентні ставки та ін.).

Видатки домогосподарств спрямовані на споживання трьох груп благ: товарів тривалого користування, предметів поточного вжитку і послуг. Існують певні закономірності розподілу доходів сімей між продуктами харчування, одягом та іншими статтями споживання. Існує залежність між рівнем доходу домогосподарства і його споживанням. Бідні сім'ї витрачають на продукти харчування більшу частину свого використовуваного доходу. По мірі зростання доходу зростає і споживання домогосподарствами продуктів харчування, причому вищої їх якості, а також зростають видатки на одяг, відпочинок, автомобілі тощо.

Розподіл особистого наявного доходу на споживання й заощадження залежить від рівня їхніх доходів, який має суттєву диференціацію. Для аналізу рівня останньої застосовуються кілька методів. Нерівність у доходах описується такими основними групами показників:

1. *Кратні*, що спираються на поділ дохідних складових на відповідну кількість груп, зокрема:

а) *децильний* коефіцієнт, що показує, у скільки разів мінімальний дохід 10 % найбільш забезпечених верств населення перевищує максимальний дохід 10 % найменш забезпечених;

б) *квартильний* коефіцієнт є співвідношенням 25% зазначених величин;

в) *квінтільний* коефіцієнт є відношенням мінімального доходу 20% найбільш забезпечених верств населення і максимального доходу 20 % найменш забезпечених..

г) коефіцієнти фондів (децильний, квартильний, квінтільний), що характеризують у скільки разів середні доходи відповідно 10, 25 або 20% найбагатшого населення перевищують доходи аналогічних цифр найбідніших сімей.

2. *Крива Лоренца й коефіцієнт Джини*.

У системі координат для побудови кривій Лоренца абсциса - це відсоток родин; ордината - відсоток доходів. Бісектриса характеризує рівномірний

розподіл доходів, тобто 1 % родин одержує 1% доходу, 50% родин одержують 50% доходу, 100 % родин одержують 100% доходу. Крива Оав - це графік реального розподілу доходів по процентних групах сімей. Чим нижче бісектриси перебуває зазначена крива, тим більш різниця середньосімейних доходів.

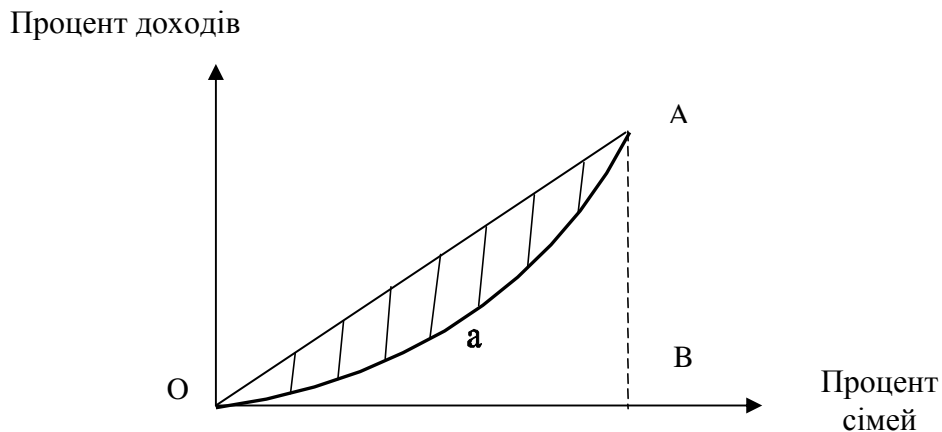

Рис. 7.1 - Крива Лоренца

Коефіцієнт Джині (K_j) - це відношення площі заштрихованої фігури, що описує реальний нерівномірний розподіл, до площі прямокутного трикутника ОАВ, що ілюструє абсолютну рівність доходів. Коефіцієнт Джині має належить проміжку від 0 до 1. Чим ближче його величина до 0, тим більш рівними за доходами є родини. Чим більше коефіцієнт наближається до 1, тим більше розрив в доходах найбільш багатих і найбільш бідних.

7.2. За класичною теорією, домашні господарства розглядають заощадження як відкладене споживання, намагаючись максимізувати обсяг споживання у довгостроковому періоді. Тому вони порівнюють користь від споживання сьогодні з вигодами майбутнього споживання. Параметром, що відображає ступінь переваги поточного споживання над майбутнім, є відсоткова ставка. Чим вона вища, тим більше ефективними стають заощадження, чим нижча – тим привабливіше стає споживання сьогодні.

Згідно з кейнсіанською теорією головним чинником споживання є поточний наявний дохід домогосподарств (індуковане споживання). Крім того, потребують врахування недовідні складові, що знаходить вираз у показнику автономного споживання. Таким чином, у випадку відсутності поточного

доходу джерелом споживання є заощадження минулих періодів. *Основний психологічний закон Кейнса* наголошує: за інших рівних умов величина споживання зростає разом із зростанням доходу, але у відносно меншому ступені.

Ступінь залежності споживання і заощаджень від доходу описується наступними показниками:

1. *Середня схильність до споживання APC:*

$$APC = \frac{C}{Y} \quad (7.1)$$

2. *Середня схильність до заощадження APS:*

$$APS = \frac{S}{Y} = 1 - APC \quad (7.2)$$

$APC + APS = 1$, тобто, знаючи одну середню схильність, можна легко знайти іншу. Кейнс припускав, що при зростанні доходу APC знижується, а APS збільшується. Він виходив з того, що в короткостроковому періоді люди, незалежно від динамки доходу, намагаються підтримувати звичні для себе життєві стандарти. Тому в разі його зростання середня схильність до заощаджень збільшується, а середня схильність до споживання зменшується.

3. *Гранична схильність до споживання MPC:*

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad (7.3)$$

де ΔC – приріст споживання, ΔY - приріст доходу.

4. *Гранична схильність до заощаджень MPS:*

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1 - MPC, \quad (7.4)$$

де ΔS – приріст заощаджень.

$MPC + MPS = 1$, тобто, знаючи одну граничну схильність, можна легко знайти іншу.

Кейнсіанська функція споживання в алгебраїчній формі має такий вигляд:

$$C = C_a + MPC \cdot D = C_a + MPC \cdot Y, \quad (7.5)$$

де C — приватне споживання; C_a — автономне споживання, тобто таке, що не залежить від поточного доходу; MPC — гранична схильність до споживання; D - наявний поточний дохід домогосподарств; Y - загальний дохід (ВВП) приватної економіки.

Відповідно функцію заощадження у приватній економіці можна представити таким чином:

$$S = -C_a + MPS \cdot D = -C_a + MPS \cdot Y, \quad (7.6)$$

де MPS – гранична схильність до заощаджень.

Взаємозв'язок обох функцій очевидний: у разі відсутності поточного доходу джерелом споживання виступають заощадження минулих років, тому автономне споживання від'ємне для функції заощаджень і позитивне для функції споживання. Індуковані складові C і S пропорційні величині доходу з урахуванням відповідних граничних схильностей.

Графічно залежність C і S від Y можна розглянути за допомогою рис. 7.1.

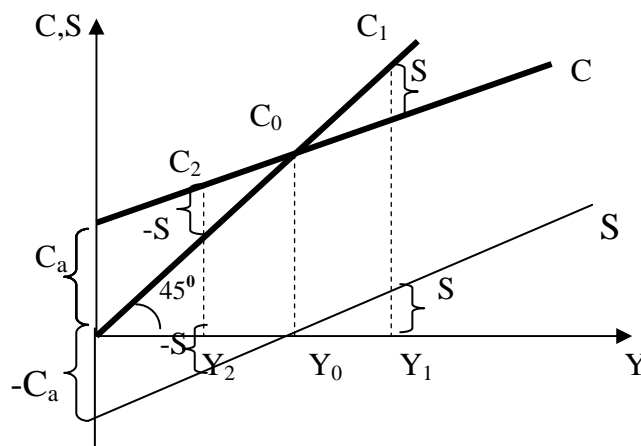

Рис. 7.1 - Кейнсіанська функція споживання і заощаджень

Бісектриса на графіку – це лінія споживання при повній витраті доходу на особисте споживання, що відповідає нульовим заощадженням. Фактично споживчі витрати нижче величини доходів, а пряма споживання має більш положистий характер, ніж бісектриса. C_0 як точка перетину бісектриси і лінії споживання називається граничної і відповідає рівності C і Y , тобто $S = 0$. При $Y_2 < Y_0$ споживання перевищує величину доходу, що компенсується

заощадженнями попередніх періодів і відповідає негативному значенню S . При $Y_1 > Y_0$ споживання менше величини доходу, що говорить про позитивну цифру S . Одночасно автономне споживання має позитивний зміст для поточного споживання домогосподарств і негативне значення для величини заощаджень.

За основним психологічним законом Кейнса, в сталій економіці MPC і MPS постійні й відповідають тангенсам кутів нахилу (кутовим коефіцієнтам) прямих C і S .

Приклад 1

1. Заповніть таблицю:

Y	C	S	APC	APS	MPC	MPS
0	2					
4	5					
8	8					
12	11					

2. Напишіть рівняння графіків C і S .

Розв'язок

$$1. Y = C + S \Rightarrow S = D - C \Rightarrow S = -2; -1; 0; 1.$$

$$\Rightarrow APC = \frac{C}{Y} \quad APC = 5:4 = 1,25; 8:8 = 1; 11:12 \cong 0,9.$$

$$APS = \frac{S}{Y} = 1 - APC \Rightarrow APS = -0,25; 0; 0,1.$$

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \Rightarrow MPC = \frac{5-2}{4-0} = \frac{8-5}{8-4} = \frac{11-8}{12-8} = 0,75.$$

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1 - MPC \Rightarrow MPS = 0,25.$$

Таким чином, приріст доходу на 1 (100%) забезпечує приріст споживання на 0,75 (75%) і приріст заощаджень на 0,25 (25%).

Заповнена таблиця має вигляд:

Y	C	S	APC	APS	MPC	MPS
0	2	-2	-	-	-	-
4	5	-1	1,25	-0,25	0,75	0,25
8	8	0	1	0	0,75	0,25
12	11	1	0,9	0,25	0,75	0,25

2. **Заощадження** – це виняткове джерело засобів для споживання при нульовому доході, тобто, якщо $Y = 0$, то $C = C_a = -S$, де $C_a = 2$.

Рівняння споживання: $C = C_a + MPC \cdot Y = 2 + 0,75 Y$.

Рівняння заощаджень: $S = -C_a + MPC \cdot Y = -2 + 0,25 Y$.

7.3. Слід розрізняти короткострокову й довготривалу функцію споживання. В основі першої, кейнсіанської лежить поточний дохід, а заощадження і позики використовуються як резерв лише за умови суттєвого зниження рівня зайнятості. При цьому середня схильність до споживання зменшується із зростанням доходу.

Довготривала функція споживання ґрунтується на теорії І. Фішера про міжчасовий вибір споживача. Згідно з цією теорією споживання в кожному поточному періоді залежить від доходу людини впродовж усього її життя. Для того, щоб підтримувати середній рівень споживання впродовж життя, люди переміщують свій дохід між різними періодами життя, використовуючи заощадження і позики. На підставі теорії Фішера з'явилися дві гіпотези щодо функції споживання: гіпотеза життєвого циклу Ф. Модільяні і гіпотеза постійного (перманентного) доходу М. Фрідмена.

За гіпотезою життєвого циклу, для підтримання стабільного рівня споживання люди заощаджують у період трудового життя, щоб мати можливість використовувати накопичене майно в післятрудоваий період. Це означає, що ресурси споживання людини за весь життєвий цикл складаються з поточного доходу й накопиченого майна. Отже, функцію споживання за гіпотезою життєвого циклу можна записати так:

$$C = \alpha Y + \beta W, \quad (7.7)$$

де α — гранична схильність до споживання з поточного доходу;

Y — поточний дохід;

W — майно, яке люди накопичують за рахунок заощаджень;

β — гранична схильність до споживання майна (активів).

α визначається за формулою

$$\alpha = \frac{R}{T}, \quad (7.8)$$

де R — запланована кількість років трудового життя;

T — очікувана кількість років життя людини.

β — величина, зворотна до T , тобто

$$\beta = \frac{1}{T} \quad (7.9)$$

Якщо обидві частини рівняння даної функції споживання поділити на Y , то отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$\frac{C}{Y} = \alpha + \frac{W}{Y}. \quad (7.10)$$

На короткострокових відрізках часу поточний дохід зростає більше, ніж майно, тобто $\Delta Y > \Delta W$. Тому з підвищенням такого доходу середня схильність до споживання може зменшуватися, Що відповідає кейнсіанській теорії. Але в довготривалому періоді динаміка майна залежить від змін динаміки поточного доходу $\Delta W = \Delta Y$. Тому середня схильність до споживання в довготривалому періоді є постійною величиною.

За гіпотезою постійного доходу поточний дохід людини є сумою двох компонентів: постійного і тимчасового доходів. Перший — це середній дохід, який людина сподівається отримувати за всі роки її життя, а тимчасовий є відхиленням від середнього, яке неможливо передбачити. На думку М. Фрідмена, приймаючи рішення щодо рівня споживання, люди розраховують одержувати постійний дохід. Тимчасові відхилення від постійного доходу впливають переважно на заощадження або компенсуються позиками. А тому функція споживання за гіпотезою постійного доходу набуває такого вигляду:

$$C = c \cdot Y_p, \quad (7.11)$$

де Y_p — постійний дохід;

c — коефіцієнт, що визначає частку постійного доходу, спрямовану на споживання.

Поділивши обидві частини рівняння даної функції споживання на Y , тобто поточний дохід, отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$\frac{C}{Y} = c + \frac{Y_p}{Y}. \quad (7.12)$$

Розглянутий показник залежить від співвідношення між постійним і поточним доходами. Якщо останній перевищує постійний дохід за рахунок тимчасового, то середня схильність до споживання зменшується. Якщо навпаки - цей показник збільшується.

Ключові категорії

Автономне споживання; автономні видатки; гіпотеза життєвого циклу; гіпотеза постійного (перманентного) доходу; гранична схильність до заощаджень; гранична схильність до споживання; заощадження; інвестиції; індуковане споживання; міжчасовий вибір; основний психологічний закон Кейнса; середня схильність до заощаджень; середня схильність до споживання; споживання.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки.

1. Назвіть основні складові споживання.
2. Напишіть кейнсіанську функцію споживання.
3. Сформулюйте і прокоментуйте основний психологічний закон Кейнса.
4. Назвіть і прокоментуйте основні фактори заощаджень.
5. Що таке автономне споживання?
6. У чому полягають гіпотеза життєвого циклу і теорія перманентного доходу?

Тема 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

ПЛАН

1. Сутність і види інвестицій.
2. Кейнсіанська і класична інвестиційні функції.
3. Модель "заощадження - інвестиції" і макроекономічна рівновага.

8.1. Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» *інвестиції* — усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, внаслідок чого утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції — це витрати, що здійснюються з метою створення нового і відшкодування зношеного капіталу. Вони впливають на економіку з боку сукупного попиту і сукупної пропозиції.

По-перше, зміна величини інвестицій у короткостроковому періоді ілюструє збільшення попиту на інвестиційні товари, що викликає відповідну зміну сукупного попиту і ВВП. *По-друге*, виникають зміни у сукупній пропозиції під впливом руху капіталу.

Валові інвестиції обумовлюють величину сукупного попиту і ВВП. Їхню величину визначають за формулою

$$I_g = A + I_n = d \cdot K_t + I_n, \quad (8.1)$$

де A — сума амортизаційних відрахувань;

I_n — чисті внутрішні приватні інвестиції;

d — норма амортизації;

K_t - середня вартість капіталу за період t .

З формули (8.1.) можна визначити величину *чистих інвестицій*:

$$I_n = I_g - d \cdot K_t. \quad (8.2)$$

Приріст капіталу в поточному періоді ΔK_t залежить не від валових, а від чистих інвестицій:

$$\Delta K_t = I_g - d \cdot K_t. \quad (8.3)$$

Приріст капіталу збільшує потенційний ВВП, тобто довгострокову сукупну пропозицію. Здатність економіки до збільшення потенційного ВВП може виникати лише тоді, коли валові інвестиції перевищують амортизацію ($I_g > d \cdot K_t$). За таких умов чисті інвестиції є допоміжною величиною. Якщо валові інвестиції менші, ніж амортизація ($I_g < d \cdot K_t$), то потенційний ВВП зменшується. Це означає, що чисті інвестиції є від'ємною величиною, і тому споживання капіталу перевищує його нагромадження.

Визначимо головні види інвестицій за критеріями:

1. За джерелами походження: *офіційні (державні); приватні; інвестиції міжнародних організацій; змішані.*
2. За характером отримання: *власні (амортизаційні відрахування, прибуток від основної та непрофільної діяльності) і залучені кошти (кредити, продаж цінних паперів).*
3. За строком вкладень: *короткострокові (до 1 року); середньострокові (від 1 до 5 років); довгострокові (понад 5 років).*
4. За особливостями функціонування:
 - *прямі* - з метою одержання довготермінової зацікавленості при забезпеченні фінансового і управлінського контролю над об'єктом розташування інвестицій;
 - *портфельні* – недостатні для здійснення контролю, як правило у вигляді цінних паперів;
 - *резервні*, що пов'язані з наявністю золотовалютних запасів;
 - *інші*, що пов'язані з міждержавними кредитами й банківськими депозитами.
6. За об'єктом вкладень: *фінансові (придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів) і капітальні — вкладення коштів у реальні активи, придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомого майна, інших основних фондів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації;*
7. За територіальною ознакою: *внутрішні й зовнішні.*
8. За залежністю від динаміки ВВП:
 - *автономні*, незалежні від змін ВВП;

- *індуковані*, що відчувають вплив руху величини ВВП.

9. За напрямками вкладень:

- *виробничі*;
- *інвестиції в житлове будівництво*;
- *інвестиції в товарно-матеріальні запаси*.

Центральне місце займають виробничі інвестиції, або *інвестиції в основний капітал*. Тому об'єктом теорії приватних інвестицій є переважно основний капітал.

Попит на інвестиції складається з двох частин: з попиту на заміщення використаного капіталу з попиту на збільшення чистого реального капіталу.

Кількість інвестиційних проектів, які приваблюють виробників, залежить від обсягу інвестицій, а також від величини відсоткової ставки. Для того, щоб інвестиційний проект був прибутковим, дохід від його реалізації має перевищувати витрати на його впровадження. Підвищення ставки проценту призводить до того, що зменшується кількість прибуткових інвестиційних проектів та, відповідно, скорочується попит на інвестиційні товари.

Незалежно від того, яким методом визначається прибутковість інвестиційних проектів, спільним є те, що між процентною ставкою і попитом на інвестиції існує обернена залежність. На рис. 8.1 показано, що при зниженні процентної ставки від r_1 до r_2 інвестиції збільшуються від I_1 до I_2 . Отже останні є спадною функцією від процентної ставки. Тому крива інвестиційного попиту має від'ємний нахил. Якщо інвестиції високочутливі до зміни рівня процентної ставки, то її несуттєве зниження спричинятиме велике збільшення інвестицій, а крива інвестиційного попиту буде похилою, тобто тяжітиме до горизонтальної лінії. Якщо ж інвестиції малочутливі до зміни рівня процентної ставки, ці крива буде крутою, тобто тяжітиме до вертикальної лінії.

Крім процентної ставки, на стан кривої інвестиційного попиту впливають чинники, від яких залежить величина автономних інвестицій. Зміна останньої зміщує криву інвестиційного попиту праворуч (збільшення інвестиційного попиту) або ліворуч (зменшення попиту на інвестиції). Серед чинників

автономних інвестицій можна виділити виробничі запаси (майна) і потужності; очікуваний прибуток; податки і субсидії; динаміке цін на ресурси; науково-технічний прогрес та ін.

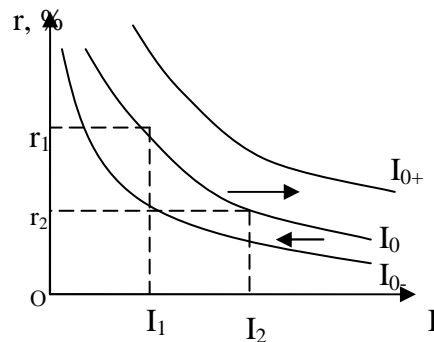

Рис. 8.1 - Попит на інвестиції

8.2. Економісти різних шкіл по-різному тлумачать сутність і чинники автономних інвестицій, а також обґрунтовують інвестиційну функцію. Проаналізуємо кейнсіанський і неокласичний погляди.

Кейнсіанська функція автономних інвестицій спирається на такі передумови:

- 1) чистий прибуток - головний мотиваційний чинник попиту на інвестиції;
- 2) необхідність дисконтування майбутніх прибутків;
- 3) очікуваний прибуток від інвестування зіставляється з відновлювальною вартістю капітального майна, що визначається витратами, пов'язаними з його заміщенням.

Фактор часу спонукає відрізнати теперішню и майбутню вартість грошей. Теперішня вартість грошей — це наявна сума грошей у поточному періоді. Її майбутня вартість визначається за допомогою нарахування складного процента на їхню теперішню вартість:

$$FV = PV \cdot (1 + r)^n, \quad (8.4)$$

де FV — майбутня вартість;

PV — теперішня вартість;

r — ставка дисконту, тобто така ставка процента, що використовується для приведення поточних грошей до їхньої вартості в базисному періоді;

n — кількість років майбутнього періоду.

Таким чином, теперішня вартість майбутньої вартості грошей як нинішній еквівалент суми коштів, що буде отримана або витрачена в наступному періоді, розраховується за формулою:

$$PV = \frac{FV}{(1+r)^n}, \quad (8.5)$$

За методом чистої дисконтованої вартості ефективність інвестиційного проекту визначається як різниця між дисконтованими доходами й дисконтованими витратами:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{D_i - C_i}{(1+r)^n}, \quad (8.6),$$

де NPV — чиста дисконтована вартість;

D_i і C_i — відповідно доходи і витрати в періоді i .

Якщо чиста дисконтована вартість додатна ($NPV > 0$), то інвестиційний проект є прибутковим; якщо від'ємна ($NPV < 0$) — збитковим, і від нього слід відмовитися. Чим нижча ставка процента, за допомогою якої дисконтуються грошові потоки, тим більша дисконтована вартість інвестиційних проектів і тим вищим є попит на інвестиції.

Для порівняння очікуваних прибутків з вартістю вкладеного капіталу кейнсіанці використовують *граничну ефективність капіталу*. Під нею він розуміє таку ставку процента, яка врівноважує дисконтовану вартість очікуваних (майбутніх) прибутків з теперішньою вартістю інвестиційних проектів, тобто за формулою

$$K = \sum_{i=1}^n \frac{PR_i}{(1+R^e)^n}, \quad (8.7)$$

де K — вартість інвестиційного проекту;

PR_i — очікуваний чистий прибуток в i -році;

R^e — гранична ефективність капіталу;

n — тривалість здійснення інвестиційного проекту.

Кожний вид вкладень має різну норму прибутковості й тому різну граничну ефективність капіталу. Роль граничної ефективності сукупного капіталу відіграє такий рівень доходу, який є максимальним серед усіх можливих варіантів вкладання інвестицій.

Щоб вкладення коштів у інвестиційний проект було економічно доцільним, процентна ставка, за якою купуються інвестиційні кошти, має бути нижчою за ставку процента, що відіграє роль граничної ефективності капіталу. Лише за цієї умови дійсна дисконтована вартість очікуваних прибутків перевищить вартість інвестиційного проекту, унаслідок чого інвестор, крім окупності своїх коштів, отримає додатковий прибуток. Це означає, що гранична ефективність капіталу є верхньою межею для процентної ставки, яка є ціною інвестицій.

Якщо процентна ставка знижується, інвестиційний попит зростає. Це свідчить про те, що інвестиції перебувають в оберненій залежності від процентної ставки, рівень якої не може перевищувати граничної ефективності капіталу. Одночасно кейнсіанство підкреслює ключову роль суб'єктивного фактора, наприклад уподобань і очікувань інвестора, за допомогою категорії «гранична схильність до інвестування». Виходячи з цього, кейнсіанську функцію автономних інвестицій можна виразити таким рівнянням:

$$I_a = MPI \cdot (R^e - i), \quad (8.8)$$

де I_a – автономні інвестиції;

MPI – гранична схильність до інвестицій;

R^e — гранична ефективність капіталу;

i – величина поточної (номінальної) процентної ставки.

Вплив автономних інвестицій на величину наявного доходу має *мультиплікаційний ефект*. Мультиплікатор автономних інвестицій означає, що зростання загального обсягу інвестицій призводить до зростання обсягів доходу на величину, яка в декілька разів більша, ніж приріст інвестицій, тобто:

$$M_I = \frac{\Delta Y}{\Delta I_a}, \quad (8.9)$$

де M_I - мультиплікатор інвестицій,

ΔY – приріст наявного доходу (ВВП у закритій ринковій економіці);

ΔI – приріст автономних інвестицій.

Неокласична функція автономних інвестицій спирається на дві передумови:

- 1) інвестиційний попит залежить від розриву між бажаним і наявним обсягами основного капіталу;
- 2) розрив між наявним і бажаним обсягами основного капіталу не може усуватися відразу (в межах поточного періоду), тому попит на інвестиції в кожному періоді залежить від швидкості усунення зазначеного розриву.

Попит на інвестиції в поточному періоді залежить від розриву між наявним і бажаним обсягом основного капіталу і швидкості усунення цього розриву. Тому *неокласичну функцію інвестицій* можна виразити таким рівнянням:

$$I_t = d \cdot K_t + k \cdot (K^e - K_{t-1}), \quad (8.10)$$

де I_t — попит на інвестиції в поточному періоді;

d — норма амортизації;

K^e - бажаний обсяг основного капіталу, який підприємці хотіли б мати в майбутньому періоді;

K_t, K_{t-1} — основний капітал на початок відповідно поточного й попереднього періодів;

k — частка, на яку усувається розрив між наявним і бажаним обсягом капіталу в поточному періоді.

Рівняння неокласичної функції інвестицій складається з двох компонентів: $d \cdot K_t$ — відновлювальні інвестиції; $k \cdot (K^e - K_{t-1})$, — чисті інвестиції, які визначають приріст основного капіталу.

Для економістів-неокласиків ключову роль для формування інвестиційного попиту має процентна ставка. Тому використовується *проста інвестиційна функція*, в якій єдиною екзогенною змінною є лише процентна

ставка. Вплив інших чинників на інвестиційний попит ураховується в автономній складовій інвестиційної функції.

Алгебраїчно проста інвестиційна функція описується формулою:

$$I = I_a - b \cdot r \quad (8.11)$$

де I – інвестиційні витрати;

I_a – автономні інвестиції, які не залежать від процентної ставки, а визначаються зовнішніми економічними факторами,;

b – коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки процентної ставки;

r – реальна відсоткова ставка.

За умов досконалої конкуренції прибуток максимальний, якщо граничний продукт капіталу МРК дорівнює граничним витратам, які складаються з норми амортизації і реальної ставки відсотка.

Таким чином, за неокласичною теорією попит на інвестиції прямо залежить від граничної продуктивності капіталу і обернено від ставки проценту, якщо значення амортизації не змінюється, тобто є постійним. Неокласична функція інвестицій більш об'єктивна порівняно з кейнсіанською, тому що враховує зміни технології виробництва, а не тільки зміни значень відсоткової ставки.

Якщо мультиплікаційний ефект стосується впливу автономних інвестицій на величину доходу, то ефект *акселерації* пов'язує залежність *індукованих* інвестицій від наявного доходу за формулою

$$\beta = \frac{\Delta I_t}{\Delta Y} = \frac{\Delta I_t}{Y_t - Y_{t-1}}, \quad (8.11)$$

де ΔI_t — приріст попиту на інвестиції в періоді t ;

β — простий акселератор, що показує, на скільки одиниць змінюються інвестиції в разі зміни ВВП на одиницю;

$\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$ — приріст ВВП за період t .

Завдяки математичному моделюванню можна знайти таке поєднання процесів мультиплікації та акселерації, що забезпечує незгасаюче зростання інвестицій.

8.3. Заощадження є джерелом (пропозицією) тимчасово вільних коштів, а тому й інвестицій. Інвестиції можуть або не дорівнювати заощадженням, або врівноважуватися з ними.

За класичним підходом, рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається на фінансовому ринку завдяки коливанню процентної ставки. При цьому заощадження перебувають у прямій залежності від неї, а інвестиції — в оберненій. Тому на графіку фінансового ринку крива заощаджень має додатний нахил, а крива інвестицій — від'ємний.

Якщо в умовах повної зайнятості рівновага на фінансовому ринку порушується внаслідок скорочення інвестицій, тобто попиту на фінансові ресурси, то процентна ставка зменшується. Це викликає скорочення заощаджень, які у класиків є високочутливими до процентної ставки. Оскільки $C = Y - S$, то скорочення заощаджень супроводжується адекватним збільшенням споживання. Тому за класичною теорією обсяг виробництва не зменшується, а повна зайнятість відновлюється за нижчих параметрів рівноваги між заощадженнями та інвестиціями. Графічна інтерпретація класичного механізму врівноваження заощаджень з інвестиціями подана на рис. 8.2:

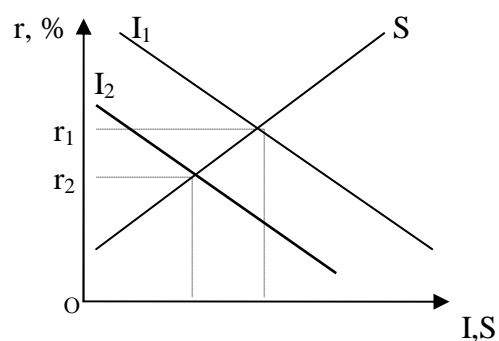

Рис. 8.2 - Класична рівновага інвестицій та заощаджень

Механізм урівноваження інвестицій із заощадженнями, за кейнсіанською теорією, спирається на нечутливість заощаджень до процентної ставки. У зв'язку з цим на графіку фінансового ринку крива заощаджень набуває вигляду вертикальної лінії.

Якщо в умовах повної зайнятості порушення рівноваги на фінансовому ринку викликається скороченням інвестицій, за кейнсіанською теорією, як і за класичною, процентна ставка зменшується. Але, відповідно до поглядів перших, заощадження нечутливі до такої ставки. Тому її зменшення не впливає на величину заощаджень. Згідно з кейнсіанською теорією зміна останніх до врівноваження з інвестиціями спирається на інший механізм, в основі якого лежить залежність заощаджень від доходу.

Алгоритм кейнсіанського механізму врівноваження інвестицій з заощадженнями такий: скорочення інвестицій зменшує дохід, що спричиняє адекватне скорочення заощаджень, що є функцією від доходу: $\Delta S = MPS \cdot \Delta Y$.

Отже, рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається не завдяки зниженню процентної ставки, а внаслідок зменшення доходу порівняно з потенційним ВВП. Це означає, що за кейнсіанською теорією рівновага на фінансовому ринку може забезпечуватися і в умовах неповної зайнятості. Графічна інтерпретація кейнсіанського механізму врівноваження заощаджень з інвестиціями наведена на рис. 8.3.

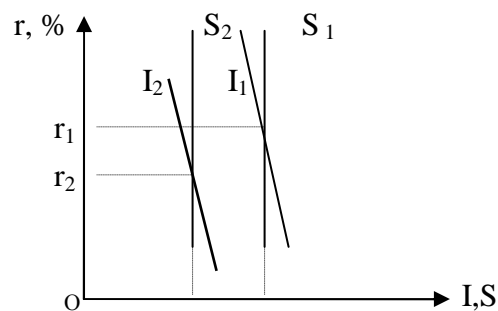

Рис. 8.3 - Кейнсіанська рівновага інвестицій та заощаджень

Незалежно від того, що є джерелом інвестицій (власний капітал, запозичений капітал чи капітал, залучений шляхом випуску цінних паперів), інвестиційний попит перебуває в обернено пропорційній залежності від ставки проценту, тобто зростання процентної ставки зумовило (у зв'язку із зменшенням інвестиційного попиту і сукупних витрат взагалі) зменшення

доходу. Таким чином, можна зробити висновок, що рівень процентної ставки має зворотний вплив на обсяг доходу.

Крива *IS* (інвестиції-заощадження) є геометричним місцем точок рівноваги інвестицій (*I*) і заощаджень (*S*) за будь-яких значень процента (вісь ординат) і доходу (вісь абсцис). Крива "інвестиції — заощадження" показує, що із збільшенням рівня процентної ставки рівень доходу знижується.

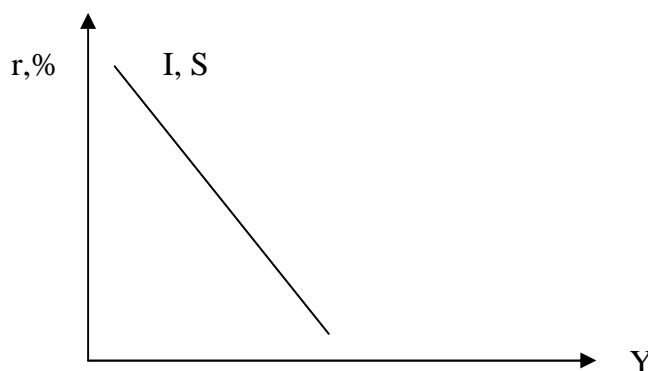

Рис. 8.4 - Крива IS (інвестиції-заощадження)

Ключові категорії

Автономні інвестиції; амортизація; валові інвестиції; інвестиції; інвестиції в товарно-матеріальні запаси; інвестиції в основний капітал; кейнсіанська функція інвестицій; крива IS (інвестиції-заощадження); модель простого акселератора; мультиплікатор інвестицій; неокласична функція інвестицій; проста інвестиційна функція; чисті інвестиції.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Дайте визначення валових і чистих інвестицій.
2. Дайте класифікацію інвестицій за певними критеріями.
3. Проаналізуйте сутність і чинники автономних інвестицій.
4. Поясніть, як впливають на інвестиційні кошти очікувана норма чистого прибутку і відсоткова ставка комерційних банків?
5. У чому полягають відмінності кейнсіанської та неокласичної функцій попиту на інвестиції?
6. Проаналізуйте просту інвестиційну функцію.
7. Прокоментуйте формули мультиплікатора і акселератора.

Тема 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

ПЛАН

1. Сукупні витрати і рівноважний ВВП.
2. Мультиплікатор витрат.
3. Сукупні витрати й потенційний ВВП.

9.1. Визначення рівноважного ВВП на базі сукупних витрат має важливе значення для макроекономічного аналізу. *Рівноважний ВВП* забезпечується за умови, якщо сукупна кількість вироблених товарів та послуг (ВВП) дорівнює тій кількості товарів і послуг, яку суб'єкти економіки мають намір купити.

Класична теорія називає макроекономічною рівновагою збіг величин AD і AS (сукупних попиту та пропозиції). Кейнсіанська теорія модифікує поняття AD і AS і вводить в макроекономічний аналіз модель "сукупні доходи - сукупні витрати".

Оскільки ВВП, з одного боку, є сукупністю доходів (розрахунок ВВП за доходами), а з іншого, – витратами, спрямованими на закупівлю товарів і послуг (метод потоку видатків), то можлива рівновага між ВВП і сукупними витратами. *Сукупні витрати* – це витрати резидентів і нерезидентів, спрямовані на закупівлю вітчизняних товарів і послуг. Для правильного розуміння рівноважного ВВП слід розрізняти заплановані та фактичні сукупні витрати. *Заплановані сукупні витрати* є грошовим еквівалентом сукупного попиту. Вони дорівнюють сумі витрат, які планують здійснити економічні суб'єкти для купівлі товарів і послуг. Заплановані сукупні витрати складаються із запланованих витрат на приватне споживання та інвестування, на державні закупівлі та чистий експорт і визначаються за формулою

$$E = C + I + G + X_n, \quad (9.1)$$

де C – споживчі витрати домогосподарств;

I – внутрішні приватні інвестиції;

G – державні витрати;

X_n – чистий експорт.

Фактичні сукупні витрати не завжди можуть збігатися із запланованими. Визначення рівноважного ВВП на базі запланованих сукупних витрат спирається на два методи:

1. Метод „витрати – випуск” (розглядає рівноважний ВВП як такий обсяг виробленої продукції, який дорівнює запланованим сукупним витратам, спрямованим на його закупівлю);

2. Метод „вилучення – ін’єкції” (рівноважний ВВП визначається на базі тотожності між умовами його розподілу та умовами формування запланованих витрат на його закупівлю).

Оскільки в закритій моделі суто ринкової економіки державні видатки й чистий експорт відсутні, заплановані сукупні витрати охоплюють заплановані витрати на споживання (C) і заплановані інвестиції (I).

$$E = C + I. \quad (9.2)$$

Сукупні доходи, за Кейнсом, – це синонім сукупної пропозиції, тобто це обсяг ВВП (Y) як потенційна сума доходів суспільства. У такий спосіб макроекономічна рівновага – це рівновага сукупних витрат (C + I), з одного боку, і сукупних доходів (D = Y), з іншої сторони. Інакше кажучи, повинна дотримуватися рівність:

$$Y = C + I. \quad (9.3)$$

Метод зіставлення сукупних доходів і сукупних витрат по-іншому називається методом „витрати – випуск”. Макроекономічну рівновагу цим методом можна визначати графічно, аналітично й таблично. Графічна модель рівноважного ВВП, визначеного за методом «витрати—випуск», називається «кейнсіанським хрестом» (рис. 9.1). Згідно з рис. 9.1 на горизонтальній осі графіка розміщено ВВП, а на вертикальній — заплановані сукупні витрати. Бісектриса відображає всі точки, у яких ВВП є рівноважним, тобто $Y = E$. Лінія E' — це лінія фактичних сукупних витрат. Як бачимо на графіку рис. 9.1. рівноважний ВВП забезпечується лише в точці T_0 , коли $Y_0 = E_0$, а $I' = 0$.

Таким чином, у процесі економічного кругообороту вироблений ВВП, як правило, не збігається із запланованими сукупними витратами. Якщо $Y > E$

(ВВП збільшився до Y_1 , а заплановані сукупні витрати до E_1 за умови, що $\Delta Y > \Delta E$, Точка T_1 свідчить про виникнення перевиробництва, тобто $Y_1 > E_1$, або $Y_1 = E_1 + I'$). При цьому $I' > 0$, то це ознака перевиробництва, що супроводжується незапланованим приростом товарних запасів, який свідчить про незапланований приріст інвестицій ($I' > 0$). За таких умов у підприємств з'являється бажання скорочувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зменшення ВВП до врівноваження із запланованими сукупними витратами.

Якщо, навпаки, $Y < E$ (ВВП зменшився до Y_2 , а заплановані сукупні витрати — до E_2 за умови, що $\Delta Y > \Delta E$. Точка T_2 свідчить про виникнення недовиробництва, тобто $Y_2 < E_2$, або $Y_2 = E_2 + I'$. При цьому $I' < 0$), то це є ознакою недовиробництва, що супроводжується незапланованим скороченням товарних запасів, яке свідчить про незаплановане зменшення інвестицій ($I' < 0$). Це спонукає підприємства збільшувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зростання ВВП до рівноваги із запланованими сукупними витратами.

В обох випадках, коли виробляється нерівноважний ВВП, незаплановані інвестиції в товарні запаси виконують балансуєчу роль в економіці. Завдяки незапланованим інвестиціям фактичні сукупні витрати ($E' = E + I'$) завжди дорівнюють ВВП, але за умов рівноваги $Y = E$, а $I' = 0$.

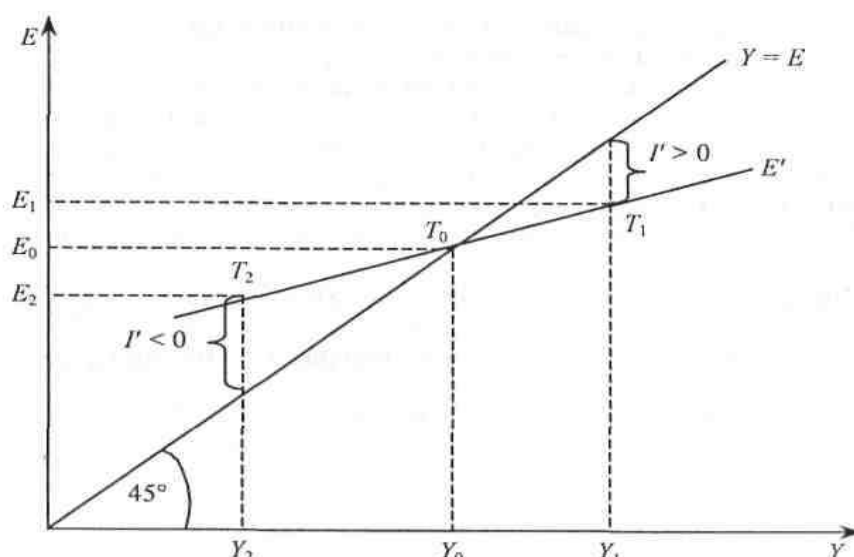

Рис. 9.1 - Кейнсіанський хрест

Розглянемо метод „вилучення – ін'єкції”. Згідно з цим методом в економічному кругообороті постійно виникають вилучення (зменшення витрат) й ін'єкції (збільшення витрат). Вилучення відбуваються у вигляді заощаджень, податків, імпорту, а ін'єкції — у формі інвестицій, державних закупівель, експорту. Рівноважний ВВП забезпечується за умов, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій. Метод „вилучення - ін'єкції” у ринковій закритій економіці означає зіставлення величини заощаджень (вилучень із поточного доходу) і інвестицій (ін'єкцій у поточний виробничий процес).

Головна умова рівноваги згідно методу „вилучення – ін'єкції” – це рівність заощаджень S та інвестицій I , тобто

$$S = I. \quad (9.4)$$

Попит на інвестиції як частина сукупного попиту повинний дорівнювати пропозиції тимчасово вільних від поточного споживання ресурсів (заощаджень). Рівність $S = I$ впливає з рівності сукупних доходів і сукупних витрат. З одного боку, дохід спрямовується на споживання і заощадження ($Y = D = C + S$); з іншого боку, сукупні витрати включають поточні споживчі й інвестиційні видатки, (тобто $Y = D = C + I \Rightarrow C + S = C + I \Rightarrow S = I$).

Фактично рівність $S = I$ має на увазі заплановані інвестиції. У реальній дійсності існують незаплановані інвестиції (I'), які виконують балансуєчу роль. При дефіциті, коли сукупні витрати (інвестиції - елемент попиту) перевищують сукупні доходи (заощадження - елемент пропозиції), $I' < 0$ і як наслідок фактичні інвестиції зменшуються в порівнянні із запланованими на величину незапланованих інвестицій, що приводить до рівноваги. При надвиробництві потрібно збільшити сукупні видатки на користь незапланованих інвестицій у запаси, тобто, $I' > 0$ що приведе до рівноваги $S = I + I'$. Графічно метод «вилучення - ін'єкції» можна зобразити в такий спосіб:

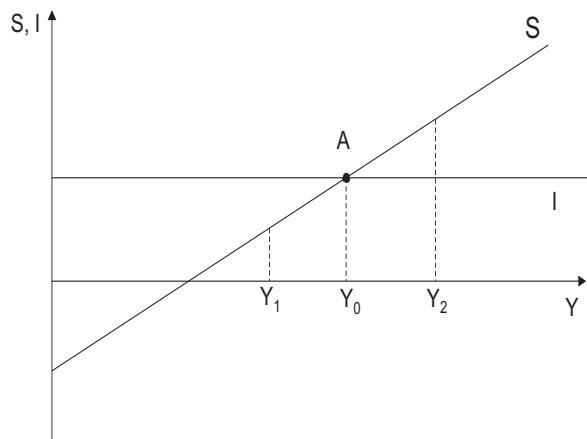

Рис. 9.2 - Модель рівноважного ВВП, визначеного методом „вилучення – ін'єкції”

По осях координат розташовуємо відповідно Y по абсцисі, S і I по ординаті. Точка A (де є перетинання ліній заощаджень і запланованих інвестицій) - це точка рівноваги, проекція якої на вісь абсцис дасть величину рівноважного ВВП. При $Y_1 < Y_0$ $S < I$ і $I' < 0$. При $Y_2 > Y_0$ $S > I$, а $I' > 0$.

Якщо в одній системі координат об'єднати кейнсіанський хрест і метод «вилучень – ін'єкцій», то очевидний збіг величин Y_0 , C_a і $-C_a$ як вільних членів рівнянь C і S , а також позитивні або негативні знаки величини I' .

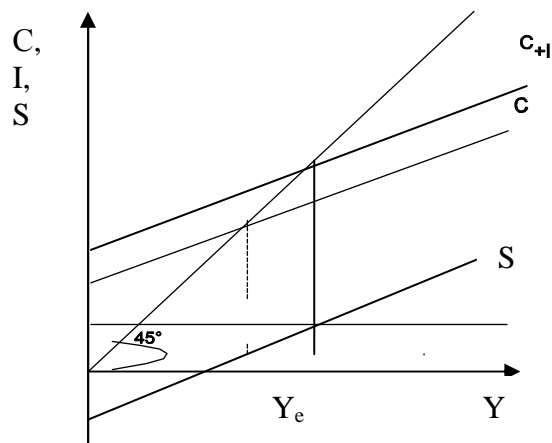

Рис. 9.3 - Поєднання моделей „кейнсіанський хрест” і „вилучення – ін'єкції”

9.2. У першому питанні ми з'ясували, що обсяг рівноважного ВВП залежить від величини запланованих сукупних витрат, а їх зростання спричиняє зростання рівноважного ВВП. При чому зміна будь-якого компонента запланованих сукупних витрат на одну одиницю, як правило, спричиняє зміну рівноважного ВВП більш як на одну одиницю. Отже між зміною запланованих

сукупних витрат і зміною рівноважного ВВП існує помножена залежність, яка вимірюється за допомогою мультиплікатора витрат.

Поняття „мультиплікатор витрат” в економічну теорію було введено англійським економістом Каном, який помітив, що збільшення державних видатків на громадські роботи викликає примножене збільшення обсягу виробництва і підвищення рівня зайнятості. У подальшому теорію мультиплікатора розвинув Дж. М. Кейнс у праці „Загальна теорія зайнятості, процента і грошей”.

Мультиплікатор витрат є однією з ключових категорій макроекономічного аналізу, для з'ясування сутності якої необхідно розглянути зв'язок між рівноважним ВВП і окремими компонентами запланованих сукупних витрат.

Розглядаючи перше питання теми, ми виходили з того, що рівноважним є ВВП, обсяг якого дорівнює сумі запланованих витрат на споживання та інвестування ($Y = C + I$). Оскільки окремі компоненти цього рівняння мають неоднаковий зв'язок із рівноважним ВВП, то розрізняють автономні та індуковані витрати. Термін „автономні” витрати – використовують для позначення тих змінних, які в межах цієї моделі не залежать від незалежної змінної. Термін „індуковані” витрати використовується для позначення тих змінних, які в рамках певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. У моделі рівноважного ВВП серед компонентів запланованих сукупних витрат індукованими є витрати на споживання. Це пояснюється тим, що вони змінюються в разі зміни доходу відповідно до граничної схильності до споживання, тобто $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$.

Для спрощення аналізу до автономних витрат (\bar{E}) цієї моделі віднесемо лише заплановані інвестиції. У реальній дійсності, як відомо, до складу автономних витрат відносяться всі елементи сукупних витрат, які не залежать від поточного доходу (споживання, інвестиції, державні закупівлі, чистий експорт). Автономні витрати (у цій моделі) – це заплановані інвестиції, значить

$\bar{E} = I$, а $\Delta \bar{E} = \Delta I$. Якщо $\Delta I = \Delta \bar{E}$, а $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$, то зміну рівноважного ВВП можна визначити за формулою:

$$\Delta Y = \Delta \bar{E} + MPC \cdot \Delta Y. \quad (9.5)$$

Розв'язавши це рівняння відносно ВВП, отримаємо:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-MPC} \cdot \Delta \bar{E}. \quad (9.6)$$

Коефіцієнт цього рівняння $\frac{1}{1-MPC}$ є мультиплікатором витрат, який знаходиться у прямій залежності від граничної схильності до споживання і зворотній залежності від граничної схильності до заощадження.

Виходячи з рівняння $\Delta Y = \frac{1}{1-MPC} \cdot \Delta \bar{E}$ можна визначити два моменти: по-перше, мультиплікатор витрат – це число, на яке потрібно помножити зміну автономних витрат, щоб визначити зміну рівноважного ВВП; по-друге, мультиплікатор витрат відображує відношення між зміною рівноважного ВВП і зміною автономних витрат. Виходячи з рівняння (9.6.), це можна записати так:

$$\frac{1}{1-MPC} = \frac{\Delta Y}{\Delta \bar{E}}. \quad (9.7)$$

Якщо позначити мультиплікатор витрат символом M_E , можна записати формулу мультиплікатора витрат:

$$M_E = \frac{1}{1-MPC}. \quad (9.8)$$

Виходячи із сказаного вище, можна визначити приріст рівноважного ВВП за спрощеною формулою

$$\Delta Y = M_E \cdot \Delta \bar{E}. \quad (9.9)$$

Таким чином, формула мультиплікатора витрат показує його пряму залежність від граничної схильності до споживання і обернену від граничної схильності до заощадження. Враховуючи, що $1-MPC=MPS$, можна трансформувати формулу мультиплікатора:

$$M_E = \frac{1}{MPS}. \quad (9.10)$$

Мультиплікатор витрат зазвичай більший за одиницю, тому що гранична схильність до споживання, зазвичай, менша за одиницю. Це означає, що приріст автономних витрат на одну одиницю спричиняє приріст рівноважного ВВП більше, ніж на одну одиницю.

Графічно ефект мультиплікатора витрат можна проілюструвати за допомогою моделі „кейнсіанський хрест” (рис. 9.3).

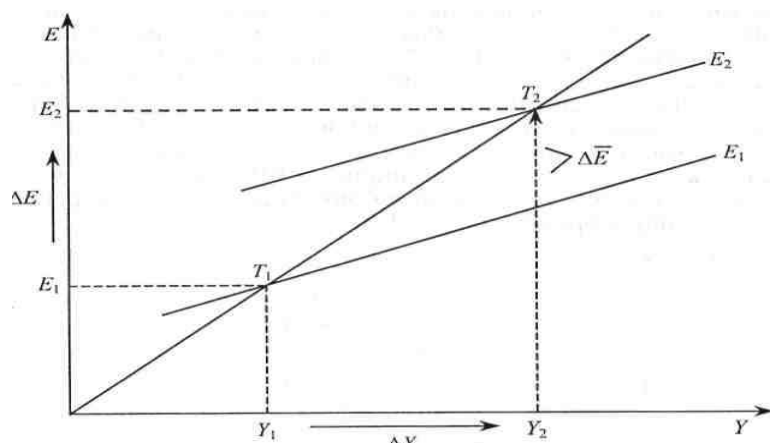

Рис. 9.4 - Ефект мультиплікатора

9.3. Кейнсіанська теорія стверджує, що макроекономічна рівновага можлива як за умов повної, так і неповної зайнятості, а її умови залежать від співвідношення між запланованими сукупними витратами і потенційно необхідними сукупними витратами. А саме це співвідношення визначає розбіжність між потенційним ВВП і рівноважним ВВП та інфляцією.

Ситуація, коли сукупні витрати відповідають потенційному ВВП, тобто дорівнюють потенційно необхідним сукупним витратам, є ідеальною для економіки. Проте звичайно сукупних витрат або не вистачає для закупівлі потенційного ВВП, або вони є надмірними. Залежно від цього в економіці виникають різні наслідки.

В умовах неповної зайнятості запланованих сукупних витрат не вистачає для закупівлі потенційного ВВП. Унаслідок цього в економіці виникає рецесійний розрив. *Рецесійний розрив* – це величина, на яку автономні витрати потрібно збільшити, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити

приріст реального ВВП до рівня потенційного без зростання цін (інфляції).
 Формулу розрахунку рецесійного розриву можна подати так:

$$\Delta \bar{E}_r = \frac{Y_p - Y}{M_E}, \quad (9.11)$$

де $\Delta \bar{E}_r$ - величина рецесійного розриву;

Y_p - потенційний ВВП;

$Y_p - Y$ - перевищення потенційного ВВП над реальним;

M_E - мультиплікатор витратів.

Графічна модель рецесійного розриву зображена на рис. 9.4.

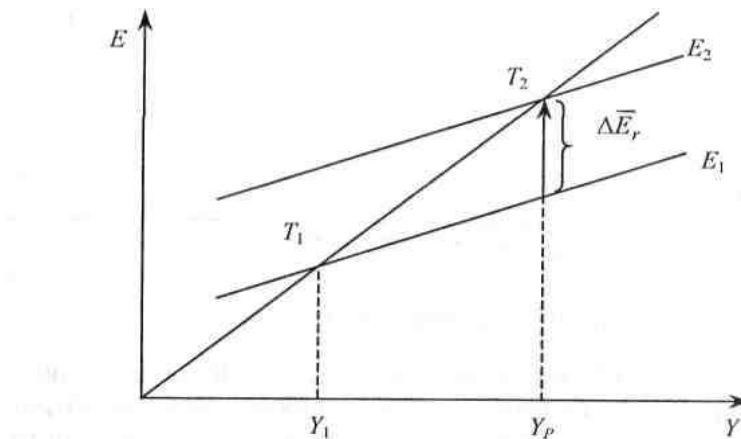

Рис. 9.5 - Рецесійний розрив

Графічно рецесійний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лінією потенційно необхідних сукупних витрат (E_2) і лінією запланованих сукупних витрат (E_1) і відображує різницю в автономних витратах, які входять до складу різних за величиною запланованих сукупних витрат. Виходячи з графіка рецесійний розрив визначається як:

$$\Delta \bar{E}_r = \bar{E}_2 - \bar{E}_1. \quad (9.12)$$

Слід пам'ятати, що графічна модель рецесійного розриву та його формула не враховують інфляцію, оскільки ґрунтуються на припущенні, що збільшення запланованих автономних витрат і зростання фактичного ВВП до потенційного рівня не супроводжується зростанням цін.

Далі розглянемо ситуацію, коли у випадку повної зайнятості на фазі піка (буму) виникає перевищення сукупних витрат над величиною потенційного ВВП – *інфляційний розрив*. Інфляційний розрив – це величина, на яку потрібно зменшити автономні витрати, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити зниження номінального ВВП до рівня потенційного за рахунок зниження цін (дефляції). Якщо виразити номінальний ВВП як добуток потенційного продукту на дефлятор, то формулу розрахунку інфляційного розриву можна представити так:

$$\Delta \bar{E}_i = \frac{Y_n - Y_p}{M_E} = \frac{I_p \cdot Y_p - Y_p}{M_E} = \frac{Y_p \cdot (I_p - 1)}{M_E}, \quad (9.13)$$

де $\Delta \bar{E}_i$ – величина інфляційного розриву;

Y_p - потенційний ВВП;

I_p – дефлятор;

$I_p \cdot Y_p$ - номінальний ВВП;

$I_p \cdot Y_p - Y_p$ – відставання потенційного ВВП від номінального;

M_E – мультиплікатор витрат.

Графічний аналіз інфляційного розриву подано на рис. 9. 6. Він показує, що інфляційний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лініями потенційно необхідних сукупних витрат (E_1) і запланованих сукупних витрат (E_2) і являє собою таку величину, на яку заплановані автономні витрати перевищують потенційно необхідні автономні витрати, тобто $\bar{E}_i = \bar{E}_2 - \bar{E}_1$.

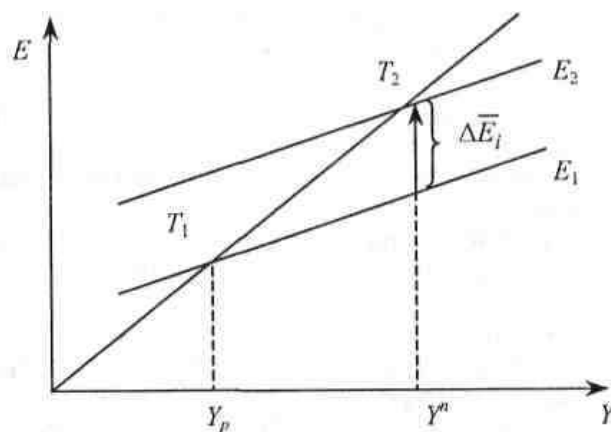

Рис. 9.6 - Інфляційний розрив

Оскільки в умовах повної зайнятості цей розрив викликає надмірне зростання запланованих сукупних витрат, яке повністю трансформується у приріст цін і не збільшує обсяг виробництва, його називають інфляційним. Саме він викликає інфляційне збільшення фактичного ВВП порівняно з потенційним на мультиплікативній основі і призводить до того, що потенційний ВВП номінально менший за фактичний на величину інфляційного розриву, помножену на мультиплікатор витрат:

$$Y_p = Y_p \cdot P - \Delta \bar{E} \cdot M_E \quad (9.14)$$

Інфляційний розрив виникає в умовах повної зайнятості, коли сукупний попит перевищує потенційно можливу сукупну пропозицію (потенційний ВВП), що не збільшує обсяг виробництва, а лише викликає зростання цін (інфляцію). Проте інколи зростання сукупного попиту в умовах повної зайнятості може викликати не лише інфляційне зростання, а й надмірну зайнятість, тобто тимчасовий вихід обсягів виробництва за межі потенційного ВВП, а це спричиняє *інфляційно - експансійний розрив*, в умовах якого фактичний ВВП перевищує потенційний ВВП як номінально, так і реально.

Таким чином, інструментарій рецесійного та інфляційного розриву є важливим елементом кейнсіанської теорії, який дає змогу обґрунтувати певні висновки для макроекономічної політики, спрямовані на усунення в економіці рецесії або інфляційного зростання.

Ключові поняття

Інфляційний розрив; інфляційно-експансійний розрив; метод „витрати – випуск”; метод ”вилучення – ін’єкції”; мультиплікатор витрат; незаплановані інвестиції у товарні запаси; потенційно рівноважний ВВП; потенційно необхідні сукупні витрати; рецесійний розрив; рівноважний ВВП; сукупні витрати; фактичні сукупні витрати; фактично рівноважний ВВП.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. За яких умов у реальному економічному кругообороті забезпечується рівновага?
2. Якими методами можна визначити рівноважний ВВП у реальній економіці?

3. Поясніть на моделі „витрати-випуск”, яку роль відіграють незаплановані інвестиції у товарні запаси, якщо фактичні сукупні витрати не дорівнюють виробленому ВВП?
4. Назвіть характерні випадки, коли сукупність витрати не збігаються з виробленим ВВП.
5. За яких умов досягається рівноважний ВВП у моделі „витрати–випуск” („кейнсіанський хрест”)?
6. Що ви розумієте під термінами „вилучення” та „ін’єкції”?
7. При якому співвідношенні між заощадженнями й інвестиціями забезпечується рівноважний ВВП у моделі „вилучення – ін’єкції”?
8. Розкрийте сутність мультиплікатора інвестицій та напишіть формули для його визначення.
9. Дайте визначення і розкрийте сутність рецесійного розриву в економіці.
10. Дайте визначення і розкрийте сутність інфляційного розриву в економіці.
11. Поясніть, завдяки чому зміна автономних витрат викликає мультиплікативну зміну доходу. Покажіть відмінність між мультиплікатором витрат та ефектом мультиплікатора.

Тема 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

ПЛАН

1. Сутність, типи і вимір економічної динаміки.
2. Сучасні моделі економічного зростання.
3. Економічні цикли.

10. 1. Розвиток національної економіки, економічне майбутнє країни перш за все забезпечується високими темпами економічного зростання, що є однією з найголовніших проблем макроекономічного аналізу.

Економічне зростання – це довгострокове збільшення обсягів виробництва за рахунок підвищення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту.

Економічне зростання можна подати у вигляді двох графічних моделей: «сукупний попит-сукупна пропозиція» (AD-AS) і кривої виробничих можливостей. За першою моделлю економічне зростання ілюструється правобічним зсувом довгострокової вихідної кривої сукупної пропозиції. На рис. 10.1 ілюстрацією економічного зростання є правобічний зсув кривої виробничих можливостей. Це потребує збільшення інвестицій і залежить від норми накопичення, тобто співвідношення між споживчими й інвестиційними товарами в сумі ВВП. У короткостроковому періоді зростання норми накопичення зменшує частку особистого споживання, але у майбутньому прискорить зростання економіки.

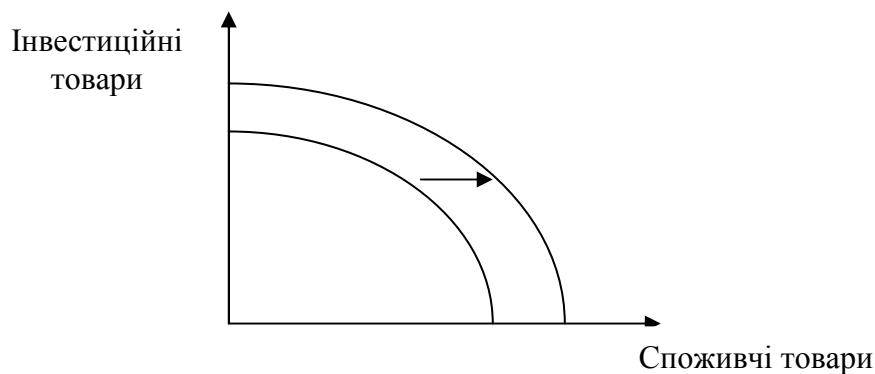

Рис. 10.1 - Економічне зростання як зсув кривої виробничих можливостей

Економічне зростання вимірюється абсолютними й відносними показниками. Особливо треба відзначити темпи зростання і приросту реального ВВП і реального ВВП на душу населення (див. формули 2.16-2.17). Економічне зростання не слід ототожнювати з *економічним розвитком*. Категорія економічного розвитку країни є змістовнішою, ніж категорія економічного зростання. Економічний розвиток відображає не лише збільшення обсягів виробництва, а й здатність економіки за рахунок цього підвищувати якість життя більшості населення, сприяти розвитку економічної свободи, зокрема підприємницької, діяльності, а також підвищення екологічних стандартів життєдіяльності. Це означає, що економічне зростання може відбуватися і без економічного розвитку, але економічний розвиток неможливий без економічного зростання.

Економічне зростання є функцією певних факторів. Традиційно визначають три головні групи: фактори попиту, пропозиції та розподілу. Кожна з трьох груп особливо впливає на механізм зростання. До *факторів попиту* відносять рівень цін, споживчі, інвестиційні, державні витрати, обсяг чистого експорту. *Фактори розподілу* складають повнота і раціональність залучення ресурсів у виробничий процес. *Фактори пропозиції* забезпечують саму потенційну можливість зростання (зростання капіталу; збільшення праці, кількість зайнятих і кількість відпрацьованого робочого часу, технологічний прогрес; удосконалення управління виробництвом, системи мотивації праці і т.д.).

В залежності від того, які фактори спричиняють збільшення обсягів виробництва, розрізняють дві форми економічного зростання: екстенсивне та інтенсивне. *Екстенсивне зростання* досягається за умов, якщо обсяг виробництва зростає лише за рахунок простого збільшення кількості обсягів факторів виробництва при їх незмінній ефективності. Якщо, навпаки, зростання обсягів виробництва відбувається завдяки підвищенню продуктивності виробничих факторів, то це означає, що економіка зростає на *інтенсивній основі*.

Слід зауважити, що в реальній економіці не буває чисто екстенсивного або чисто інтенсивного економічного зростання. Фактично обсяг виробництва збільшується на основі певного поєднання екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання. Тому, оцінюючи реальну економіку, можна говорити про переважно екстенсивне або переважно інтенсивне її зростання.

10. 2. Ключовими теоріями економічного зростання є неонейнсіанська і неокласична.

Особливість *неокейнсіанської теорії* економічного зростання полягає в тому, що її прихильники доводять про необхідність державного регулювання процесу накопичення капіталу з метою підтримання стійких темпів зростання економіки в довгостроковому періоді. При цьому головним об'єктом державного регулювання мають бути інвестиції.

Неокейнсіанська теорія економічного зростання зародилася в 40-х роках ХХ ст. Її засновниками стали англійський економіст Р. Харрод і американський -

Є. Домар. На їх думку, головну роль в економічному зростанні відіграють інвестиції як компонент сукупного попиту і як засіб накопичення капіталу та збільшення виробничого потенціалу економіки. В моделі Є. Домара джерелом інвестування є заощадження, які залежать від доходу (Y) і норми заощадження (граничної схильності до заощаджень - MPS). Обсяг інвестування визначається попитом на інвестиції, який ставиться в залежність від приросту продукту та його капіталомісткості (K_y), що показує, на скільки одиниць збільшується капітал при зростанні продукту, виробленого з використанням цього капіталу, на одиницю.

Вираз $\Delta Y / Y$ відображає темп економічного зростання, який визначається за формулою:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{MPS}{K_y}. \quad (10.1)$$

Таким чином, за моделлю Домара, існує рівноважний темп приросту реального доходу в економіці, за умов якого повністю використовуються виробничі потужності. Інвестиції та дохід зростають однаковими темпами. Така рівновага не є стійкою і порушується при відхиленні темпу зростання приватних інвестицій від заданого рівня. Інвестиції у моделі Домара визначаються зовнішніми факторами, а не є внутрішньою змінною моделі. Держава за допомогою інструментів макроекономічної політики може активно впливати на обсяги інвестицій, і, таким чином, забезпечувати рівноважні темпи зростання. Це рівняння свідчить, що темп приросту інвестицій буде залежати за умов незмінної продуктивності капіталу тільки від норми заощаджень.

Оскільки в рівнянні (10.1) норма заощаджень (MPS) і капіталомісткість (K_y) є постійними, то і темп економічного зростання теж має бути постійним. Такий темп Харрод назвав «гарантованим». Харрод запропонував модель економічного зростання, у якій функція інвестицій базується на принципі акселератора і враховуються очікування споживачів і підприємців. При рівності фактичного темпу зростання гарантованому економіка буде розвиватися в умовах динамічної рівноваги, що забезпечує повне використання виробничих

потужностей, але не виключає вимушеного безробіття. Якщо фактичне зростання відхиляється від гарантованого, то система віддаляється від стану динамічної рівноваги.

Крім гарантованого темпу зростання, Харрод увів поняття *природного* темпу зростання. Це максимальний темп, який допускається за рахунок зростання населення та технічного прогресу. При такому темпі зростання забезпечується повна зайнятість факторів: праці та капіталу. Якщо гарантований темп зростання вище природного, то внаслідок нестачі трудових ресурсів фактичний темп зростання буде нижчим за гарантований. Підприємці знизять обсяги випуску та інвестицій. Якщо гарантований темп зростання буде нижчим за природний, то фактичний темп росту може перевищити гарантований, оскільки надлишок трудових ресурсів дає можливість збільшувати інвестиції. Ідеальний розвиток забезпечується при рівності гарантованого, природного та фактичного темпів зростання в умовах повної зайнятості ресурсів.

Рівновага в моделі Харрода також не є стійкою, оскільки будь-яке відхилення інвестицій від умов гарантованого темпу зростання виводить систему з рівноваги. Технічний прогрес, взаємозамінюваність факторів залишилися поза моделлю Харрода, а інвестиції та заощадження були визначені функціями тільки доходу. Ці передумови обмежили відповідність моделі реальним процесам. Необхідність забезпечення «гарантованого» і «природного» темпів економічного зростання кейнсіанці не ототожнювали з автоматичною можливістю їх досягнення. Навпаки, вони визнавали, що фактичні темпи зростання економіки можуть відхилятися від бажаних. При цьому відхилення фактичних темпів від «гарантованого» породжує певні диспропорції в економіці, а відхилення «гарантованого» темпу від «природного» викликає рецесію або інфляцію.

Кейнсіанська теорія економічного зростання будувалася на екзогенній основі. Це означає, що в моделях темп зростання економіки є функцією зовнішніх, екзогенно визначених параметрів (норма заощаджень, приріст

населення капіталомісткість тощо). Далі стали виникати теорії ендogenous зростання. Згідно з цими теоріями параметри моделей економічного зростання почали визначатися не за межами цих моделей, а у процесі їх створення.

Неокласичні теорії спираються на інші методологічні передумови. На відміну від кейнсіанців, які пов'язують економічне зростання переважно із сукупним попитом, неокласики, по-перше, головну увагу приділяють потенційно можливим темпам зростання економіки і факторам, від яких вони залежать; по-друге, використання апарата виробничої функції в процесі аналізу статистичної інформації поклало початок дослідженням, пов'язаним з визначенням внеску окремих факторів у приріст продукту. При цьому мова йде про вплив на зростання продукту не лише кількісних змін у факторах виробництва, а й якісних, які є результатом вдосконалення технології виробництва.

Вихідною неокласичною виробничою функцією вважається виробнича функція Коба-Дугласа:

$$Y = A \cdot K^{\alpha} L^{1-\alpha}, \quad (10.2)$$

де A – коефіцієнт спільного впливу обох виробничих факторів в умовах певних технологічних процесів;

α – частка капіталу у виробленому продукті;

$1 - \alpha$ – частка праці у виробленому продукті.

Головною особливістю сучасних неокласичних теорій економічного зростання є їх ендogenous характер, тобто те, що крім праці і фізичного капіталу в них враховуються чинники, від яких залежить продуктивність праці: людський капітал, витрати на НДДКР (науково-дослідні та досвідно-конструкторські розробки), державне регулювання.

Першими науковими працями з ендogenous теорій економічного зростання були моделі Д. Ромера Р. Лукаса, Р. Барро та ін. У моделях ендogenous теорій економічного зростання виробнича функція будується з трьома факторами виробництва, до яких відносять працю, фізичний капітал і людський капітал.

Однією із ключових теорій економічного зростання є модель лауреата Нобелівської премії *Роберта Солоу*.

Об'єктом дослідження є приватна замкнута економіка, тобто рівновага визначається за формулою: $Y = C + I$. Цільовою функцією моделі є зростання не загального обсягу продукту, а збільшення його обсягів на одного працівника, тобто зростання продуктивності праці. Цей підхід був формалізований за допомогою малих букв, які відображають відповідні параметри в розрахунку на одного працюючого: продуктивність праці $y = Y/L$; капіталоозброєність - $k = K/L$; питомі інвестиції $i = I/L$.

Залучаються також два додаткові показники: MPS — норма заощадження, яка залежить від норми споживання, тобто $MPS = 1 - MPC$; d — норма амортизації.

Продуктивність праці залежить від її капіталоозброєності. Якщо обидві частини рівняння виробничої функції поділити на L , то отримаємо:

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right) \quad (10.3)$$

Оскільки $Y/L = y$, а $F(K/L, L/L) = f(k)$, то виробнича функція в моделі Солоу набуває наступного вигляду:

$$y = f(k) \quad (10.4)$$

Графічно виробничу функцію подано на рис. 10.2.

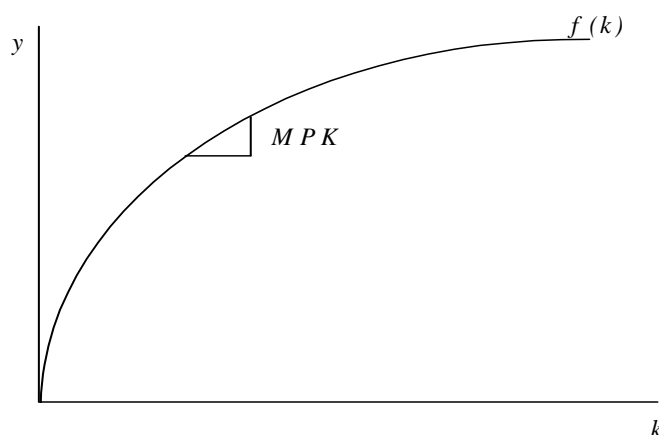

Рис. 10.2 - Виробнича функція в моделі Солоу

Виробнича функція на рис. 10.2 демонструє, як капіталоозброєність (k) впливає на продуктивність праці (y). Нахил кривої виробничої функції є граничним продуктом капіталу (МРК), який показує, на скільки одиниць збільшується продуктивність праці (y) при зростанні капіталоозброєності (k) на одиницю. Із збільшенням k крива виробничої функції стає більш пологою, що свідчить про зменшення швидкості зростання граничного продукту капіталу. Солоу припускає, що капіталоозброєність залежить від трьох факторів: накопичення капіталу, приросту населення, технічного прогресу.

За класичною традицією використовується теза про те, що інвестиції дорівнюють заощадженням. Тому $i = s \cdot y$, або $i = s \cdot f(k)$. На основі наведених передумов визначається вплив окремих факторів на капіталоозброєність i , як наслідок, на економічне зростання, тобто продуктивність праці. У процесі *нагромадження капіталу* його обсяг збільшується внаслідок інвестування і зменшується через його зношення, тобто з урахуванням амортизації. Від співвідношення між інвестиціями і амортизацією залежить зміна обсягів капіталу на одного працюючого, тобто капіталоозброєність. Зміна капіталоозброєності визначається за формулою

$$\Delta k = i - d \cdot k. \quad (10.5)$$

Оскільки $i = MPS \cdot f(k)$, то зміна капіталоозброєності виглядає так:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - d \cdot k. \quad (10.6)$$

Стійкою є капіталоозброєність, за якою інвестиції на одного працюючого дорівнюють нормі амортизації. Якщо фактична капіталоозброєність менше стійкої ($k_1 < k^*$), то це означає, що інвестиції перевищують амортизацію ($i_1 > d \cdot k_1$). Коли фактична капіталоозброєність більше, ніж стійка ($k_2 > k^*$), то це свідчить про те, що інвестиції менше за амортизацію ($i_2 < d \cdot k_2$). Спрямованість економіки на стійкий стан у певному розумінні може означати її спрямування на довгострокову рівновагу.

Вихідним чинником, від якого залежить економічне зростання, є норма заощаджень. При її підвищенні спочатку будуть збільшуватися лише інвестиції

за незмінної амортизації. Це спричинятиме збільшення капіталоозброєності та зростання продуктивності праці. Але з часом почне збільшуватися амортизація капіталу, яка буде тяжіти до рівноваги з інвестиціями. Тому заощадження можуть впливати на капіталоозброєність і продуктивність праці доти, доки економіка не досягне стійкого стану. Це означає, що вплив норми заощаджень на економічне зростання не є безкінечним, а має певну межу.

Згідно з моделлю *приріст населення* з темпом n зменшує капіталоозброєність. Цей вплив описується таким рівнянням:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - (d + n) \cdot k. \quad (10.7)$$

Вираз $(d + n) \cdot k$ має назву «критичні інвестиції», під якими розуміється такий їх обсяг, що є мінімально необхідним для нейтралізації впливу факторів, які зменшують капіталоозброєність. У цьому випадку її зменшення викликається зношенням капіталу і приростом населення. Якщо фактичні інвестиції дорівнюють критичній величині, то економіка знаходиться у стійкому стані. За таких умов $MPS \cdot f(k^x) = (d + n) \cdot k^x$. Тому $\Delta k = 0$.

Технічний прогрес викликає якісні зміни в факторах виробництва, тобто підвищує їх продуктивність. У моделі його вплив на економічне зростання визначається через зростання ефективності праці. При цьому темп зростання ефективності праці дорівнює E , а темп її приросту складає g . Таким чином, традиційна двофакторна модель виробничої функції доповнюється коефіцієнтом ефективності праці (E). Тому маємо наступний вигляд виробничої функції:

$$Y = F(K, L \cdot E). \quad (10.8)$$

Вираз $L \cdot E$ відображає кількість праці не у фізичних, а в ефективних одиницях, тобто зростання ефективності праці є лише іншим способом збільшення її кількості. Тому формула, що визначає зміну капіталоозброєності з урахуванням технічного прогресу, має такий вигляд:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - (d + n + g) \cdot k. \quad (10.9)$$

Рис. 10.3 демонструє вплив технічного прогресу на капіталоозброєність.

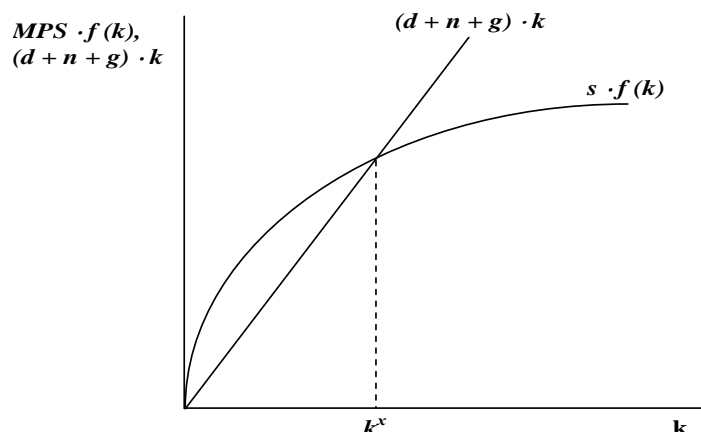

Рис. 10.3 - Технічний прогрес у моделі Солоу

Критичні інвестиції повинні компенсувати зменшення капіталоозброєності внаслідок амортизації капіталу, приросту населення і технічного прогресу, тобто повинна забезпечуватися така рівність: $MPS \cdot f(k^x) = (d + n + g) \cdot k^x$. Тому $\Delta k = 0 = MPS \cdot f(k^x) - (d + n + g) \cdot k^x$.

Кінцевою метою економічного зростання є збільшення споживання. У моделі Солоу використовується Золоте правило нагромадження, пов'язане з американським економістом Е. Фелпсом: метою діяльності повинна бути норма заощаджень, що забезпечує економіці стійкий стан з найвищим рівнем споживання. Споживання на працівника визначається за формулою: $c = y - i$. У стійкому стані $y = f(k^x)$, а $i = (d + n + g) \cdot k^x$. Тому обсяг споживання на працівника у стійкому стані можна визначити таким чином:

$$c^x = f(k^x) - (d + n + g) \cdot k^x. \quad (10.10)$$

У рівнянні (10.10) $f(k^x)$ — це обсяг продукту на працівника, тобто продуктивність праці, а $(d + n + g) \cdot k^x$ є сумою факторів, які зменшують капіталоозброєність. У стійкому стані споживання залежить від співвідношення між зазначеними величинами.

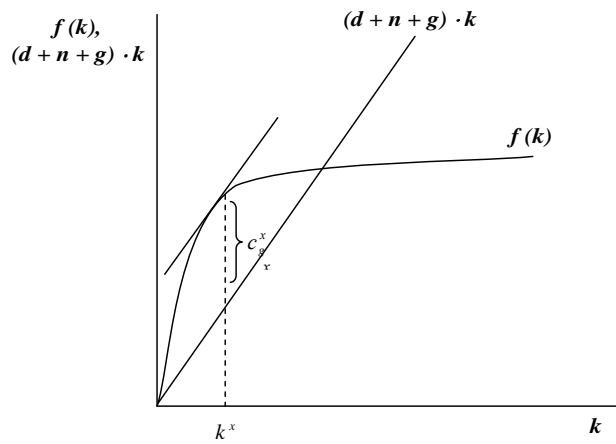

Рис. 10.4 - Золоте правило нагромадження капіталу

Рис. 10.4 показує, що існує тільки єдиний рівень стійкої капіталоозброєності, що максимізує споживання. Він знаходиться в точці k_g^x . У цій точці дотична до кривої виробничої функції паралельна кривій факторів, що зменшують капіталоозброєність. Оскільки нахил кривої виробничої функції визначається граничною продуктивністю капіталу (MPK), а нахил кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність, дорівнює $(d+n+g)$, то споживання досягає свого максимуму лише тоді, коли нахил зазначених кривих збігається, тобто коли $MPK = d+n+g$. За цих умов $c^x = c_g^x = f(k_g^x) - (d+n+g) \cdot k_g^x$.

Якщо $k^x < k_g^x$, то підвищення капіталоозброєності супроводжується випереджаючим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За цих умов $MPK > d+n+g$, а крива виробничої функції стає все крутішою і все більше віддаляється від кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність. Тому споживання зростає в напрямку до свого максимуму. Якщо $k^x > k_g^x$, то підвищення капіталоозброєності супроводжується уповільненим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За таких умов $MPK < d+n+g$, а крива виробничої функції стає більш пологою. Тому споживання зменшується порівняно із своїм максимумом. Можна припустити, що максимальне споживання ($c^x = c_g^x$) досягається тоді, коли $MPK = d+n+g$, а капіталоозброєність складає k_g^x .

Повернемося до традиційного запису виробничої функції: $Y = F(K, L)$.

Обсяг продукту може зростати пропорційно факторам виробництва, тобто, якщо обсяг факторів виробництва збільшується на 1 %, то обсяг продукту теж збільшується на 1 %. Якщо частку капіталу у виробленому продукті позначити символом α , то частка праці складе $(1-\alpha)$. Звідси випливає спрощена форма рівняння, яке пов'язує темп приросту продукту із темпом приросту капіталу і праці:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1-\alpha) \frac{\Delta L}{L}. \quad (10.11)$$

Рівняння (10.11) дозволяє підбити підсумки щодо визначення внеску окремих факторів виробництва у приріст продукту. Згідно з цим рівнянням вираз $\alpha \cdot \Delta K / K$ відображає внесок капіталу в приріст продукту, а вираз $(1-\alpha) \cdot \Delta L / L$ — внесок праці в його приріст.

Для визначення впливу технічного прогресу на економічне зростання застосовується показник A , що враховує сукупну продуктивність факторів. Обсяг виробництва збільшується тепер не лише внаслідок збільшення кількості виробничих факторів, а й завдяки такому фактору інтенсивного зростання, яким є технічний прогрес, що здатний підвищувати продуктивність факторів виробництва. Врахування технічного прогресу у виробничій функції доповнює рівняння (10.11) ще одним членом:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1-\alpha) \frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta A}{A}. \quad (10.12)$$

У рівнянні (10.12) член $\Delta A / A$ відображає темп приросту сукупної продуктивності факторів і одночасно визначає внесок технічного прогресу в приріст продукту. Приріст сукупної продуктивності факторів, обчислений в такий спосіб, дістав назву «залишок Солоу».

10.3. Економічне зростання не може бути безперервним., оскільки періоди економічного піднесення (збільшення обсягів виробництва) чергуються з періодами економічного спаду (скорочення обсягів виробництва). Період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду або піднесення до іншого спаду або піднесення на умовах збереження загальної тенденції до

зростання, називається економічним циклом (діловим циклом, циклом ділової активності, бізнес-циклом).

Окремі економічні цикли істотно відрізняються між собою. Проте незважаючи на ці відмінності, всі вони мають однакову структуру і складаються із чотирьох фаз: 1) пік (максимум); 2) спад (реcesія); 3) дно (мінімум); 4) піднесення.

Як видно з рис. 10.5, економічні цикли проявляють через коливання ділової активності.

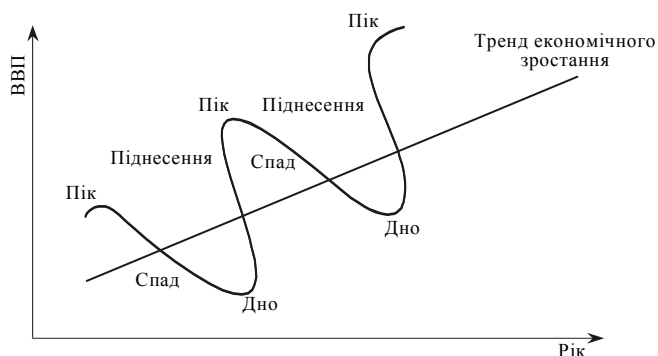

Рис. 10.5 - Економічні цикли

Головними ознаками економічних циклів, є їх тривалість і рушійні сили (причини). Аналіз розвитку світової економіки за два останні століття дав підстави науковцям виявити найбільш важливі економічні цикли:

- короткострокові (мають назву циклів Кітчина). Тривалість таких циклів складає 3—5 років, а причини їх виникнення пов'язують із збуреннями на фінансових ринках;
- середньострокові (до них відносять цикли Джаглера і Кузнеца). Тривалість зазначених циклів коливається в межах 10—20 років. Їх пов'язують із структурними зрушеннями в економіці та суттєвими міжгалузевими переливами капіталу;
- довгострокові або довгохвильові (вони отримали назву цикли Кондратьєва). Їх тривалість складає близько 50 років, а головною рушійною силою є радикальні зміни в технологічній базі як національної, так і світової економіки.

Усі теорії економічних циклів можна об'єднати за двома напрямками: одні теорії пояснюють циклічні коливання в економіці зовнішніми факторами, інші —

внутрішніми факторами. Теорії, що віддають перевагу зовнішнім факторам, вбачають причини циклічних коливань в імпульсах, які народжуються за межами економічної системи. До таких імпульсів відносять війни, революції, політичні збурення, демографічні вибухи, відкриття нових родовищ корисних копалин, крупні науково-технічні нововведення тощо. Прихильники теорій, які спираються на внутрішні фактори, виходять з того, що причини економічних циклів впливають із середини самої економічної системи. До основних внутрішніх факторів вони відносять нераціональну монетарну політику, нестабільність інвестицій, негнучкість цін і заробітної плати, коливання в продуктивності праці тощо.

Серед всієї палітри теорій економічних коливань можна виділити найважливіші:

1. Інноваційні теорії пов'язують економічні цикли з великими технічними нововведеннями, які з'являються нерегулярно і зумовлюють коливання ділової активності.
2. Монетаристська теорія, прихильники якої вважають, що головним чинником циклічних коливань в економіці є нестабільні темпи грошової емісії. На їх думку, надлишок грошової маси може викликати інфляційне зростання, а дефіцит — спровокувати спад виробництва.
3. Теорія рівноважного ділового циклу пояснює циклічні коливання помилковим сприйняттям економічними суб'єктами динаміки цін і заробітної плати, що спонукає найманих робітників до прийняття помилкових рішень щодо пропозиції робочої сили, а підприємців — щодо зміни обсягів виробництва.
4. Теорія реального економічного циклу. Вона передбачає, що номінальні фактори, такі як пропозиція грошей та ціни, не впливають на реальні зміни в економіці, тобто на обсяг виробництва і зайнятість. Згідно з цією теорією циклічні коливання в економіці спричиняються переважно технологічними шоками. Так технологічний прогрес, з одного боку, збільшує продуктивність праці і виробничі потужності економіки; з іншого — створює передумови для

підвищення реальної заробітної плати, яка спонукає найманих робітників до збільшення пропозиції праці. Внаслідок перелічених змін зростає обсяг виробництва і зайнятість. Технологічний прогрес викликає протилежні наслідки — зменшення обсягів виробництва і рівня зайнятості.

5. Згідно з моделлю мультиплікатора-акселератора економічні коливання виникають за умов певного співвідношення між мультиплікатор інвестицій та акселератором.

Основне рівняння цієї моделі має такий вигляд:

$$Y_t = \bar{I}_a + (MPC + a) \cdot Y_{t-1} - \beta \cdot Y_{t-1}, \quad (10.13)$$

де \bar{I}_a - автономні інвестиції;

MPC - гранична схильність до споживання;

β - коефіцієнт акселерації;

Y – дохід, тобто ВВП.

Ключові поняття

Економічне зростання; екстенсивне економічне зростання; інтенсивне економічне зростання; економічний розвиток; модель Солоу; капіталоозброєність; золоте правило нагромадження; джерела економічного зростання; залишок Солоу; економічні цикли; фази економічного циклу; теорії економічного циклу; модель мультиплікатора - акселератора.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Що таке економічне зростання і в яких формах воно може відбуватися?
2. Проаналізуйте основні показники економічного зростання.
3. Як відображає рух кривої виробничих можливостей економіки динаміку зростання?
4. Поясніть сутність неокейнсіанського підходу щодо впливу різних факторів на економічне зростання. Назвіть елементи моделі Домара - Харрода, за якими визначається зростання.
5. Охарактеризуйте особливості неокласичних підходів до проблеми економічного зростання.
6. Які передумови моделі Солоу? Поясніть, як впливають на

капіталоозброєність окремі фактори (накопичення капіталу, приріст населення, технічний прогрес).

7. Які висновки випливають з моделі Солоу?
8. Дайте визначення економічного циклу і охарактеризуйте його окремі фази.
9. Розкрийте теорії, що пояснюють причини циклічних коливань в економіці.
10. Проаналізуйте динаміку економічного зростання України за роки незалежності.

Тема 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ПЛАН

1. Сутність, функції та інструменти державного регулювання економіки.
2. Фіскальна політика держави.
3. Грошово-кредитна політика.
4. Модель IS-LM як модель сукупного попиту.

11.1. Як суб'єкт макроекономічного кругообороту держава бере участь у формуванні трьох потоків:

- 1) здобуває економічні ресурси домашніх господарств і кінцеві товари підприємницького сектора;
- 2) збирає податки, тобто робить вилучення з доходів домогосподарств;
- 3) перерозподіляє активи, що знаходяться у власності інших суб'єктів макроекономіки.

Визначимо виняткові функції держави в змішаній економіці:

- забезпечення законодавчо-нормативного режиму;
- забезпечення соціально-економічної стабільності;
- подолання від'ємних зовнішніх ефектів, наприклад, екологічних і техногенних катастроф;
- забезпечення коштовних соціальних витрат;

- витрати на суспільно значимі потреби, тобто оборону, дипломатію, державну безпеку, фундаментальну науку і т.д.;
- монополія на грошову емісію, забезпечення захисту економічної конкуренції і т.д.

Державні органи захищають наступні національні інтереси:

- 1) економічну стабільність і недопущення кризових явищ;
- 2) сприяння науково-технічній модернізації;
- 3) сприяння участі у міжнародному поділі праці;
- 4) стимулювання розвитку національного ринку, зокрема захисними бар'єрами (тарифними й нетарифними).
- 5) забезпечення економічної та політичної незалежності, а також зростання добробуту населення.

Відзначимо основні методи державного регулювання економіки:

- прямі або адміністративні, пов'язані з дозволом або заборобою діяльності, обмеженням при здійсненні економічних функцій (ліцензія, державна реєстрація, обов'язковий продаж валютного виторгу та ін.);
- непрямі методи через податково-бюджетну, грошово-кредитну політику та інше (наприклад, валютна інтервенція силами НБУ для впливу на валютні курси).

Підкреслимо ключові види державного втручання в економіку:

- 1) прогнозування, програмування і планування;
- 2) податково-бюджетна (фіскальна) політика;
- 3) грошово-кредитна (монетарна) політика;
- 4) цінова політика;
- 5) соціальна політика;
- 6) антимонопольна політика;
- 7) зовнішньоекономічна політика;
- 8) структурна, зокрема, інвестиційна й інноваційна політика.

Фактор часу впливає на поведінку державних органів. Короткострокове втручання має, як правило, адміністративний характер. Довгостроковий вплив спирається на непрямі заходи.

У попередніх темах мова йшла про закриту приватну економіку, тобто розглядалася спрощена модель Кейнса. Метою державного впливу є забезпечення ефективного попиту, що впливає на обсяг пропозиції Y .

У приватній економіці ми обмежували сукупні витрати споживанням домогосподарств і приватними інвестиціями, тобто $Y = C + I$.

Державні витрати G як додаткова витратна складова змінюють праву частину рівняння: до запису:

$$Y = C + I + G. \quad (11.1)$$

У приватній економіці немає податків, тому виконувалася рівність $D = Y$, тобто отриманий дохід від реалізації продукції (ВВП) дорівнював наявному доходу.

Варто виділити чисті податки T як різницю між податками, що збираються, і трансфертами (соціальними платежами), причому T може мати як позитивний, так і негативний знак. Поява чистих податків T призводить до зменшення наявного доходу, тобто до наступного запису:

$$D = Y - T. \quad (11.2)$$

Податки є вилученнями, а державні витрати – ін'єкціями, тому умовою рівноваги стає рівняння:

$$S + T = I + G. \quad (11.3)$$

У приватній економіці заощадження $S = Y - C$. Чисті податки зменшують величину приватних заощаджень:

$$S = Y - C - T \quad (11.4)$$

Разом з тим виникають державні заощадження як різниця між чистими податками і державним споживанням, тобто

$$S_g = T - C_g. \quad (11.5)$$

Одночасно виникають державні інвестиції, що створюють у сумі з державним споживанням державні закупівлі, тобто

$$G = C_g + I_g. \quad (11.6)$$

Після підстановок одержуємо:

$$S + T = I + G \Rightarrow Y - C - T + T = I + C_g + I_g. \quad (11.7)$$

Після переносу державного споживання в ліву частину і виділення груп складових маємо:

$$(Y - C - T) + (T - C_g) = I + I_g. \quad (11.8)$$

Інакше кажучи, сума приватних і державних заощаджень утворить величину національних заощаджень, що в умовах рівноваги повинні відповідати цифрі національних інвестицій, тобто сумі приватних і державних інвестицій:

Якщо перегрупувати зазначені раніше доданки, виділити приватні інвестиції і згадати вираження $G = C_g + I_g$, то:

$$(Y - C - T) + T \bullet (C_g + I_g) = I \Rightarrow (Y - C - T) + (T - G) = I \quad (11.9)$$

Ліва частина останньої рівності показує цифру фінансових ресурсів приватного інвестування I , включаючи сальдо державного бюджету $(T - G)$.

На ефективність стабілізаційної політики негативно впливають два чинника: лаги й очікування.

Існування першого означає, що стабілізаційні заходи впливають на економіку не миттєво, а з певною затримкою в часі (лагом). Слід розрізняти внутрішні й зовнішні лаги. *Внутрішній лаг* вимірюється проміжком часу від моменту виникнення збурення в економіці до моменту прийняття стабілізаційних заходів. *Зовнішній лаг* вимірюється проміжком часу, який необхідний для того, щоб з'явилися результати від впровадження означених заходів.

Іншим чинником, який зменшує ефективність стабілізаційної політики, є очікування суб'єктів приватної економіки. Ефективною може бути лише така політика, яка здатна враховувати очікування людей. Якщо між ними й передбаченнями стабілізаційної політики виникають суттєві розбіжності, це знижує ефективність такої політики.

11.2. 1. Фіскальна політика - це система заходів щодо маніпулювання податками і витратами державного бюджету. «Фіск»- термін латинського походження, що переводиться як «скарбниця».

Маніпулювання податками і державними витратами має свої особливості.

Маніпулювання державними витратами безпосередньо збільшує сукупні витрати, тобто пряма споживання C піднімається паралельно нагору не тільки на величину приватних інвестицій, але і на обсяг державних витрат G . У результаті точка перетинання прямих $C + I + G$ з бісектрисою відсувається нагору і вправо, що відповідає більшому обсягові рівноважного ВВП.

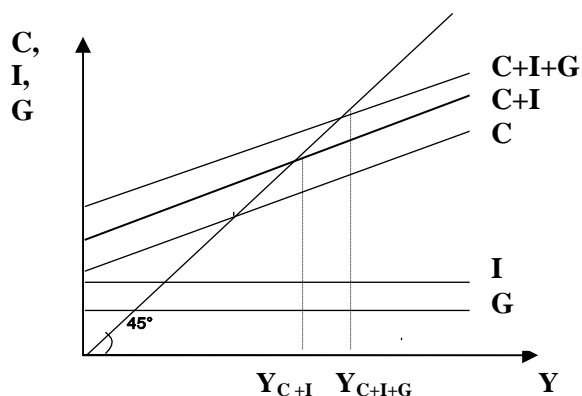

Рис. 11.1 - Вплив державних витрат на обсяг рівноважного ВВП

Податки впливають на сукупний попит не відразу, а згодом, опосередковано, через, по-перше, реальне споживання C , по-друге, через інвестиції, що залежать від реальних заощаджень S . Лінія C зрушується паралельно вниз з урахуванням величини податків на споживання. Лінія заощаджень S піднімається паралельно нагору також з урахуванням величини податків. Останнє зрушення паралельно вниз опускає лінію інвестицій, у підсумку пряма $(C + I)_0$ зрушується паралельно вниз. Таким чином, нова пряма сукупних витрат перетинає бісектрису лівіше і нижче, ніж у випадку чистої ринкової економіки, тобто без участі держави.

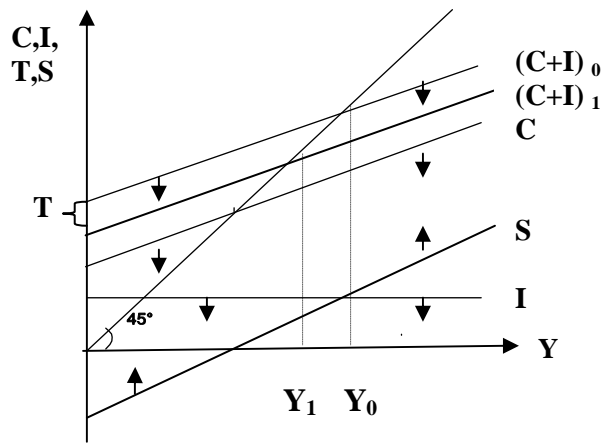

Рис. 11.2 - Вплив податків на обсяг рівноважного ВВП

Виділяють два основних види фіскальної політики:

- дискреційна;
- недискреційна, або політика автоматичних (убудованих) стабілізаторів.

Дискреційна фіскальна політика пов'язана з оперативним регулюванням податків і державних витрат при різних ситуаціях.

Стимулююча дискреційна фіскальна політика включає:

- 1) зниження податків;
- 2) збільшення державних витрат;
- 3) сполучення 1) і 2).

Стримуюча дискреційна фіскальна політика включає:

- 1) збільшення податків;
- 2) зменшення державних витрат;
- 3) сполучення 1) і 2).

Таким чином, стимулююча політика приводить до зростання дефіциту державного бюджету, а стримуюча - до його скорочення.

Розглянемо докладніше особливості дискреційного регулювання.

Податки й державні витрати впливають на ВВП з мультиплікаційним ефектом.

Приріст державних витрат, що забезпечує зміну ВВП, можна записати так:

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_g, \quad (11.10)$$

де ΔY - приріст ВВП;

ΔG – зміна державних витрат;

m_g - мультиплікатор державних витрат.

Приріст податків, що забезпечує зміну ВВП, можна записати таким чином:

$$\Delta Y = \Delta T \cdot m_g, \quad (11.11)$$

де ΔY - приріст ВВП;

ΔT – зміна податків;

m_t - мультиплікатор податків.

Розрізняють простий і складний мультиплікатори.

Державні витрати належать до автономних витрат, тому застосуємо *простий мультиплікатор державних витрат*, що збігається з простим мультиплікатором витрат (див. формулу (9.8)), тобто $m_g = m_e = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS}$.

Складний мультиплікатор враховує не тільки граничну схильність до споживання MPC, але і ставку (коефіцієнт) податків t . Тому формула виглядає так:

$$m_g = \frac{1}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{1}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (11.12)$$

Податковий мультиплікатор менше мультиплікатора державних витрат, пропорційно граничній схильності до споживання MPC (що завжди менше одиниці) при однаковому знаменнику. Крім того, зворотний вплив податків на динаміку ВВП дає мультиплікатору від'ємне значення. Тобто простий податковий мультиплікатор розраховується за формулою

$$m_t = -MPC \cdot m_g = -\frac{MPC}{1 - MPC} = -\frac{MPC}{MPS}. \quad (11.13)$$

Відповідно складний мультиплікатор варто записати так:

$$m_t = -\frac{MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = -\frac{MPC}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (11.14)$$

Сума мультиплікаторів податків і державних витрат дозволяє розрахувати величину *мультиплікатора збалансованого бюджету*. Очевидно, що відповідний *простий мультиплікатор* завжди дорівнюється одиниці, тобто:

$$m_b = m_g - m_t = \frac{1}{1 - MPC} - \frac{MPC}{1 - MPC} = \frac{MPS}{MPS} = 1, \quad (11.15)$$

де m_b - мультиплікатор збалансованого бюджету.

Складний мультиплікатор, враховуючи податкову ставку, має більший знаменник порівняно з простим і тому завжди менше одиниці:

$$m_b = m_g - m_t = \frac{1}{1 - MPC \cdot (1 - t)} - \frac{MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{1 - MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{MPS}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (11.16)$$

Недискреційна фіскальна політика інакше називається автоматичної або політикою убудованих стабілізаторів. Її зміст полягає в ухваленні вихідного рішення, по якому податкові і державні видаткові надходження варіюються (змінюються) зі зміною доходів, активів і інших показників. Наприклад, прогресивна школа оподаткування означає, що:

- існує неоподатковуваний мінімум;
- процентні ставки оподаткування зростають у міру зростання доходів.

Таким чином, при спаді або депресії з перевагою суб'єктів з низькими доходами існує нульова або низька податкова ставка, що залишає в розпорядженні порівняно великий чистий дохід, тобто відносно збільшується сукупний попит, здатний стимулювати зростання сукупної пропозиції. При фазі піка (бума) завищені процентні ставки оподаткування залишають у розпорядженні більшості населення відносно менший чистий дохід, тобто відносно скорочується сукупний попит, що спонукає до зменшення сукупної пропозиції.

Аналогічним чином діє система субсидій у період кризи для низькодоходних шарів населення, а також система позбавлення дотацій і субсидій у період підйому.

Відзначимо суперечності фінансової політики, спрямованої на попит:

1. *Фактор часу* утрудняє проведення фінансових мір. Існують адміністративні затримки і так називані тимчасові лаги, тобто функціональний розрив між часом введення фінансових мір і часом одержання результатів.
2. *Політичне тло* може перешкодити проведенню непопулярних фінансових мір (перед виборами).
3. *Ефект витиснення* полягає в тому, що стимулююча фінансова політика супроводжується ростом державних витрат. Це підвищує попит на додаткові грошові кошти, а виходить, підвищує процентні ставки. Високі ставки знижують привабливість кредитування, а значить і інвестування. Таким чином, зростання державних витрат веде до витиснення приватних інвестицій.
4. *Ефект інфляції* зв'язаний з тим, що на 2 і 3 відрізки кривої сукупної пропозиції стимулювання попиту одночасно підвищить ціни, що частково знецінює реальне збільшення ВВП.
5. *Ефект чистого експорту, або ефект зовнішньоторговельного витиснення* проявляється таким чином. Зростання державних витрат через підвищення процентної ставки залучає іноземні капітали, що завищує курс національної валюти через зрослий попит на неї. Зростання курсу національної валюти робить більш дорогим національний експорт, зменшуючи його, і більш дешевим імпорт, збільшуючи останній. Інакше кажучи, зменшується чистий експорт у результаті збільшення державних витрат.

На відміну від кейнсіанства неокласичні теорії підходять до фінансовій політиці неоднозначно. *Монетаризм* вважає фінансові міри обмежено ефективними в короткостроковому періоді. *Теорія раціональних очікувань* заперечує ефективність фінансової політики.

Теорія економіки пропозиції вважає застосування фінансової політики ефективним при стимулюванні підприємницької діяльності, тобто пропозиції. Це припускає, по-перше, можливість робити великі заощадження при зростаючому наявному доході, і, по-друге, знижувати податки як стимул подальшого інвестування.

Графічно цей підхід знайшов вираз у кривій Лаффера. Суми податкових зборів і ставки податків розташовують відповідно по осях абсцис і ординат. При відносно низьких ставках виходить висхідна, але опукла до початку координат крива. Це означає зменшуваний приріст податкових зборів у міру зростання ставок. При оптимальній ставці t_0 збирається максимум податків T_0 . Подальше зростання ставок, наприклад, до рівня t_1 приведе до зменшення надходжень у бюджет, що відбиває убутний характер кривої.

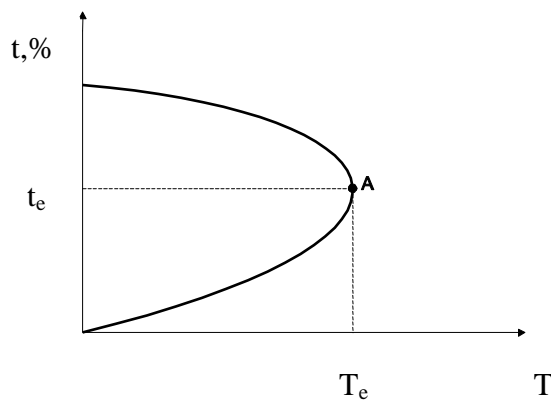

Рис. 11.3 - Крива Лаффера

Фіскальна політика є головним доданком бюджетної політики.

Виділяють три основні теорії дефіциту державного бюджету:

- 1) щорічно збалансований бюджет;
- 2) циклічний збалансований бюджет;
- 3) теорія функціональних фінансів.

Щорічно збалансований бюджет має класичні корені. Наприклад, монетаризм припускає обмежені заходи для нарощуванню витрат протягом річного періоду, але з обов'язковим досягненням балансу доходів і витрат на кінець року.

Циклічно збалансований бюджет відповідає позиції кейнсіанства і припускає зростання дефіциту при стимулюючій фіскальній політиці на фазах спаду і депресії, а також скорочення дефіциту при стримуючій фіскальній політиці на фазах підйому і пику.

Теорія функціональних фінансів вважає державний бюджет допоміжним інструментом для здійснення стабілізаційної політики. При цьому

досить не виходити за встановлені межі бюджетного дефіциту, що, як правило, не перевищує 3-5 % ВВП (теорія економіки пропозиції).

Співвідношення доходів і витрат бюджету дозволяє виділити 3 ситуації:

- дефіцит при перевазі витрат;
- профіцит при домінуванні доходів;
- збалансований бюджет при рівності доходів і витрат.

Стан державного бюджету визначають за формулою

$$BS = T - G, \quad (11.17)$$

де BS - бюджетне сальдо;

T – податки;

G – державні витрати.

Розрізняють такі види бюджетного сальдо:

1) *фактичне* (BS_f) за формулою

$$BS_f = Y \cdot t - G, \quad (11.17)$$

де Y – реальний ВВП;

t – середня податкова ставка (коефіцієнт);

$Y \cdot t$ - фактичні податкові надходження в бюджет;

G – державні витрати;

2) *потенційне* (BS_p) за формулою

$$BS_p = Y_p \cdot t - G, \quad (11.18)$$

де Y_p – потенційний ВВП;

$Y_p \cdot t$ – потенційні надходження в бюджет при повній зайнятості;

- *циклічне* (BS_c) за формулою, що вказує втрати бюджету в умовах неповної зайнятості:

$$BS_c = BS_f - BS_p. \quad (11.19)$$

Головними засобами покриття дефіциту державного бюджету є:

- жорстке оподатковування;
- сеньйораж, тобто емісія додаткових грошових ресурсів, не забезпечених товарами;
- державні позики (внутрішні і зовнішні).

Державний борг як сума внутрішньої і зовнішньої складових – це сума накопичених бюджетних дефіцитів.

Негативними наслідками державного боргу є:

- виплата по боргах збільшує нерівність у доходах через однакове навантаження на осіб з різними доходами;
- виплата боргу провокує збільшення податкового тягаря;
- відбувається відтік потенційних капіталів;
- виплата поточних боргів відбувається, зокрема через нові позики, що збільшує попит на додаткові гроші, збільшуючи процентну ставку в країні, і веде до ефектів витиснення і чистого експорту.

11.3. Грошово-кредитна, або монетарна, політика – це сукупність форм і інструментів державного впливу на пропозицію грошей з метою попередження або подолання спаду виробництва, а також досягнення макроекономічної рівноваги.

Монетарна політика проводиться в життя насамперед центральним банком країни (в Україні НБУ).

Основними завданнями центрального банку є:

- забезпечення стабільності національної валюти;
- забезпечення безперебійності грошового обігу;
- забезпечення ліквідності комерційних банків і банківської системи в цілому.

Класифікуємо *інструменти* грошово-кредитної політики за критеріями:

1. За характером використання:

- *кількісні*, пов'язані з впливом на кредитні можливості комерційних банків;
- *якісні* інструменти, тобто пряме регулювання процесу кредитування.

2. За формою впливу:

- *адміністративні*, що прямо обмежують сферу діяльності комерційних організацій (дозвіл або заборона на ведення діяльності, реєстрація або ліквідація суб'єктів грошового ринку, ліцензування діяльності суб'єктів, кількісні обмеження в обсягах, термінах, документообігу і т.д., регламентація розмірів статутного фонду кредитно-фінансових організацій та ін.);

- *непрямі*, тобто засоби впливу на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку і ринку капіталів, зокрема:

- а) маніпулювання обліковою ставкою;
- б) маніпулювання нормативом обов'язкових резервів комерційних банків;
- в) маніпулювання обігом державних цінних паперів, або операції на відкритому ринку.

3. *За тривалістю:*

- *короткострокові*, що дозволяють вирішити поточні (проміжні) проблеми;
- *довгострокові*, що дозволяють забезпечити фінансову стабілізацію і довгострокове економічне зростання.

4. *За об'єктами впливу:*

- стимулювання грошової пропозиції, або *кредитна експансія*, з метою підвищення сукупного попиту, збільшення зайнятості, але в умовах інфляції;
- скорочення грошової пропозиції, або *кредитна рестрикція*, з метою зниження темпів інфляції.

Стимулююча грошово-кредитна політика включає:

- 1) зниження облікової ставки;
- 2) зниження нормативів обов'язкових резервів;
- 3) викуп державних цінних паперів у суб'єктів господарювання.

Таким чином, стимулювання пов'язане із збільшенням сукупного попиту шляхом надання суб'єктам більших грошових ресурсів.

Стримуюча грошово-кредитна політика включає:

- 1) підвищення облікової ставки;
- 2) підвищення нормативів обов'язкових резервів;
- 3) розміщення державних цінних паперів, тобто зв'язування високоліквідних грошових ресурсів.

Стримуюча грошово-кредитна політика призводить до зменшення грошових ресурсів у суб'єктів господарювання, тобто знижує сукупний попит.

Альтернативні макроекономічні концепції по-різному оцінюють ефективність грошово-кредитної політики.

Кейнсіанство вважає грошово-кредитну політику менш ефективною, ніж фіскальна, у силу складного передавального механізму впливу на товарну пропозицію.

Схема впливу грошово-кредитної політики на економічний зростання у кейнсіанській концепції виглядає так:

зміна величини грошової пропозиції → зміна процентної ставки → зміна обсягів інвестицій → зміна сукупного попиту → зміна сукупної товарної пропозиції.

При незмінному попиті зростання грошової пропозиції визначає зростання цін на товари, тобто інфляцію. Висновок: помірна інфляція, збільшуючи сукупний попит, стимулює зростання сукупної пропозиції.

Монетаризм вважає грошово-кредитну політику, насамперед, контроль за обсягом грошової маси, найефективнішим важелем регулювання, причому кількість ланок у ланцюзі подій набагато менше за кейнсіанською версією.

Розглянемо схему монетарної концепції грошово-кредитної політики: зміна грошової пропозиції → зміна товарних цін за формулою Фішера (див. формулу (5.8) → суперечливий вплив на товарну пропозицію у різних галузях.

За монетарною концепцією, інфляція неприпустима, особливо в довгостроковому періоді, тобто помилкове маніпулювання грошовою пропозицією має руйнівний характер для економіки країни.

Теорія раціональних очікувань заперечує ефективність грошово-кредитної політики й у короткостроковому, і довгостроковому періодах.

Теорія економіки пропозиції вважає ефективними заходи грошово-кредитної політики у випадку стимулювання підприємницької діяльності, тобто сукупної пропозиції. Якщо динаміка облікової і ломбардної ставок, валютного регулювання або захисту національного грошового ринку відповідають інтересам бізнесу, то ці заходи корисні суб'єктам господарювання і державним органам.

11.4. Поєднання (мікст) фіскальної і монетарної політики держави є складним і суперечливим завданням державних органів. Для його вирішення в

макроекономіці використовується модель IS-LM як модель сукупного попиту, що поєднує між собою товарний і грошовий ринки з впливом держави в короткостроковому періоді. Графічно це ілюструється за допомогою двох кривих: IS і LM.

Крива IS (*investment—save*, або *інвестиції-заощадження*) є геометричним місцем точок рівноваги інвестицій (I) і заощаджень (S) за будь-яких значень процента (вісь ординат) і доходу (вісь абсцис). Між доходом і процентною ставкою не існує безпосереднього зв'язку. Крива IS пов'язує їх між собою опосередковано, через інвестиції і показує, що із збільшенням рівня процентної ставки рівень доходу знижується. Це підкреслює наступна послідовність подій: зміна ставки відсотку \rightarrow зворотна за напрямком зміна інвестицій \rightarrow зміна наявного доходу, аналогічна за напрямком змін інвестицій.

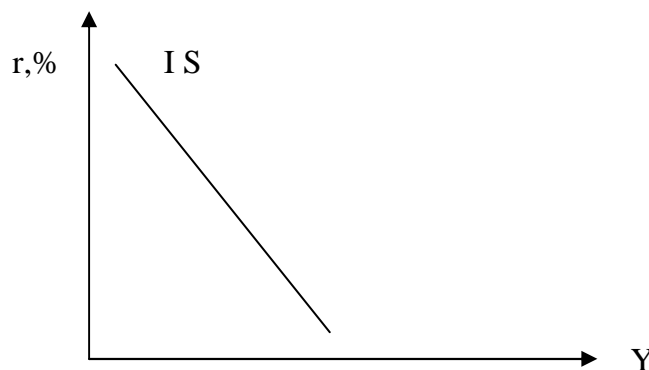

Рис. 11.4 - Крива IS (інвестиції-заощадження)

Крива LM (*liquidity—money*, або *ліквідність-гроші*) ілюструє залежність процентної ставки від доходу при рівновазі на грошовому ринку за такою послідовністю міркувань: зміна наявного доходу \rightarrow ідентична за напрямком зміна попиту на гроші \rightarrow зміна ставки відсотку, аналогічна за напрямком змін грошового попиту. Таким чином, зв'язок між процентною ставкою й доходом є прямим і лінія LM має додатний нахил (рис. 11.5).

Нахил кривої LM залежить від ступеня залежності процентної ставки від доходу. Якщо він є великим, то незначне збільшення доходу зумовлює велике зростання процентної ставки й крива LM є крутою, тобто тяжіє до вертикалі.

Навпаки, пологий характер графіку є характерним при суттєвому впливі рухів процентної ставки на динаміку наявного доходу.

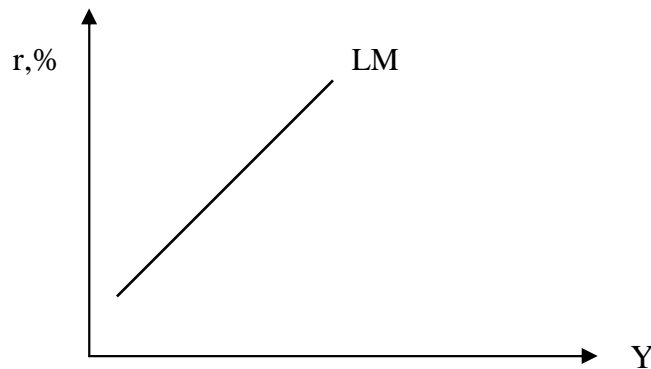

Рис. 11.5 - Крива LM (ліквідність-гроші)

Якщо обидва графіки поєднати в одній системі координат, то отримаємо модель *IS-LM*, яка узгоджує рівновагу на товарному й грошовому ринках одночасно. Точка перетину кривих *IS* і *LM* визначає рівноважний стан в економіці, якому відповідає рівноважна процентна ставка r_e і рівноважний дохід Y_e .

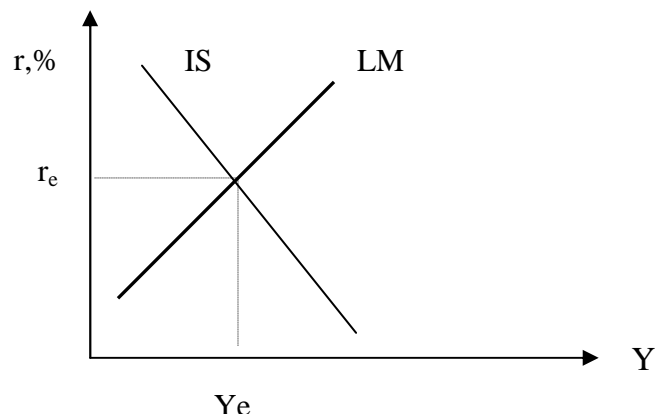

Рис. 11.6 - Рівновага в моделі *IS-LM*

Розглянемо наслідки впливу фіскальної й монетарної політики на економіку держави. Нехай спочатку обидва види державної політики застосовуються незалежно.

Якщо уряд збільшить державні закупівлі за незмінною пропозицією грошей, то це збільшить наявний дохід і підвищить процентну ставку, тобто крива *IS* зрушиться праворуч. Зростаюча процентна ставка скорочує приватні інвестиції й зменшує зростання доходу (ефект витіснення).

Якщо центральний банк країни збільшує пропозицію грошей при фіскальній сталості, то процентна ставка падає, приватні інвестиції й відповідно наявний дохід зростають. Зрозуміло, що зворотні напрямки фіскальних і монетарних засобів протилежним чином впливатимуть на стан рівноваги.

Фіскальні й монетарні інструменти можуть застосовуватися спільно. Нехай фіскальне стимулювання супроводжується рішенням стабілізувати процентну ставку. Збільшення державних витрат або зниження податкового тиску провокують підвищення процентної ставки. Для недопущення цього монетарні засоби знижують процентну ставку стабілізується, тобто дохід зростає без ефекту витіснення.

Фіскальне стимулювання є ефективним, якщо приріст автономних витрат з ефектом мультиплікації перевищує ефект витіснення. Монетарне стимулювання є ефективним при зменшенні процентної ставки з наступним збільшенням інвестицій і доходу.

Ключові поняття

Автоматична (недискреційна) фіскальна політика, автоматичні чисті податки, бюджетне сальдо, бюджетний дефіцит, вмонтовані (автоматичні) стабілізатори, державне споживання, державний бюджет, державний борг, державні витрати, державні заощадження, державні інвестиції, дискреційна фіскальна політика, крива Лаффера, крива IS, крива LM, мультиплікатор державних витрат, мультиплікатор збалансованого бюджету, мультиплікатор державних видатків, національні заощадження, облікова ставка, обов'язковий норматив резервів, операції на відкритому ринку, політика “дешевих грошей” (кредитна експансія), “політика дорогих грошей” (кредитна рестрикція), потенційне бюджетне сальдо, суспільні блага, фактичне бюджетне сальдо, циклічне бюджетне сальдо.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Назвіть виключні функції держави в економіці.
2. Охарактеризуйте прямі й непрямі методи державного втручання в економіку.

3. Визначте категорії “національні заощадження”, “сукупні видатки в закритій економіці”.
4. Виконайте графічний аналіз рівноваги за участю держави за допомогою кейнсіанського хреста.
5. Розкрийте сутність дискреційної і недискреційної (автоматичної) фінансової політики.
6. Поясніть за допомогою моделі “витрати - випуск” вплив збільшення державних витрат і податків на величину рівноважного ВВП.
7. Як визначаються мультиплікатори податків, бюджетних витрат і збалансованого бюджету?
8. Назвіть основні способи фінансування дефіциту державного бюджету.
9. Як альтернативні макроекономічні концепції оцінюють ефективність фінансової політики?
10. Які суперечності має фінансова політика?
11. Які особливості мали державні бюджети України останніх двох років?
12. Прокоментуйте основні методи грошово-кредитної політики держави.
13. Проаналізуйте механізм функціонування моделі IS-LM.

Тема 12. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

ПЛАН

1. Зовнішньоекономічна діяльність і платіжний баланс.
2. Валютний ринок і валютні курси.
3. Зовнішня торгівля і макроекономічна рівновага.
4. Модель Манделла-Флемінга.

12.1. Сучасна економіка має відкритий характер, тому макроекономічні аспекти її функціонування спираються як на висновки попередніх глав, так і на специфічні зовнішньоекономічні чинники.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це сукупність економічних відносин резидентів і нерезидентів країни у таких основних формах:

- торгівля кінцевими товарами, зокрема, послугами;
- рух чинників виробництва (капіталу, робочої сили, природних ресурсів, інформації, технологій);
- спільна виробнича, торговельна, науково-технічна та інша діяльність;
- валютно-фінансові й кредитні відносини;
- міжнародна економічна інтеграція;
- членство в міжнародних організаціях;
- спільні зусилля з розв'язання глобальних проблем людства.

Усі види зовнішньоекономічної діяльності можна поєднати в дві великі групи: зовнішню торгівлю і міжнародні фінансові операції.

Сучасні теорії зовнішньої торгівлі спираються на принцип *порівняльних переваг*, вперше сформульований Д. Рікардо: за умов постійності витрат перевагу в експорті товарів мають суб'єкти ЗЕД країн з відносно нижчими витратами на одиницю продукції. При цьому володар відносної (порівняльної, альтернативної) переваги має абсолютно спеціалізуватися на виробництві й збуті переважного товару, що у підсумку міжнародного обміну збільшує споживання обох товарів у торгуючих країнах.

Зовнішньоторговельна політика — це діяльність держави щодо визначення цілей та інструментів їх досягнення у сфері зовнішньої торгівлі.

Відомі два типи зовнішньоторговельної політики держави:

- *фритредерство* (вільна торгівля) з перевагою ринкових механізмів саморегулювання і мінімальним втручанням держави;
- *протекціонізм*, тобто захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції засобами стимулювання національного експорту і обмежень імпорту..

Інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі підрозділяються на прямі (адміністративні) й непрямі, тарифні й нетарифні.

Тарифні інструменти пов'язані з надбавками до товарів експорту, імпорту або транзиту за допомогою *мита*.

Нетарифні інструменти прямо не змінюють ціни, але впливають побічно на обсяги торговельних потоків (квоти, ліцензії, добровільні обмеження, технічні бар'єри, пов'язані з екологічними, санітарно – гігієнічними й іншими обмеженнями і т.д.).

Механізм міжнародних фінансових операцій охоплює операції з отримання позик і надання кредитів, операцій з купівлі-продажу реальних і фінансових активів. Перелічені операції породжують відповідні витрати або надходження валюти.

Статистичним звітом зовнішньоекономічної діяльності країни виступає *платіжний баланс*. Він порівнює річні фактичні платежі, що отримує держава з-за кордону, і платежі, що сплачує дана держава своїм іноземним партнерам. Різниця між надходженнями і переказами за кордон має назву *сальдо платіжного балансу*.

Сальдо платіжного балансу може мати три види стану:

- *нульове* (збалансоване) при збігу надходжень і переказів за кордон;
- *позитивне* при перевазі зовнішніх надходжень;
- *негативне* (від'ємне) при перевищенні зовнішніх переказів.

Стандартний платіжний баланс має два розділи:

1. Рахунки поточних операцій. зокрема:

- а) торговельний баланс, тобто різниця між експортом та імпортом товарів, що дозволяє розрізняти нульове, позитивне і від'ємне сальдо балансу;
- б) баланс послуг;
- в) баланс доходів;
- г) баланс соціальних трансфертів.

2. Рахунки операцій з капіталом і фінансові операції (баланс капітальних трансфертів, інвестиції, резервні активи).

Якщо платіжний баланс спирається на щорічні дані, то *розрахунковий баланс* додає до платіжного цифри вимог і зобов'язань країни за попередні роки.

Для подолання дефіциту платіжного балансу використовують іноземні запозичення, золотовалютні резерви, заходи валютно-фінансової політики. Але найбільш надійним кроком є збалансований розвиток національної економіки.

Крім двох розділів, платіжний баланс включає також окрему статтю під назвою «Помилки й упуцнення». *Рівновага платіжного балансу забезпечується тоді, коли сальдо рахунка поточних операцій дорівнює з протилежним знаком сальдо рахунка капітальних операцій з урахуванням сальдо статті «Помилки й упуцнення».*

Платіжний баланс підрозділяється на автономний і загальний з різницею в цифрах статті «Резервні активи», розпорядження яким є виключною прерогативою центрального банку. Тому загальний баланс завжди є рівноважним. Якщо є загроза дефіциту, то для його усунення за рахунок продажу валютних резервів центральний банк збільшує сальдо статті і загалом сальдо рахунка капітальних операцій. Якщо баланс складається з профіцитом, то за рахунок купівлі валютних резервів центральний банк зменшує сальдо статті «Резервні активи» і відповідно сальдо рахунка капітальних операцій.

12.2. Специфікою зовнішньоекономічних зв'язків є використання механізмів валютного ринку і валютних курсів.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях іншої.

Основними режимами валютних курсів є *фіксований, плаваючий (вільний) і змішаний (гібридний)*, наприклад, валютний коридор з фіксацією верхньої і нижньої меж коливань, а також плаванням усередині коридору.

Валютне котирування – біржове визначення валютного курсу у таких основних формах:

- *пряме* як вимірювання одиниці іноземної валюти в одиницях національної (наприклад, 1 дол. США = 8 грн.);

- *непряме (зворотне)* як вираження одиниці національної валюти в одиницях іноземної (наприклад, 1 грн. = 0,125 дол. США);
- *крос - котирування* як вираження одиниці однієї іноземної валюти в одиницях іншої іноземної валюти на території даної країни.

Визначають наступні етапи розвитку світової валютної системи:

- *Паризька система*, або система золотого стандарту (кінець XIX століття – початок I світової війни) з фіксованими курсами, що базувалися на певній масі золота за грошову одиницю;
- *Генуезька система*, або система золотодевізного стандарту, коли поряд із золотом базою порівняння слугували провідні валюти світу і навіть утворювали відповідні валютні зони (1922 – початок II світової війни)
- Бреттон - Вудська система (1944-1975) з курсами валют, фіксованими в резервних валютах (доларах США і фунтах стерлінгів Великої Британії), які у свою чергу фіксувалися до визначеної маси золота (35 доларів за тройську унцію золота);
- *Ямайська система*, або система плаваючих курсів (1976-по наш час).

Розрізняють курс валют за *паритетом купівельної спроможності (ПКС)* і *ринковий курс*. Курс за ПКС є співвідношенням вартостей стандартного кошику споживчих товарів і послуг у валютах різних країн. Даний курс використовується для порівняння рівня життя у різних країнах (наприклад, ВВП на душу населення) за певний період. Ринковий курс є поточним ціновим індикатором.

Номінальний валютний курс є поточним ринковим співвідношенням двох валют. *Реальний курс* уточнює номінальний показник, враховуючи динаміку цін у двох країнах (дефлятори). За прямим котируванням реальний валютний курс можна визначити за формулою

$$e_r = e_n \frac{I_p^f}{I_p^d}, \quad (12.1)$$

де e_r —реальний курс валюти;

e_n – номінальний курс;

I_p^f, I_p^d - відповідно індекси цін в іноземній і даній країнах.

Якщо двобічний курс— це співвідношення двох валют, то *багатобічний курс* — це середньозважений індекс національної валюти, обчислений на базі індексів двосторонніх курсів валют основних торговельних партнерів відповідної країни з урахуванням частки розрахунків країни у зазначених валютах.

Номінальний ефективний (багатосторонній номінальний) курс визначають за формулою

$$e_n^e = \sum_{i=1}^m \left(\frac{e_{ni}^1}{e_{ni}^0} \cdot W_i \right), \quad (12.2)$$

де e_n^e - номінальний ефективний курс;

e_{ni}^1 і e_{ni}^0 - відповідно номінальні курси і-валюти у поточному і базисному періодах;

W_i - частка і-валюти в сумі усіх зовнішніх розрахунків країни з урахуванням того, що $\sum_{i=1}^m W_i = 1$.

Реальний ефективний (багатосторонній реальний) курс знаходять за формулою:

$$e_r^e = \sum_{i=1}^m \left(\frac{e_{ri}^1}{e_{ri}^0} \cdot W_i \right), \quad (12.3)$$

де e_r^e - реальний ефективний курс;

e_{ri}^1 і e_{ri}^0 - відповідно реальні курси і-валюти у поточному і базисному періодах;

W_i - частка і-валюти в сумі усіх зовнішніх розрахунків країни з урахуванням того, що $\sum_{i=1}^m W_i = 1$.

12.3. У макроекономіці механізм зовнішньої торгівлі досліджується насамперед через показник *чистого експорту* (сальдо торговельного балансу), що залежить від рівнів національного й іноземних ВВП, валютних курсів, специфіки зовнішньоторговельної політики та ін. Наприклад, зростання ВВП даної країни збільшує вітчизняний імпорт, що зменшує чистий експорт.

Одночасно позитивна динаміка ВВП інших країн стимулює зростання вітчизняного експорту, що збільшує чистий експорт. При зниженні курсу національної грошової одиниці ціна вітчизняних товарів за кордоном падає і сприяє збільшенню експорту, а ціна імпортованих товарів зростає, що зменшує український імпорт і в підсумку означає позитивну динаміку чистого експорту.

Таким чином, функція чистого експорту обернено залежить від курсу національної валюти й має такий вигляд:

$$X_n = X_n^a - z \cdot e_r, \quad (12.4)$$

де e_r — реальний валютний курс;

z — еластичність чистого експорту до змін рівня реального валютного курсу, що показує, на скільки відсотків обернено змінюється чистий експорт унаслідок зміни реального курсу валюти на один процент;

X_n^a — автономний чистий експорт, що залежить від некурсових чинників (національний ВВП, іноземні ВВП, зовнішньоторговельна політика та ін.).

Розглянемо вплив чистого експорту на макроекономічну рівновагу за моделлю «витрати-випуск». Позитивний чистий експорт, тобто перевищення експорту над імпортом, означає додатковий попит з-за кордону на частину національного ВВП, що піднімає паралельно нагору пряму сукупних витрат, точка перетинання нової прямої сукупних витрат з бісектрисою зрушується вправо і нагору, що відповідає більшому рівноважному ВВП.

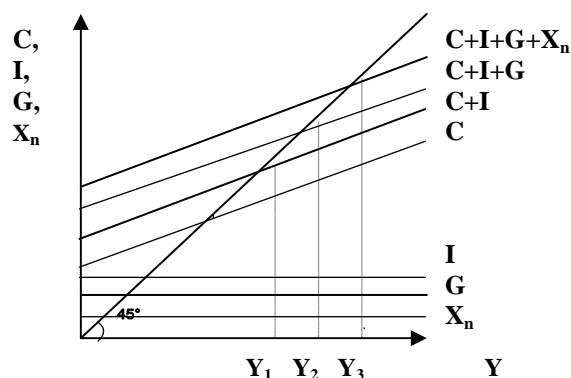

Рис. 12.1 - Вплив чистого експорту на обсяг рівноважного ВВП

Алгебраїчно за методом «витрати—випуск» рівноважний ВВП визначається за формулою (2.2): $Y = C + I + G + X_n$.

Якщо обсяг виробництва всередині країні перевищує внутрішні закупівлі, тобто $Y > C + I + G$, то чистий експорт є додатною величиною. Це означає, що країна є чистим експортером. Якщо $Y < C + I + G$, то країна є чистим імпортером, а чистий експорт є від'ємною величиною.

У відкритій економіці рівноважний ВВП відрізняється визначенням функції споживання у зв'язку з конкуренцією вітчизняних й імпортних товарів. Тому виникає категорія «*гранична схильність до імпорту*», що зменшує граничну схильність до споживання національних товарів і визначається за формулою:

$$MPIm = \frac{\Delta Im}{\Delta Y \cdot (1 - t)}, \quad (12.5)$$

де $MPIm$ — гранична схильність до імпорту;

ΔIm – приріст імпорту;

$\Delta Y \cdot (1 - t)$ — наявний дохід закритої змішаної економіки.

У підсумку функція споживання у відкритій економіці набуває такий вигляд:

$$C = C_a + (MPC - MPIm) \cdot (1 - t) \cdot Y, \quad (12.6)$$

де C — споживання; C_a — автономне споживання; MPC — гранична схильність до споживання; $MPIm$ — гранична схильність до імпорту; Y - загальний дохід (ВВП) приватної економіки.

Враховуючи окремі рівняння споживання, приватних інвестицій і чистого експорту (відповідно формули (12.6), (8.11) і (12.4)), варто мати розширений запис розрахунку ВВП у відкритій економіці:

$$Y = C_a + (MPC - MPIm) \cdot (1 - t) \cdot Y + I_a - b \cdot r + G + X_n^a - z \cdot e_r. \quad (12.7)$$

Якщо виділити автономні від ВВП складові ($\bar{E} = C_a + I_a + G + X_n^a$) і розв'язати рівняння відносно Y , отримаємо:

$$Y = \frac{1}{1 - (MPC - MPIm) \cdot (1 - t)} \cdot \bar{E} - b \cdot r - z \cdot e_r = m_e \cdot \bar{E} - b \cdot r - z \cdot e_r, \quad (12.8)$$

де $m_e = \frac{1}{1 - (MPC - MPIm) \cdot (1 - t)}$ - мультиплікатор автономних витрат у відкритій економіці.

Чим більшою є MPI , тим нижче мультиплікатор витрат. Тому мультиплікатор витрат у відкритій економіці менший, ніж у закритій. Це означає, що приріст автономних витрат у відкритій економіці забезпечує менший приріст ВВП порівняно із закритою економікою.

За методом «вилучення—ін'єкції» рівновага в економіці - це рівність між величин усіх вилучень та ін'єкцій:

$$S+T +Im= I+G + Ex= S+T +Im= I+(C_G +I_g) + Ex, \quad (12.9)$$

де S – приватні заощадження;

I – приватні інвестиції;

T – податки;

G – державні витрати, що розподіляються на $(C_G + I_G)$, тобто суму відповідно державного споживання і державних інвестицій;

Im і Ex – відповідно імпорт і експорт.

Після підстановок і перетворень отримаємо:

$$S + (T-G_g) -(I + I_g) = X_n \quad (12.10)$$

Перші два доданки лівої частини $S+(T - G_g)$ дають величину національних заощаджені, а третій доданок $(I + I_g)$ - національні інвестиції. Таким чином, рівновага у відкритій економіці - це рівність між сальдо балансу національних заощаджені й національних інвестицій, з одного боку, і чистим експортом, з іншого. Якщо сальдо додатне, то чистий експорт від'ємний. І навпаки, якщо сальдо від'ємне, то чистий експорт додатний.

12.4. В умовах відкритої змішаної економіки у короткостроковому періоді ускладнюються вихідні умови моделі $IS-LM$, тому пристосування до нових умов здійснюється за допомогою моделі *Манделла—Флемінга*. Вихідним положенням останньої моделі є дослідження так званої малої відкритої економіки для позначення економіки країни, не спроможної впливати на рівень світової процентної ставки.

Крім того, припускають здатність капіталу вільно переміщуватися між країнами залежно від рівня процентної ставки. Якщо національна ставка відсотка перевищує середньосвітову, то відбувається приплив капіталу в

країну, що після конвертації іноземних валют у національну збільшує пропозицію грошей і зменшує внутрішню ставку до рівня світової. Якщо внутрішня процентна ставка зменшується відносно світової, то з'являється передумови відпливу капіталу, що у підсумку спричиняє зростання національної ставки відсотку.

Таким чином, міждержавний рух капіталу спричиняє в малій економіці такі головні наслідки:

- внутрішня процентна ставка вирівнюється із світовою;
- приплив або відплив капіталу змінює попит на вітчизняну валюту і валютний курс;
- зміна курсу обумовлює зміну чистого експорту й відповідно ВВП.

Якщо вісь ординат представляє реальний валютний курс e_r , а вісь абсцис – величину ВВП, тобто Y , то рівновага на товарному, монетарному і валютному ринках можна ілюструвати за допомогою моделі Манделла—Флемінга як перетвореної моделі IS-LM, що раніше характеризувала закриту змішану економіку і виключала зовнішню торгівлю і валютний ринок.

На рис. 12.2 крива IS має від'ємний нахил, тобто відображає зворотну залежність між валютним курсом і ВВП. Крива LM є вертикальною, тому що валютний курс безпосередньо не впливає на вихідну пропозицію грошей.

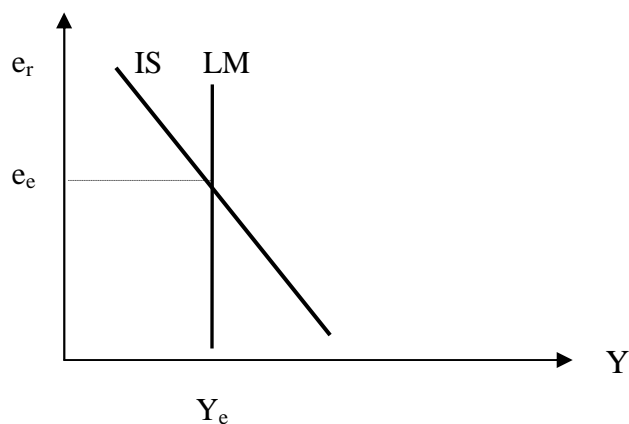

Рис. 12.2 - Модель Манделла—Флемінга

При застосуванні фіскальної, монетарної або зовнішньоторговельної політики принципову роль відіграє режим валютного курсу.

За умов *плаваючого курсу* стимулюючі фіскальна і зовнішньоторговельна політика спочатку сприяють зростанню внутрішньої процентної ставки і припливу капіталу з-за кордону доти, доки приріст ВВП, що спричинюється такою політикою, повністю не нейтралізується ефектом витіснення чистого експорту під впливом зростання валютного курсу (подорожчанням і скороченням експорту й здешевленням і збільшенням імпорту). Таким чином, стимулюючі фіскальна і зовнішньоторговельна політика в умовах плаваючого курсу є неефективними.

Вплив монетарної стимулюючої політики на обсяг ВВП, навпаки, є продуктивним при плаваючому курсоутворенні. За рахунок додаткової внутрішньої грошової пропозиції національна процентна ставка падає, відбувається відплив капіталу за кордон, що зменшує попит на вітчизняну валюту, знижуючи її курс. Останній факт сприяє здешевленню і збільшенню експорту країни і одночасно подорожчання й скороченню імпорту. Це означає позитивну динаміку чистого експорту і ВВП у цілому. Таким чином, монетарна політика в умовах плаваючого курсу є ефективною.

Інші висновки отримуємо за умов *фіксованого курсу*. Стимулюючий варіант фіскальної й зовнішньоторговельної політики не спричиняє зростання курсу національної валюти, що забезпечується центральним банком через механізм валютних інтервенцій. Якщо валютний курс не змінюється, то не виникає ефекту витіснення чистого експорту. Таким чином, в умовах фіксованого курсу фіскальна і торговельна політика є ефективними.

Грошово-кредитна політика в умовах фіксованого курсу є неефективною. Наприклад, монетарне стимулювання збільшує пропозицію грошей. Це викликає зниження процентної ставки, відплив капіталу і подальше нарощування пропозиції вітчизняної валюти, що провокує валютний курс на зниження. Але центральний банк зобов'язаний утримувати валютний курс на фіксованому рівні. Через механізм валютних інтервенцій він продає іноземну валюту, зменшуючи пропозицію вітчизняної грошової одиниці для

утримування незмінного рівня курсу. Таким чином, нейтралізується стимулюючий ефект кредитної експансії.

Ключові категорії

Вільна торгівля (фритредерство), валютний курс, гранична схильність до імпорту, дефіцит платіжного балансу, квота, мито, модель Манделла-Флемінга, мультиплікатор витрат у відкритій економіці, номінальний курс, номінальний ефективний курс, паритет купівельної спроможності, плаваючий валютний курс, платіжний баланс, протекціонізм, рахунок капітальних операцій, реальний курс, реальний ефективний курс, резервні активи, тарифні й нетарифні методи регулювання зовнішньої торгівлі, торговельний баланс, теорія порівняльних переваг.

Контрольні запитання та завдання для самопідготовки

1. Розкрийте сутність теорії порівняльних переваг Д. Рікардо.
2. Охарактеризуйте основні рахунки платіжного балансу.
3. Назвіть умови вирівнювання платіжного балансу.
4. Охарактеризуйте сутність і основні види валютних курсів.
5. Розкрийте сутність протекціонізму і вільної торгівлі.
6. Покажіть графічно вплив чистого експорту на стан макроекономічної рівноваги в моделі “витрати - випуск”.
7. Які форми регулювання зовнішньої торгівлі Ви знаєте?
8. Які переваги й проблеми має Україна в зовнішньоекономічній діяльності?
9. Які чинники впливають на валютний курс?
10. Проаналізуйте механізм моделі Манделла - Флемінга.

Список джерел

1. Агапова Т. А., Серегина С. Ф. Макроэкономика. – М.: Дело и Сервис, 2000. – 416 с.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
3. Бункина В. Д., Баластрик Л. О. Макроэкономика: Учебник. – М.: ДИС, 2000. – 512 с.
4. Гальперин В. М. и др. Макроэкономика. – СПб.: Экон. шк., 1994. – 398 с.
5. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Макроэкономика: Пер. с англ. – СПб.: Литера плюс, 1997. – 405 с.
6. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. М.: МГУ, 1996. – 809 с.
7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос, 1999. – 352 с.
8. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – М.: ИНФРА, 2006.
9. Макаренко И. П. Макроэкономика. Модели и цифры (на примере Украины). – К.: Наука, 2002. – 142 с.
10. Менкью Г. Н. Макроекономіка. – К.: Основи, 2000. – 354 с.
11. Методичні вказівки до виконання курсової роботи з дисципліни «Макроекономіка» для студентів 1-2 курсів усіх форм навчання спеціальностей 6.050100 «Економіка підприємства», «Облік і аудит» та 6.050200 «Менеджмент організацій» / Укл.: Є. П. Данильченко, І. А. Островський, С. Б. Тимофієва, О. А. Шекшуєв. - Харків: ХНАМГ, 2007.-25 с.
12. Методичні вказівки до організації самостійної роботи, практичних занять та виконання контрольних робіт з дисципліни «Макроекономіка» для студентів 1 курсу денної форми навчання напрямів підготовки: 6.030601 „Менеджмент” та 6.140101 „Готельно-ресторанна справа” та 2 курсу заочної форми навчання спеціальності 6.050200 „Менеджмент організацій”. / Укл.: Островський І. А., Тимофієва С. Б. – Харків: ХНАМГ, 2009. - 74 с.

13. Методичні вказівки до самостійної роботи, практичних занять та виконання контрольних робіт з дисципліни «Макроекономіка» (для студентів 2 курсу денної і заочної форм навчання напрямів підготовки: 6.030504 «Економіка підприємства» і 6.030509 «Облік і аудит») / Укл.: Островський І. А., Тимофієва С. Б. – Харків: ХНАМГ, 2009 – 123 с.
14. Моторин Р. М., Моторина Г. М. Система національних рахунків. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.
15. Панчишин С. Макроекономіка. – К.: Либідь, 2001. – 614 с.
16. Перехідна економіка: Підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Ліанова та ін. / За ред. В. М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
17. Практикум з курсу макроекономіки (основні поняття, формули, тести, завдання, проблеми, література) для самостійної роботи студентів / Укл. Решетило В. П. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 62 с.
18. Радіонова І. Ф. Макроекономіка та економічна політика: Підручник. – К.: Таксон, 2004. – 346 с.
19. Сакс Дж., Лоррен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход. М.: Дело, 1996.- 847 с.
20. Савченко А. Г. Макроекономіка: Підручник. – 2-ге вид. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.
21. Савченко А. Г., Пухтаєвич Г. О., Тітьонко О. М. Макроекономіка: Підручник. К.: Либідь, 1999. – 245 с.
22. Савченко А. Г. Макроекономічна політика. – К.: КНЕУ, 2001. – 166 с.
23. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 574 с.
24. Селищев А. С. Макроэкономика. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
25. Тарасевич Л. С. Макроэкономика. – М.: Юрайт – Издат, 2003. – 650 с.
26. Тітьонко О. М. Система національного рахівництва. – К.: КНЕУ, 2002.–188 с.
27. Тестовий контроль знань, умінь і навичок з модуля «Макроекономіка». (тестові завдання за змістовими модулями, підсумковий тест) / Укл. Решетило В. П., Островський І. А., Тимофієва С. Б. – Х.: ХНАМГ, 2007.–51с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Островський Ігор Анатолійович,
Тимофієва Світлана Борисівна
Сіренко Наталія Миколаївна

МАКРОЕКОНОМІКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

(для студентів 2 курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за галузями знань 0305 «Економіка і підприємництво» і 0306 «Менеджмент і адміністрування» і слухачів другої вищої освіти за спеціальностями 7.03050901 «Облік і аудит» і 7.03050401 «Економіка підприємства»)

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Комп'ютерне верстання *О. А. Балашова*

План 2010, поз. 190 Л

Підп. до друку 26.07.2010 р.

Тираж 50 пр.

Зам. №

Формат 60×84/16

Ум. друк. арк. 6,2

Друк на ризографі.

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4064 від 12.05.2011 р.